



DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Lublin, dnia 11 maja 2017 r.

Poz. 2271

UCHWAŁA NR XXVIII/223/2017 RADY POWIATU PUŁAWSKIEGO

z dnia 29 marca 2017 r.

w sprawie przyjęcia Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Puławskiego na lata 2017 – 2020

Na podstawie art. 12 pkt 4 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2016 r. poz. 814, z późn. zm.) oraz art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 roku (Dz.U. z 2014 r. poz. 1446, z późn. zm.), Rada Powiatu Puławskiego uchwala, co następuje:

- § 1. Przyjmuje się Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Puławskiego na lata 2017 – 2020, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.
- § 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu Puławskiego.
- § 3. Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego i wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia.

Przewodnicząca Rady
Powiatu

Danuta Smaga

Załącznik do Uchwały Nr XXVIII/223/2017

Rady Powiatu Puławskiego

z dnia 29 marca 2017 r.

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU PUŁAWSKIEGO

NA LATA 2017-2020



Zamawiający

Powiat Puławski

al. Królewska 19

24-100 Puławy



Wykonawca:

EU-Consult Sp. z o.o.

ul. Toruńska 18C, lokal D

80-747 Gdańsk



Gdańsk-Puławy 2017

SPIS TREŚCI

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU PUŁAWSKIEGO	
Na lata 2017-2020	
.....	
I. Wprowadzenie.....	4
II. Uwarunkowania realizacji programu.....	5
1. Podstawa prawna opracowania Programu	5
2. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami	6
3. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa.....	9
3.1. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju Polska 2030 oraz średniookresowa Strategia Rozwoju Kraju 2020.....	9
3.2. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020.....	10
3.3. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury wraz z Uzupełnieniem Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, Narodowym Programem Kultury „Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego” i Programem Operacyjnym „Dziedzictwo Kulturowe”	11
3.4. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030.....	12
3.5. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017.....	12
3.6. Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.)	13
3.7. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa	14
3.8. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2015-2018	16
4. Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014 – 2020	18
5. Koncepcja programowo – przestrzenna rozwoju turystyki i rekreacji w województwie lubelskim	18
6. Przestrzenne aspekty lokalizacji energetyki wiatrowej w województwie lubelskim – opracowanie studialne	19
7. Wojewódzki Program Rozwoju i Rewitalizacji Miast dla Województwa Lubelskiego	19
8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa.....	20
8.1. Kompetencje powiatu w zakresie ochrony zabytków	20
8.2. Strategia Rozwoju Powiatu Puławskiego do 2020 roku z perspektywą do roku 2030.....	21
8.3. Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Puławskiego na lata 2014-2017 z perspektywą do roku 2024	22
8.4. Plan Rozwoju Turystyki dla subregionu trójkąta turystycznego Kazimierz Dolny - Nałęczów - Puławy na lata 2012 – 2020.....	22
8.5. Dokumenty na poziomie gmin.....	23
III. Diagnoza zasobu i stanu zachowania dziedzictwa kulturowego powiatu puławskiego.....	27
1. Charakterystyka powiatu.....	27
2. Zabytki wpisane do rejestru zabytków województwa	36
3. Ewidencje zabytków w powiecie puławskim.....	37

4.	Charakterystyka i zasoby dziedzictwa kulturowego powiatu.....	38
5.	Zabytki będące w posiadaniu powiatu puławskiego lub jednostek organizacyjnych powiatu puławskiego.....	54
6.	Ochrona walorów kulturowych i historycznych	56
7.	Dziedzictwo kulturowe	59
IV.	Założenia programu opieki nad zabytkami.....	62
V.	Zarządzanie programem	65
VI.	Słownik pojęć.....	70
VII.	Spis tabel i rysunków	71
VIII.	Załączniki	71
IX.	Bibliografia.....	72

I. WPROWADZENIE

Zachowanie i ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego ma kluczowe znaczenie dla kulturowej identyfikacji, budowania wartości i poczucia tożsamości mieszkańców, a także planowania społeczno-gospodarczego rozwoju wykorzystującego kapitał bazujący na lokalnych zasobach.

Niniejszy dokument został opracowany w związku z obowiązkiem wynikającym z art. 87 *ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z 23 lipca 2003r (Dz.U. z 2014, poz. 1146 z późn. zm.).

Opracowanie programu można podzielić na trzy kluczowe fazy¹:

- Fazę **poznawczą** – polegającą na zebraniu i analizie istniejących dokumentów o charakterze strategicznym i planistycznym, opracowanych na poziomie kraju, województwa, powiatu, gmin, a także rozpoznaniem zasobu dziedzictwa kulturowego powiatu i gmin.
- Fazę **analiz i wniosków** – polegającą na analizie stanu dziedzictwa w oparciu o zebrane w fazie poznawczej dane, oraz określenie szans i zagrożeń, dla zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego
- Fazę **programowania** – polegającą na sformułowaniu założeń strategicznych programu wraz z wskazaniem źródeł finansowania i opracowaniem systemu monitoringu i ewaluacji.

W programie przedstawione zostały zagadnienia prawne związane z ochroną zabytków i kluczowe dokumenty związane z przedmiotowym tematem na poziomie państwa, województwa oraz powiatu. Przeanalizowano również dokumenty na poziomie gminnym. W programie dokonano diagnozy zasobu i stanu zachowania dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu puławskiego. W celu ustalenia celów, priorytetów oraz kluczowych działań w opiece nad zabytkami dokonano analizy SWOT. Ponadto podniesiono kwestie dotyczące zarządzania programem, w tym wskazano realizatorów oraz podmioty współpracujące we wdrażaniu programu, możliwe źródła finansowania oraz sposoby monitoringu i ewaluacji programu.

¹por. Gminny Program Opieki Nad Zabytkami. Poradnik metodyczny”, Warszawa, 2008 r

II. UWARUNKOWANIA REALIZACJI PROGRAMU

1. Podstawa prawna opracowania Programu

Obowiązek sporządzenia Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami wynika z *ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87 ust 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – Dz.U. z 2014, poz. 1146 z późn. zm.)*. Zgodnie z ww. artykułem, zarząd powiatu sporządza program na okres 4 lat.

Jako cele stworzenia Programów ustawodawca w art. 87 ust. 2 wskazuje:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, program jest przyjmowany przez radę powiatu. W art. 21 ww. ustawy wskazuje, że podstawą sporządzenia programów opieki nad zabytkami jest ewidencja zabytków.

Zarząd powiatu zobowiązany jest do sporządzania co 2 lata sprawozdania z realizacji programu i przedstawienia go radzie powiatu.

W przypadku programów powiatowych, podstawą sporządzenia programu są gminne ewidencje zabytków. Powiatowe programy ochrony zabytków, oprócz kwestii dotyczących zabytków należących do powiatu, mają na celu zestawienie i ujednoczenie działań gminnych.

2. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami

Ochrona zabytków została zadeklarowana jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela w **Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej** z dnia 2 kwietnia 1997 r. (art. 5, art. 6 ust. 1, art. 86, Dz. U. z 2009 r. nr 114, poz. 946).

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków stanowi ustawowe **zadanie samorządów** na poziomie wojewódzkim (art. 11 ust. 2 pkt. 7 ustawy z dnia 5.06.1998 r. o samorządzie województwa, Dz. U. z 2016 r. poz. 486), powiatowym (art. 4 ust. 1 pkt 7 ustawy z dnia 5.06.1998 r. o samorządzie powiatowym, Dz. U. z 2016 r. poz. 814) i gminnym (art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8.03.1990 r. o samorządzie gminnym, Dz. U. z 2016 r. poz. 446).

Kluczowym aktem prawnym, stanowiącym podstawę krajowych regulacji w zakresie ochrony zabytków, jest **ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece na zabytkami** (Dz.U. z 2014, poz. 1146 z późn. zm.). Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami, należy uwzględnić przede wszystkim:

Tabela 1. Kluczowe przepisy ustawy o ochronie zabytków w kontekście opracowania programu ochrony zabytków

przepis	zakres
art. 3	Definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie, w tym m.in.: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku
art. 4	Wskazuje, że ochrona zabytków polega na podejmowaniu, w szczególności przez organy administracji publicznej, działań mających na celu: „Zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych, umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”
art. 5	Określa na czym polega opieka nad zabytkiem sprawowana przez właściciela, wskazując na zapewnienie warunków: „naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku, oraz jego znaczeniu dla historii i kultury”
art. 6	Stanowi dopełnienie art. 3 będąc katalogiem otwartym zabytków objętych ochroną prawną. Zgodnie z ust. 1, ochronie i opiece, bez względu na stan zachowania, podlegają: zabytki nieruchome, zabytki ruchome, zabytki archeologiczne. Ust. 2 stanowi, iż ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

przepis	zakres
art. 7	Określa formy ochrony zabytków, do których zaliczono: wpis do rejestru zabytków; uznanie za pomnik historii; utworzenie parku kulturowego; ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.
art. 16 ust. 1	Wskazuje radę gminy jako organ tworzący park kulturowy na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Celem utworzenia parku kulturowego jest ochrona krajobrazu kulturowego, oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.
art. 17	Określa zakazy i ograniczenia, które mogą być ustanowione na terenie parku kulturowego.
art. 18	Zakłada obowiązek uwzględniania przy sporządzaniu i aktualizacji analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego, oraz wydaniu decyzji administracyjnych, związanych z ustaleniem lokalizacji lub realizacji inwestycji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także zapisów zawartych w programach opieki nad zabytkami.
art. 19	Wskazuje na konieczność uwzględnienia w procesie tworzenia dokumentów planistycznych ochrony: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, parków kulturowych. Ponadto nakazuje uwzględnienie w dokumentach planistycznych zapisów programu opieki nad zabytkami (jeśli gmina taki posiada), oraz dopuszcza ustalenie, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej, obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.
art. 20	Zakłada konieczność uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków.
art. 21	Wskazuje, że podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy jest ewidencja zabytków.
art. 22	Określa kompetencje do prowadzenia ewidencji zabytków na poziomie krajowym, wojewódzkim i gminnym, oraz określa jakie zabytki powinny znaleźć się w gminnej ewidencji zabytków.
art. 89	Określa organy ochrony zabytków: minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego, zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków; wojewoda, w imieniu którego, zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ponadto, uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się również

w:

Tabela 2 Zestawienie ustaw zawierających przepisy związane z ochroną zabytków

ustawa	zakres związany z ochroną zabytków
ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2016 r. poz. 778, z późn. zm.)	Ustawa określa, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się stan, obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

ustawa	zakres związany z ochroną zabytków
ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2016 r. poz. 290, z późn. zm.)	W ustawie zaznaczono, przepisy w niej zawarte nie naruszają przepisów odrębnych, w tym o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Art. 39 określa procedurę prowadzenia robót budowlanych przy obiekcie wpisanym do rejestru zabytków.
ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2016 r. poz. 672, z późn. zm.)	W ustawie określono, że ochrona powierzchni ziemi polega na zapewnieniu jak najlepszej jej jakości przez m.in. zachowanie wartości kulturowych z uwzględnieniem zabytków archeologicznych. Zaznaczono, że finansowanie ochrony środowiska obejmuje działania związane z utrzymaniem i zachowaniem parków oraz ogrodów, będących przedmiotem ochrony na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa dopuszcza także, określenie przez sejmik województwa rodzajów lub jakość paliw dopuszczonych do stosowania, w celu zapobiegnięcia negatywnego oddziaływania na środowisko lub zabytki.
ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2015 poz. 1651, z późn. zm.)	W ustawie wskazano kompetencje, dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew lub krzewów z terenu nieruchomości, wpisanej do rejestru zabytków.
ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2015 r. poz. 1774, z późn. zm.)	W rozumieniu ustawy, celem publicznym jest m.in.: opieka nad nieruchomościami, stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa również sposób postępowania w przypadku gospodarowania nieruchomościami, objętymi ochroną konserwatorską.
ustawa z dnia 31 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2011 r. nr 207, poz. 1230)	Ustawa daje organom samorządu możliwość przyznawania stypendiów mających na uwadze wspieranie rozwoju umiejętności artystycznych oraz upowszechniania kultury i opieki nad zabytkami.
ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U. 2003 nr 96 poz. 873, z późn. zm.)	Ustawa określa jako zadania publiczne ,zadania w zakresie podtrzymywania i upowszechniania tradycji, rozwój świadomości obywatelskiej i kulturowej, rozwój kultury, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego.
ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2012 r. poz. 987, z późn. zm.)	Ustawa określa zadania muzeów, związane z przechowywaniem, ochroną, katalogowaniem oraz konserwacją zabytków. Nadaje ona muzeom prawo pierwokupu zabytków.
ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2012 r. poz. 642, z późn. zm.)	Ustawa określa, iż zbiory bibliotek, mające wyjątkową wartość i znaczenie dla dziedzictwa narodowego, stanowią, w całości lub części, narodowy zasób biblioteczny, podlegający szczególnej ochronie.
ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. z 2016 poz. 1506)	Ustawa reguluje ochronę materiałów archiwalnych.

Źródło: Opracowanie własne

Warto także zaznaczyć, że problematyka ochrony zabytków, jako ważne zagadnienie dziedzictwa kulturowego, znalazła się również w wielu **międzynarodowych** konwencjach ratyfikowanych także przez Polskę. Należą do nich m.in.:

- Konwencja o ochronie dóbr kulturowych w razie konfliktu zbrojnego z 14 maja 1954 r., przyjęta na Konferencji Międzynarodowej w Hadze oraz Drugi Protokół z 26 marca 1999 r. o ochronie i poszanowaniu dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych (błękitna tarcza).
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 16 listopada 1972 r., zobowiązująca do ochrony, konserwacji, rewaloryzacji i przekazania przyszłym pokoleniom swojego dziedzictwa kulturowego.
- Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego z 16 stycznia 1972 r., stanowiąca, że dziedzictwo archeologiczne stanowi źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument działań historycznych i naukowych”.
- Europejska konwencja krajobrazowa z 22 października 2000 r., dotycząca wdrażania polityki ochrony krajobrazu jako dziedzictwa kulturowego, zwracająca uwagę na współpracę na szczeblu regionalnym i lokalnym dotyczącą m.in. krajobrazu transgranicznego.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego z 20 października 2005 r., dotycząca ochrony różnorodności form wyrazu kulturowego, tworzenia warunków rozwoju kultur i swobodnego oddziaływania na płaszczyźnie lokalnej, krajowej, międzynarodowej.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z października 2003 r., ratyfikowana przez Polskę 8 lutego 2011 r.

3. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa

Powiatowy program opieki nad zabytkami powiatu puławskiego wykazuje zgodność na poziomie strategicznym z dokumentami szczebla krajowego i wojewódzkiego. Cele te zostały wskazane w wyszczególnionych poniżej dokumentach:

3.1. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju Polska 2030 oraz średniookresowa Strategia Rozwoju Kraju 2020

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju – Polska 2030² stanowi najszerzy i najbardziej ogólny element systemu zarządzania rozwojem kraju. Określa główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego oraz kierunki zagospodarowania przestrzennego, z uwzględnieniem zasady zrównoważonego rozwoju. Strategia Rozwoju Kraju 2020³ to podstawowa, średniookresowa strategia rozwojowa Polski do 2020 roku. Wyznacza ona najważniejsze zadania, których realizacja ma się przyczynić do lepszego rozwoju kraju, określa harmonogram i sposób finansowania wyznaczonych działań. Strategia stanowi bazę dla strategii zintegrowanych, które stanowią uszczegółowienie głównego dokumentu. Oba dokumenty koncentrują

² Uchwała nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. w sprawie przyjęcia Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności

³ Uchwała Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Kraju 2020

politykę rozwoju kraju na trzech obszarach: konkurencyjna gospodarka, spójność społeczna i terytorialna oraz sprawne i efektywne państwo. Na poziomie kierunków interwencji podkreśla się, w kontekście dziedzictwa kulturowego, znaczenie wspierania procesów digitalizacji i upowszechniania zasobów kultury i dziedzictwa kulturowego oraz promowanie uczestnictwa w kulturze.

Obecnie trwają prace nad Strategią na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, stanowiącą aktualizację średniookresowej strategii rozwoju kraju. W nowym dokumencie, w zakresie dziedzictwa kulturowego, w ramach obszaru *Kapitał ludzki i społeczny*, jako jeden z kierunków interwencji wskazano: „Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej”. Wyznaczono również działania:

- Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego;
- Wzmacnianie potencjału instytucji kultury o szczególnym znaczeniu;
- Wzmacnianie tożsamości i poczucia wspólnoty poprzez uczestnictwo w kulturze na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym) i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury, a także wzmacnianie więzi międzypokoleniowej na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym;
- Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego;
- Rozszerzenie zakresu dostępności kultury rozumianej w sposób szeroki, zarówno jako dostępność do instytucji kultury, jak i dostępność do dzieł kultury;
- Wypracowanie systemu wspierania rozwoju sektora kreatywnego.

Ponadto, w ramach obszaru *Środowisko naturalne*, jako jeden z kierunków interwencji wskazano zarządzanie zasobami dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, w którym podkreślono konieczność ochrony cennych dla zachowania dziedzictwa naturalnego i kulturowego krajobrazów.

3.2. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020

Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020⁴ jest jedną z dziewięciu strategii zintegrowanych, służących realizacji Strategii Rozwoju Kraju 2020. Jej głównym celem jest *Wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno-gospodarczym Polski*. Cel ten będzie realizowany przez cztery cele szczegółowe:

- Kształtowanie postaw sprzyjających kooperacji, kreatywności oraz komunikacji;
- Poprawa mechanizmów partycypacji społecznej i wpływu obywateli na życie publiczne;
- Usprawnienie procesów komunikacji społecznej oraz wymiany wiedzy;
- Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego.

W kontekście ochrony dziedzictwa kulturowego, najistotniejszym jest 4 cel szczegółowy – *Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego*, w ramach którego wyznaczono priorytety: wzmocnienie

⁴ Uchwała Nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020”

roli kultury w budowaniu spójności społecznej oraz wzmocnienie znaczenia kultury w rozwoju społeczno-gospodarczym. Szczególnie istotne, w kontekście powiatowego programu opieki nad zabytkami, są kierunki działań: tworzenie warunków wzmocnienia tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym, ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu, oraz digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

3.3. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury wraz z Uzupełnieniem Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, Narodowym Programem Kultury „Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego” i Programem Operacyjnym „Dziedzictwo Kulturowe”

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013, przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r., rozwinięta w 2005 roku przez uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, stanowi główny dokument polityki kulturalnej państwa. Głównym założeniem dokumentu jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturowego wszystkich regionów kraju. Jako cel nadrzędny wskazano zrównoważenie rozwoju kultury w regionach. W dokumencie wskazano ponadto cele cząstkowe, które realizowane są w ramach pięciu obszarów priorytetowych, którym odpowiadają Narodowe Programy Kultury. Programy te określają obszary priorytetowe strategii. Cele operacyjne strategii określone zostały w ramach 11 programów operacyjnych Ministra Kultury. Programy operacyjne stanowią uszczegółowienie i rozszerzenie Narodowych Programów Kultury i określają szczegółowo system realizacji strategii w obszarze finansowania.

Istotnym, z punktu widzenia powiatowego programu opieki nad zabytkami, jest Narodowy Program Kultury *Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego* oraz program operacyjny *Dziedzictwo Kulturowe*.

Narodowy Program Kultury *Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego* odpowiada za realizację obszaru priorytetowego dziedzictwo kulturowe. Jego celem strategicznym jest intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych.

W programie operacyjnym *Dziedzictwo kulturowe* jako priorytety wskazano: rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz rozwój i konserwację kolekcji muzealnych. Zgodnie z zapisami programu, za ich realizację odpowiedzialne są odpowiednio: Departament Ochrony Zabytków oraz Departament Dziedzictwa Narodowego. Do głównych celów programu należą m.in.: poprawa stanu zachowania zabytków, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, powiększenie zasobów dziedzictwa oraz jego digitalizacji.

3.4. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowanie Kraju⁵ jest najważniejszym dokumentem strategicznym dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju. Głównym celem zagospodarowania przestrzennego, zgodnie z zapisami dokumentu, jest godzenie interesów różnych użytkowników przestrzeni. W perspektywie roku 2030, przestrzeń kraju ma być przyjazna dla jego mieszkańców i być konkurencyjna względem przestrzeni europejskiej. Wskazano sześć głównych problemów w zagospodarowaniu przestrzeni kraju, jednym z których jest: poszanowanie środowiska naturalnego i walorów krajobrazowych, a także kulturowych.

W dokumencie wskazano dziedzictwo kulturowe jako jedno z uwarunkowań polityki przestrzennego zagospodarowania kraju. Zarówno materialne jak i niematerialne dziedzictwo stanowi element współczesnej przestrzeni i powinno podlegać badaniom, ochronie i stanowić element potencjału rozwojowego i promocyjnego. Zaznaczono również, że obiekty zabytkowe muszą pełnić nowe funkcje zgodne z ich potencjałem, z poszanowaniem uwarunkowań ochrony, tak by zapobiec ich niszczeniu i utracie wartości. Tematyka związana z dziedzictwem kulturowym pojawia się na poziomie wizji zagospodarowania przestrzennego kraju. Wskazano, iż „Polska przestrzeń, zachowując bogactwo walorów dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, jest rozpoznawalna”.

3.5. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017⁶ powstał na podstawie przepisów art. 84 i art. 8 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami. Dokument ujednocila politykę konserwatorską na terenie kraju oraz wprowadza zasady koordynacji wielu podmiotów zajmujących się ochroną zabytków. W dokumencie dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce oraz analizy SWOT, na podstawie których określono cel główny krajowego programu: *Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków*. Do realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

- wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,
- wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków,
- tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze i edukacji, na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.

Jako zagadnienia priorytetowe w obszarze ochrony zabytków wskazano:

- podniesienie sprawności i skuteczności działań organów ochrony zabytków, w tym jakości merytorycznej decyzji administracyjnych (szkolenia, standaryzacja działań, itp.),

⁵ Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

⁶ Uchwała nr 125/2014 Rady Ministrów z dnia 24 czerwca 2014 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”

- porządkowanie rejestru zabytków oraz stworzenie wiarygodnej metodologicznie diagnozy stanu zachowania zabytków nieruchomych (księgi rejestru A i C),
- zwiększenie uspołecznienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; budowanie przez organy ochrony zabytków partnerskich relacji z obywatelami, jak i propagowanie postaw współodpowiedzialności społecznej za zachowanie zabytków (współpracy z mediami, wykorzystywanie mediów elektronicznych, konkursy, itp.),
- wdrożenie procesów kształtowania postawy krajobrazowej wśród organów ochrony zabytków,
- zwiększenie zaangażowania samorządów, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych (ich stanowienie jest władczą kompetencją rad gmin) jako skutecznej formy ochrony zabytków.

W uchwale wskazano, że łączne nakłady na realizację Programu wyniosą 26 668 205 zł w okresie 4 lat, w tym 26 037 205 zł z budżetu państwa, 6000 zł z budżetów jednostek samorządu terytorialnego i 625 000 zł z innych źródeł. Za realizację programu odpowiadają państwowe instytucje kultury: Narodowy Instytut Dziedzictwa, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów oraz Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku.

3.6. Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.)⁷ została uchwalona 24 czerwca 2013 r. Strategia to najważniejszy dokument programowy województwa określający wizję, cele i kierunki rozwoju regionu. W dokumencie wyznaczono dziedziny o szczególnych potencjałach rozwojowych oraz obszary strategicznej interwencji.

Jako istotny potencjał województwa lubelskiego w kontekście kultury wskazano: nie w pełni wykorzystane wielokulturowe tradycje oraz fakt, iż województwo to miejsce dotknięte zbrodniami totalitaryzmu XX w. Podkreślono ponadto duży wpływ edukacyjny podmiotów działających w dziedzinie kultury.

W kontekście dziedzictwa kulturowego najważniejszym celem operacyjnym wyznaczonym w strategii jest cel: *Wzmacnianie społecznej tożsamości regionalnej i rozwijanie więzi i współpracy wewnątrzregionalnej*. W efekcie jego realizacji wzmocnione zostanie poczucie wspólnoty regionalnej oraz pobudzona zostanie aktywność społeczna.

⁷ Uchwała Nr XXXIV/559/2013 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 24 czerwca 2013 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 roku)”

3.7. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego⁸ został przyjęty 30 października 2015 r. Jest dokumentem o charakterze długookresowym i określa zasady i kierunki kształtowania struktury funkcjonalno-przestrzennej województwa. Dokument jest spójny ze Strategią Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.).

Jako jedno z uwarunkowań wewnętrznych, rozwoju zagospodarowania województwa lubelskiego, wskazano środowisko kulturowe. Na potencjał kulturowy województwa składają się: zabytkowe zasoby urbanistyczne i ruralistyczne, unikalne zabytkowe obiekty architektury sakralnej i świeckiej, zespoły pałacowo-ogrodowe i dworskie, zabytki techniki i militarne, cmentarze różnych wyznań, miejsca kultu religijnego oraz stanowiska archeologiczne.

Jednym z wyzwań rozwojowych województwa jest *poprawa ładu przestrzennego i harmonizacja zagospodarowania z walorami dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego*. Dzięki odpowiedniej ochronie i promocji wzrośnie rozpoznawalność i atrakcyjność przestrzeni województwa. Zakłada się, że zarządzanie krajobrazem oparte będzie o zasady komplementarności aspektów środowiskowych, historyczno-konserwatorskich oraz estetycznych. Działania ochronne dotyczyć będą objęcia ochroną prawną krajobrazów przyrodniczych i kulturowych, w tym układów urbanistycznych i ruralistycznych.

Celem wiodącym jest *zrównoważony rozwój przestrzenny regionu prowadzący do podniesienia konkurencyjności województwa i poprawy warunków życia*. W sferze zagospodarowania przestrzennego, środowisko kulturowe, jako cel główny wyznaczono *Wzmacnianie tożsamości kulturowej regionu przez ochronę i pielęgnację zasobów kulturowych oraz ich wzbogacanie walorami współczesnymi*. Dla powyższego celu określono cele i zasady szczegółowe:

Tabela 3 Cele i zasady szczegółowe

Cele szczegółowe	Zasady szczegółowe
– Identyfikacja, zachowanie i ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego oraz różnorodności krajobrazu kulturowego.	– Koordynacja ochrony i zachowanie dziedzictwa kulturowego z polityką ochrony środowiska przyrodniczego i rozwoju turystyki.
– Zachowanie przed zatarciem specyfiki kulturowej ukształtowanych historycznie struktur przestrzennych.	– Zintegrowane podejście do ochrony oraz wykorzystywanie zasobów kulturowych w planowaniu przestrzennym.
– Zachowanie i wzbogacanie zasobów dóbr kultury współczesnej.	– Zachowywanie i uczytelnianie istniejących wartości estetyczno-widokowych, związanych z rzeźbą terenu oraz jego naturalnym i kulturowym pokryciem.
– Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego.	– Dążenie do redukcji kolizji krajobrazowych i estetycznych we wszelkich zmianach zagospodarowania.
	– Dbałość o estetykę i integralność wizualną

⁸ Uchwała nr XI/162/2015 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 października 2015r. w sprawie uchwalenia Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego

	<p>zespołów zabudowy.</p> <p>– Promowanie wzorów architektury rodzimej w obszarach o wysokich walorach krajobrazowych.</p>
--	--

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego

W zakresie środowiska kulturowego Plan określa kierunki i działania mające na celu ochronę dziedzictwa kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej. Wskazuje przestrzenne warunki realizacji regionalnej polityki rozwoju oraz rekomendacje dla podmiotów realizujących politykę przestrzenną w regionie.

Tabela 4. Kierunki i działania PZP

Dziedzictwo kulturowe	
Kierunek	Działanie
Ochrona obiektów dziedzictwa kulturowego o znaczeniu światowym, europejskim i krajowym	<p>1.1. Wykorzystywanie obiektów i kształtowanie zagospodarowania przestrzeni kulturowych odpowiednio do ich statusu (światowego, europejskiego, krajowego)</p> <p>1.2. Włączenie obiektów o wysokich wartościach kulturowych w system ochrony światowego i krajowego dziedzictwa</p>
Ochrona i opieka nad zabytkami nieruchomymi	<p>2.1. Rewaloryzacja oraz rewitalizacja układów urbanistycznych, ruralistycznych i przestrzennych</p> <p>2.2. Rewaloryzacja obiektów i zespołów zabytkowych</p> <p>2.3. Ochrona przed zabudową i eksponowanie miejsc pamięci narodowej, w tym miejsc wydarzeń i walk historycznych</p> <p>2.4. Uczytelnianie relikwów zabytków archeologicznych</p>
Ochrona zabytkowego krajobrazu kulturowego	<p>3.1. Wspieranie tworzenia parków kulturowych (PKult.)</p> <p>3.2. Zachowanie i konserwacja zieleni komponowanej</p> <p>3.3. Ochrona panoram, w celu zachowania historycznych sylwetek obiektów i zespołów urbanistycznych</p> <p>3.4. Ochrona, zagrożonych zanikiem tożsamości, historycznie ukształtowanych krajobrazów rolniczych</p> <p>3.5. Ochrona i odtwarzanie historycznych przestrzeni publicznych o potencjale kulturowym</p> <p>3.6. Tworzenie szlaków kulturowych</p>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego

Tabela 5. Kierunki i źródła

Dobra kultury współczesnej	
Kierunek	Działanie
Ochrona dóbr kultury współczesnej	1.1. Ochrona przed deformacją układów urbanistycznych 1.2. Ochrona przed zmianą formy i kompozycji architektonicznej obiektów 1.3. Ochrona i rewitalizacja przestrzeni publicznych o potencjale kulturowym

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego

3.8. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2015-2018

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2015-2018⁹ został przyjęty 26 czerwca 2015 r. Powstał w oparciu o przepisy art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Program spełnia rolę promującą idee ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w województwie lubelskim. Jego głównym celem jest wyznaczenie pożądanych kierunków zmian w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, możliwych do rozpoczęcia lub osiągnięcia w perspektywie 4 lat. W Programie podjęto także problem dziedzictwa niematerialnego, które rozszerza perspektywę opieki nad zabytkami o aspekty społeczne, w tym potrzeby budowania więzi regionalnych.

W dokumencie wyznaczono cele strategiczne, operacyjne oraz powiązane z nimi działania, których zestawienie znajduje się w tabeli 6.

⁹ Uchwała nr IX/129/2015 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 26 czerwca 2015 r. w sprawie przyjęcia „Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2015 – 2018”

Tabela 6. Cele i działania

Cel strategiczny	Cel operacyjny	Działania
Wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego jako elementu rozwoju społeczno-gospodarczego regionu	Ochrona zabytków materialnych i opieka nad zabytkami materialnymi.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Działania podnoszące świadomość społeczeństwa o wartościach krajobrazu kulturowego i jego wpływie na budowę wspólnoty społecznej i tożsamości regionu. 2. Działania na rzecz powstrzymania na obszarach województwa lubelskiego degradacji krajobrazu kulturowego i jego zachowania, w szczególności poprzez wprowadzanie nowoczesnej formy ochrony krajobrazu kulturowego w postaci parku kulturowego. 3. Monitoring i aktualizacja uregulowań prawnych w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w dokumentach strategicznych i planistycznych jednostek samorządu terytorialnego 4. Działania na rzecz opracowania powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami. 5. Aktualizowanie gminnych ewidencji zabytków. 6. Stała ochrona wartościowych układów przestrzennych: urbanistycznych i ruralistycznych na obszarze województwa lubelskiego. 7. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania zabytków na obszarze województwa lubelskiego, ze szczególnym uwzględnieniem budownictwa drewnianego, zabytków i obszarów przemysłowych, powojennych oraz obiektów archeologicznych. 8. Upowszechnianie mechanizmu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane, przy zabytku wpisanym do rejestru przez organy stanowiące jednostki samorządu terytorialnego na zasadach określonych przez te jednostki. 9. Podejmowanie planowych działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami pozostającymi w posiadaniu jednostek samorządu terytorialnego. 10. Promocja instytucji muzeum, jako narzędzia ochrony zabytków i miejsca wypracowywania wzorca opieki nad zabytkami. 11. Wykorzystanie nowoczesnych technologii w działalności statutowej muzeów, w celu przyciągnięcia odbiorcy. 12. Podnoszenie poziomu świadomości o wartości krajobrazu kulturowego, w tym parku kulturowego, jako przestrzeni niezbędnej do rozwoju ekonomicznego, w tym przemysłów czasu wolnego. 13. Tworzenie mechanizmów włączających materialne dziedzictwo kulturowe w nowoczesny obieg gospodarczy: przemysłów czasu wolnego i przemysłów kultury.
	Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego	<ol style="list-style-type: none"> 1. Poszerzanie form współpracy środowiska naukowego z samorządami w procesie ustalania autentycznych regionalnych wartości kulturowych, w tym określanie wyróżnika autentyczności poszczególnych grup etnograficznych Lubelszczyzny. 2. Podejmowanie starań o umieszczenie wybranych przejawów dziedzictwa niematerialnego na Krajowej Liście Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego. 3. Wspieranie aktywności regionalnej mającej na celu uświadomienie wagi niematerialnego dziedzictwa kultury dla zachowania tożsamości i znaczenia opieki nad tym dziedzictwem. 4. Prowadzenie planowych działań wspierających dziedzictwo niematerialne oraz włączanie jego ochrony do różnych programów edukacyjnych. 5. Tworzenie możliwości przekazywania przez twórców ludowych swej wiedzy, umiejętności i doświadczeń zawodowych młodemu pokoleniu. 6. Propagowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. 7. Inicjowanie organizacji imprez kultywujących regionalne dziedzictwo kultury niematerialnej. 8. Stwarzanie dogodnych warunków do rozwoju przemysłów kultury jako czynnika stymulującego wzrost gospodarczy. 9. Wzmocnienie działań związanych z rozwojem usług turystycznych na terenach wiejskich, nie objętych do tej pory takimi programami. 10. Upowszechnianie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jako niepowtarzalnej atrakcji turystycznej województwa. 11. Wspieranie publikacji regionalnych oraz wydawnictw popularyzujących dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny, jako elementu przyczyniającego się do wzmocnienia poczucia wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej.
Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny w działaniach promocyjnych i edukacyjnych wpływających na rozwój społeczno-ekonomiczny	Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Poszerzanie wiedzy o materialnym dziedzictwie kulturowym i idei jego ochrony przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej. 2. Popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego, do wzmocnienia społecznej świadomości (poczucia wspólnoty regionalnej) mieszkańców Lubelszczyzny. 3. Edukacja użytkowników i właścicieli obiektów zabytkowych w zakresie zasad konserwatorskich: profilaktyki, etyki, i zabezpieczeń obiektów zabytkowych przed kradzieżą, pożarami, powodzią itp. 4. Realizowanie studiów naukowych, wspieranie programów badawczych i dokumentacyjnych, zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów niematerialnych dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza zagrożonego. 5. Wspieranie organizowania praktyk studenckich i staży, mających na celu dokumentowanie zasobu dziedzictwa kulturowego województwa. 6. Edukacja na rzecz dialogu międzykulturowego w oparciu o dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny.
	Promocja dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Rozwijanie nowoczesnych form promocji województwa, wykorzystujących bogactwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego jako czynnika rozwoju społeczno – ekonomicznego i budowania poczucia wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej. 2. Promocja istniejących szlaków kulturowych oraz propagowanie ich tworzenia, jako istotnych działań dla promocji regionu. 3. Promocja turystyki kulturalnej poprzez organizację międzynarodowych wydarzeń i przedsięwzięć kulturalnych. 4. Wzmacnianie współpracy transgranicznej województwa lubelskiego z partnerami białoruskimi i ukraińskimi w zakresie wspólnej promocji. 5. Promocja walorów niewykorzystywanych obiektów zabytkowych, jako miejsc dogodnych do nadania im istotnych funkcji społeczno – ekonomicznych. 6. Promocja wiedzy społecznej dotyczącej przemysłów kultury jako istotnego potencjału sektora społeczno – ekonomicznego. 7. Promocja krajobrazu kulturowego województwa lubelskiego, jako atrakcyjnych miejsc dla aktywności filmowej.

Źródło: Opracowanie własne

4. Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014 – 2020

Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020¹⁰ jest jednym z 16 regionalnych programów operacyjnych, służącym realizacji Umowy Partnerstwa w zakresie polityki spójności. RPO WL 2014-2020 został zaakceptowany przez Komisję Europejską 12 lutego 2015 oraz przyjęty przez Zarząd Województwa Lubelskiego 10 marca 2015 r. Celem Programu jest podniesienie konkurencyjności regionu w oparciu o wewnętrzne potencjały, sprzyjające zwiększeniu spójności społecznej i terytorialnej.

W dokumencie zagadnienia, związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami, zawarte są w celu tematycznym nr 6: Zachowanie i ochrona środowiska oraz promowanie efektywnego gospodarowania zasobami i będą realizowane w ramach osi priorytetowej 7 *Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego*. Wsparcie będzie kierowane na zachowanie zasobów kulturowych regionu i ich wykorzystanie w procesach rozwojowych. Interwencja obejmie ochronę zabytków oraz rozwój instytucji kultury. W ramach osi wyznaczono cele szczegółowe:

- Cel szczegółowy 1: Zwiększona dostępność zasobów dziedzictwa kulturowego i naturalnego regionu;
- Cel szczegółowy 2: Wzmocnione mechanizmy ochrony różnorodności biologicznej i krajobrazowej w regionie.

Środki na realizację projektów pochodzą z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i wynoszą 70 707 126 euro.

5. Koncepcja programowo – przestrzenna rozwoju turystyki i rekreacji w województwie lubelskim

Dokument został przyjęty przez Zarząd Województwa Lubelskiego uchwałą nr CLXVIII/1984/08 z 7 października 2008 r. Dokument ten powstał na potrzeby opracowania planu zagospodarowania przestrzennego województwa, zgodnie z ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Określa on możliwości zrównoważonego rozwoju gospodarki turystycznej, poprzez promowanie różnorodnych form turystyki i rekreacji, racjonalne wykorzystanie bazy turystycznej, zasobów ludzkich, przyrodniczych, kulturowych czy materialnych. Dokument zawiera cele główne, kierunki rozwoju sektora turystyki oraz strategiczne działania. Jako czynniki atrakcyjności turystycznej wskazano m.in.: występowanie zespołów i obiektów zabytkowych o wysokich walorach dziedzictwa kulturowego oraz sanktuariów; walory przyrodnicze i krajobrazowe; o walory kulturowe; sposoby udostępniania walorów turystycznych obszarów.

¹⁰ Komunikat Zarządu Województwa Lubelskiego - Instytucji Zarządzającej Regionalnym Programem Operacyjnym Województwa Lubelskiego na lata 2007 - 2013 z dnia 10 marca 2015 r. o podjęciu przez Komisję Europejską decyzji przyjmującej Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014 -2020

Celem nadrzędnym koncepcji jest „Podniesienie konkurencyjności i atrakcyjności turystycznej województwa, zwiększenie ruchu turystycznego przy jednoczesnym zachowaniu walorów kulturowych i przyrodniczych regionu”.

Głównymi kierunkami rozwoju turystyki są turystyka krajoznawcza – indywidualna i zorganizowana, wykorzystująca dziedzictwo kulturowe, oparte o ekspozycję zabytków oraz bogatą i barwną historię regionu; turystyka promocyjna - związana z walorami turystycznymi lubelskiej wsi, z obyczajami czy twórczością ludową, walorami etnograficznymi, folklorem.

Obszar Kazimierz – Puławy – Nałęczów został zaliczony w dokumencie do obszarów o bardzo wysokich i wysokich walorach krajobrazowych i wypoczynkowych o znaczeniu międzynarodowym i krajowym.

6. Przestrzenne aspekty lokalizacji energetyki wiatrowej w województwie lubelskim – opracowanie studialne

Dokument został opracowany w roku 2011 roku przez Biuro Planowania Przestrzennego w Lublinie. W opracowaniu podkreślono, że przy lokalizacji urządzeń energetyki wiatrowej, koniecznym jest rozpatrzenie uwarunkowań związanych z ochroną zabytków. Zaznacza się ponadto, że należy zapobiegać zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, a także chronić otoczenie zabytków przed szkodliwym działaniem czynników zewnętrznych. W dokumencie wskazuje się, że elektrowni wiatrowych nie można lokalizować: w otoczeniu obiektów zabytkowych, gdzie konieczne jest wyznaczenie strefy ochrony widokowej na zabytek na podstawie studium widokowego; wokół pomnika zagłady; w obszarze wytypowanym do utworzenia parku kulturowego, na terenach miejsc pamięci.

7. Wojewódzki Program Rozwoju i Rewitalizacji Miast dla Województwa Lubelskiego

Program przyjęty został uchwałą Nr XLVI/715/06 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 24 kwietnia 2006 r. Stanowi narzędzie wspierania rozwoju województwa i poprawy jego atrakcyjności. Jego podstawowym celem jest poprawa kondycji ośrodków miejskich, ich ładu przestrzennego oraz zasobów kulturowych. W dokumencie podkreślono, że w miastach województwa lubelskiego istnieją zasoby do stworzenia produktów turystycznych, w oparciu o bogate dziedzictwo kulturowe – m.in: stare miasto Kazimierza Dolnego. W Programie wskazano również, że atrakcyjność obszarów położonych w pobliżu miast podnosi sąsiedztwo terenów atrakcyjnych przyrodniczo w połączeniu z zabytkami dziedzictwa kulturowego – np. Kazimierski Park Krajobrazowy, doliny Wisły – Kazimierz Dolny, Puławy.

Jako cel nadrzędny, w dokumencie wskazano: *Poprawę atrakcyjności i konkurencyjności miast regionu służącą zrównoważonemu rozwojowi województwa*. Wyznaczono ponadto trzy priorytety:

- rewitalizacja zdegradowanych terenów miejskich;
- poprawa standardów funkcjonowania i rozwoju miast;
- wzrost i efektywne wykorzystanie potencjału miast.

8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa

8.1. Kompetencje powiatu w zakresie ochrony zabytków

Kompetencje organów administracji publicznej, w tym zarządów powiatu, w zakresie ochrony zabytków, określone są w *ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Zgodnie z zapisami art. 4, ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez **organy administracji publicznej** działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych, umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 5 ww. ustawy definiuje opiekę nad zabytkami jako zapewnienie przez **właściciela lub posiadacza** warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczenia dla historii i kultury.

Zgodnie z zapisami ww. artykułów **zarząd powiatu prowadzi działania związane z ochroną zabytków wobec całego zasobu obiektów na terenie powiatu, natomiast opiekę sprawuje nad zabytkami, do których posiada tytuł własności.**

Do kompetencji powiatu należy również zgodnie z art. 87.1 *ustawy o ochronie zabytków* **obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami**, który po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, przyjmuje Rada Powiatu. Następnie program jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym, a z jego realizacji Zarząd Powiatu ma obowiązek co dwa lata przedstawić sprawozdanie Radzie Powiatu.

Do zadań powiatu na mocy ustawy należy również:

- opieka nad zabytkami stanowiącymi jego własność (art. 5);
- umieszczenie na zabytku nieruchomym, wpisanym do rejestru, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, znaku informującego iż zabytek podlega ochronie (art. 12);

- ustanowienie przez starostę, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, społecznych opiekunów zabytków (art. 103);

Władze powiatu mogą uchwalić zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (art. 81).

8.2. Strategia Rozwoju Powiatu Puławskiego do 2020 roku z perspektywą do roku 2030

Strategia Rozwoju Powiatu Puławskiego do 2020 roku z perspektywą do roku 2030, przyjęta uchwałą Rady Powiatu w czerwcu 2016 roku, koncentruje się w ramach trzech obszarów strategicznych:

- gospodarka przestrzenna, infrastruktura techniczna i komunikacja,
- społeczeństwo i gospodarka,
- promocja i współpraca ponadlokalna.

W części diagnostycznej dokumentu, jako jedną z mocnych stron wskazano: *bogate dziedzictwo kulturowe i historyczne powiatu*, zaznaczono jednak, że wynikający z niego potencjał jest niedostatecznie wykorzystywany. Jako atuty wskazano także bogactwo przyrodniczo-krajobrazowe obszaru oraz zaplecze dla rozwoju turystyki uzdrowiskowej.

Zagadnienia związane z ochroną zabytków ujęte są w ramach **obszaru strategicznego I – Gospodarka przestrzenna, infrastruktura techniczna i komunikacyjna**, którego nadrzędnym celem strategicznym jest **poprawa stanu środowiska**. Osiągnięcie tego celu będzie możliwe dzięki realizacji zadań w ramach pięciu celów operacyjnych, wśród których znajduje się cel operacyjny **ochrona środowiska i dziedzictwa kulturowego**.

Dbałość o bogate dziedzictwo kulturowe powiatu uważana jest za jedno z najważniejszych czynników rozwoju turystyki. Zaznaczono, że najważniejsze obiekty zlokalizowane są we wszystkich gminach powiatu. W ramach celu operacyjnego wskazano na konieczność inwentaryzacji obiektów oraz potrzebnych w nich prac inwestycyjnych i konserwatorskich, a także promowanie walorów przyrodniczych i kulturowych obszaru. Wskazano także, że należy dążyć do odbudowy i przywrócenia zabytkom funkcji turystycznych poprzez renowację i ich odpowiednie zabezpieczenie. Podkreślono przy tym, iż w celu realizacji działań niezbędna będzie ścisła współpraca powiatu z różnymi instytucjami, w tym z organizacjami pozarządowymi. Za realizację celu operacyjnego *Ochrona środowiska i dziedzictwa kulturowego* odpowiedzialne są: Wydział Ochrony Środowiska, Rolnictwa i Leśnictwa oraz Wydział Rozwoju i Inwestycji Starostwa Powiatowego w Puławach.

8.3. Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Puławskiego na lata 2014-2017 z perspektywą do roku 2024

Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Puławskiego na lata 2014-2017 z perspektywą do roku 2024 został przyjęty 25 lutego 2015 roku i stanowi dokument strategiczny wykorzystywany jako instrument zarządzania środowiskiem.

W części diagnostycznej dokumentu, wskazano, iż powiat puławski należy do jednych z najatrakcyjniejszych obszarów w kraju oraz zalicza się do unikalnych obszarów w skali światowej pod względem oferty turystycznej. Biorąc pod uwagę potencjał, turystyka może stać się jednym z głównych czynników rozwojowych powiatu, a nawet jego znakiem rozpoznawczym. Podkreśla się przede wszystkim różnorodność oferty powiatu – na terenie powiatu rozwija się turystyka kulturowa, uzdrowskowa, aktywna, weekendowa, agroturystyka. Widoczne są jednak dysproporcje w ruchu turystycznym na terenie powiatu, który skupiony jest w Kazimierzu Dolnym, Nałęczowie oraz Puławach (tzw. trójkąt turystyczny), ze względu na skoncentrowanie w tym obszarze obiektów zabytkowych i muzeów.

Program wyznacza 5 priorytetów, dla których określono cele średniookresowe. Zagadnienia związane z dziedzictwem kulturowym poruszane są w ramach priorytetu III – *ochrona przyrody* oraz priorytetu V – *agroturystyka i ekoturystyka*. Określono katalog zadań w ramach dziewięciu grup. Do najważniejszych zadań związanych z ochroną zabytków, należą zadania w ramach grupy ochrona przyrody i poprawa ładu przestrzennego oraz turystyka i rozwój agroturystyki.

Zapisy Programu podkreślają atrakcyjność przyrodniczo-krajobrazową powiatu oraz jego potencjał turystyczny i rekreacyjny.

8.4. Plan Rozwoju Turystyki dla subregionu trójkąta turystycznego Kazimierz Dolny - Nałęczów - Puławy na lata 2012 – 2020

Plan Rozwoju Turystyki dla subregionu trójkąta turystycznego Kazimierz Dolny - Nałęczów - Puławy na lata 2012 – 2020 jest dokumentem obejmującym swoim zasięgiem wszystkie gminy powiatu puławskiego. Dokument powstał, jako odpowiedź na potrzebę zaprogramowania działań w obszarze turystyki, biorąc pod uwagę niewykorzystany potencjał obszaru. W dokumencie wyznaczone są trzy domeny strategicznego rozwoju.:

- zharmonizowana oferta turystyczna, budowana w oparciu o lokalne potencjały;
- współdziałanie w budowaniu zintegrowanej oferty turystycznej subregionu;
- kształtowanie wśród mieszkańców subregionu postaw odpowiedzialności za rozwój zrównoważonej turystyki i przedsiębiorczości okołoturystycznej.

W dokumencie wskazano, że zabytki (ich różnorodność i nagromadzenie) oraz dziedzictwo kulturowe powiatu są jednym z najistotniejszych walorów obszaru pod kątem rozwijania turystyki, jako elementu gospodarki regionu.

8.5. Dokumenty na poziomie gmin

8.5.1. Strategie rozwoju

Osiem spośród jedenastu gmin powiatu puławskiego posiada przyjęte strategie rozwoju – Puławy, Kazimierz Dolny, Kurów, Nałęczów, Janowic, Końskowola, Markuszów, Puławy [gmina wiejska] oraz Wąwolnica. Gmina Żyrzyn jest w trakcie opracowania swojej strategii. Jediną gminą, która nie posiada strategii rozwoju, ani nie jest w trakcie jest opracowania, jest gmina Baranów. Wykaz obowiązujących strategii dla gmin powiatu puławskiego znajduje się poniżej.

Gminy w swoich dokumentach na poziomie ustaleń strategicznych podkreślają znaczenie zachowania i wykorzystania na cele rozwoju turystyczno-rekreacyjnego, znajdujących się w ich granicach wartości kulturowych oraz walorów środowiska naturalnego.

Tabela 7. Wykaz uchwał w sprawie przyjęcia strategii rozwoju gmin Powiatu Puławskiego

Gmina	Uchwała
Miasto Puławy	Uchwała Nr IV/33/15 Rady Miasta Puławy z dnia 29 stycznia 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Miasta Puławy do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.
Kazimierz Dolny	Uchwała Rady Miejskiej w Kazimierzu Dolnym Nr XVIII/136/2008 z dnia 27 marca 2008 w sprawie przyjęcia Strategii Zrównoważonego Rozwoju Miasta i Gminy Kazimierz Dolny na lata 2008-2020, zmieniona uchwałą Nr XXXIX/279/10 z dnia 28 stycznia 2010 r.
Nałęczów	Uchwała nr XXIII/152/2008 z dnia 20 grudnia 2008 roku w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju dla Gminy Nałęczów na lata 2008-2015
Janowiec	Uchwała Nr XXVIII/2012/2002 Rady Gminy w Janowcu z dnia 19 września 2002 r. w sprawie uchwalenia strategii rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Janowiec, zmieniona uchwałą Nr XII/95/2016 Rady Gminy Janowiec z dnia 12 stycznia 2016 r.
Końskowola	Uchwała Nr XXXVI/170/09 Rady Gminy Końskowola z dnia 29 kwietnia 2009 r. w sprawie uchwalenia „Strategii Rozwoju Gminy Końskowola na lata 2009-2020”, zmieniona uchwałą Nr LIII/246/10 Rady Gminy Końskowola z dnia 13 października 2010 r.
Kurów	Uchwała Nr XVII/165/2016 Rady Gminy Kurów z dnia 29 grudnia 2016r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Kurów do roku 2020 z perspektywą do roku 2030
Markuszów	Uchwała Nr VIII/52/2015 Rady Gminy Markuszów z dnia 3 grudnia 2015 r. w sprawie przyjęcia aktualizacji Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Markuszów na lata 2014-2020
Puławy	Uchwała Nr XII/79/2016 Rady Gminy Puławy z dnia 28 stycznia 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Puławy na lata 2016-2023
Wąwolnica	Uchwała Nr X/43/07 Rady Gminy Wąwolnica z dnia 30 sierpnia 2007r. w sprawie uchwalenia Strategii Rozwoju Gminy Wąwolnica na lata 2007-2015

Źródło: Opracowanie własne

8.5.2. Studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego

Zgodnie z zapisami ustawy z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania stanowi obligatoryjny dokument sporządzany dla całego obszaru gminy. Określa on w sposób ogólny politykę przestrzenną i lokalne zasady zagospodarowania

gminy. Jest wiążący przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i służy koordynacji ich ustaleń. W części studium dotyczącej uwarunkowań, przedstawia się m.in. stan dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, stan przyrody i krajobrazu kulturowego, obiekty i tereny chronione na podstawie przepisów odrębnych. W części dotyczącej kierunków, wyznacza się obszary i zasady ochrony środowiska i jego zasobów, przyrody, krajobrazu kulturowego i uzdrowisk, a także dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Każde studium opiniowane jest m.in. przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Wszystkie gminy powiatu puławskiego posiadają obowiązujące studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego [wykaz poniżej], zawierające wymagany ustawowo zakres.

Tabela 8. Wykaz uchwał w sprawie przyjęcia studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin powiatu puławskiego

Gmina	Uchwała
Miasto Puławy	Uchwała Nr IV/31/15 Rady Miasta Puławy z dnia 29 stycznia 2015 r. w sprawie zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Miasto Puławy.
Kazimierz Dolny	Uchwała Nr V/20/15 Rady Miejskiej w Kazimierzu Dolnym z dnia 19 marca 2015r. w sprawie zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Kazimierz Dolny
Nałęczów	Uchwała Nr XXIII/201/13 Rady Miejskiej w Nałęczowie z dnia 13 czerwca 2013 r. w sprawie uchwalenia studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Nałęczów
Baranów	Uchwała Nr XXXI/174/2005 Rady Gminy Baranów z dnia 10 listopada 2005 r. w sprawie uchwalenia studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Baranów
Janowiec	Uchwała Nr VIII/61/2015 z dnia 30.09.2015 r. Rady Gminy Janowiec w sprawie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Janowiec.
Końskowola	Uchwała Nr XXVI/126/2016 Rady Gminy Końskowola z dnia 5 sierpnia 2016 r. w sprawie uchwalenia zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Końskowola
Kurów	Uchwała Nr XVI/130/2012 Rady Gminy Kurów z dnia 30 maja 2012 w sprawie zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kurów
Markuszów	Uchwała Nr XXII/130/2013 Rady Gminy Markuszów z dnia 30 grudnia 2013 r. w sprawie uchwalenia zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Markuszów
Puławy	Uchwała Nr XVIII/88/2012 Rady Gminy Puławy z dnia 11 października 2012 r. w sprawie uchwalenia zmian studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Puławy
Wąwolnica	Uchwała XXVIII/206/14 Rady Gminy Wąwolnica w dnia 26 sierpnia 2014 roku
Żyrzyn	Uchwała Nr XXII/138/2013 Rady Gminy Żyrzyn z dnia 21 sierpnia 2013 r. w sprawie zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Żyrzyn

Źródło: Opracowanie własne

8.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego stanowi akt prawa miejscowego, przyjmowany w formie uchwały rady gminy. Określa on przeznaczenie, warunki zagospodarowania i zabudowy terenu, a także rozmieszczenie inwestycji celu publicznego. Zapisy miejscowego planu muszą być zgodne z przyjętym przez

gminę studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Zgodnie z ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, w planie miejscowym określa się zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kulturowych. Miejscowy plan uzgadniany jest z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu. Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego sporządza się dla obszarów dla których utworzono park kulturowy. Według danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa, zgodnie ze stanem na 31 grudnia 2015 r., na terenie powiatu puławskiego nie utworzono żadnego parku kulturowego.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego pokrywają 86,4% powierzchni powiatu puławskiego. Gminy Kazimierz Dolny, Baranów, Janowiec, Końskowola, Kurów, Markuszów, Puławy [gmina wiejska], Wąwolnica są w pełni pokryte planami. Gmina Żyrzyn pokryta jest w 94,8% planami, Puławy w 53%. Najmniejsze pokrycie planami miejscowymi występuje w gminie Nałęczów – jedynie 2,2%.

8.5.4. Gminne programy opieki nad zabytkami

Obowiązek sporządzenia gminnych programów opieki nad zabytkami wynika z zapisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Program powinien stanowić element polityki samorządowej i powinien służyć podejmowaniu działań dotyczących ochrony i promowania zabytków, krajobrazu i dziedzictwa kulturowego.

W powiecie puławskim jedynie trzy gminy posiadają uchwalone gminne programy opieki nad zabytkami: Miasto Puławy, Kazimierz Dolny oraz Markuszów. W trakcie opracowania programu jest gmina Baranów. Pozostałe gminy nie przystąpiły do opracowania gminnych programów nad zabytkami.

Tabela 9. Wykaz gminnych programów opieki nad zabytkami w powiecie puławskim

Gmina	Uchwała
Miasto Puławy	Uchwała nr XV/114/15 Rady Miasta Puławy z dnia 24 września 2015 r. w sprawie przyjęcia gminnego programu opieki nad zabytkami dla Miasta Puławy
Kazimierz Dolny	Uchwała Nr XXXVI/228/14 Rady Miejskiej w Kazimierzu Dolnym z dnia 31 marca 2014 r. w sprawie przyjęcia „Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kazimierz Dolny na lata 2014-2018”
Nałęczów	Brak
Baranów	Brak
Janowiec	Brak
Końskowola	Brak
Kurów	Brak
Markuszów	Uchwała Nr X/62/2016 Rady Gminy Markuszów z dnia 31 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Markuszów na lata 2016–2019
Puławy	brak
Wąwolnica	brak
Żyrzyn	brak

Źródło: Opracowanie własne

III. DIAGNOZA ZASOBU I STANU ZACHOWANIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU PUŁAWSKIEGO

1. Charakterystyka powiatu¹¹

Powiat puławski położony jest w zachodniej części województwa lubelskiego, nad Wisłą i jej dopływami: Wieprzem, Kurówką i Bystrą. Powiat położony jest na pograniczu Wyżyny Lubelskiej i Niziny Mazowieckiej. Na jego terenie kończy się przełom Wisły przez pas Wyżyn Środkowopolskich. Powiat puławski jest obszarem o wyjątkowych walorach krajobrazowych, który wyróżnia się na tle innych powiatów województwa lubelskiego uwarunkowaniami przyrodniczymi i regionalnymi cechami kulturowymi.

Środowisko przyrodnicze stanowi jeden z atutów powiatu. Na jego terenie występują obszary objęte różnymi formami ochrony przyrody, w szczególności takim obszarem jest Kazimierski Park Krajobrazowy (zajmujący ok 1/3 powierzchni powiatu). Na jego powierzchni znajduje się najgęstsza sieć wąwozów w Polsce – w rejonie Parchatki osiąga ona gęstość 11 km na 1 km². Walory parku podnoszą miejscowości z cennymi zabytkami: Kazimierz Dolny, Janowiec, Bochońnica, Wąwolnica a w otulinie i na obrzeżach: Nałęczów, Puławy i Wąwolnica. Inne formy ochrony przyrody w powiecie to obszary chronionego krajobrazu – „Kozi Bór”, „Pradolina Wieprza”, rezerваты przyrody – „Czapliniec koło Gołębia”, „Łęg na Kępie”, „Krowia Wyspa”, „Piskory” oraz pomniki przyrody i użytki ekologiczne. Łącznie lasy zajmują ponad 20% powierzchni powiatu. Na terenie powiatu znajdują się zasoby wód mineralnych (Nałęczów – Celejów).

Na terenie powiatu znajdują się miejscowości o wyjątkowych walorach krajobrazowo-przyrodniczych i historycznej architekturze takie jak Puławy, Kazimierz Dolny, Nałęczów, Janowiec, Gołąb, Końskowola, Żyrzyn i Baranów.

Puławy, Nałęczów oraz Kazimierz Dolny wraz z przyległym Janowcem stanowią tzw. trójkąt turystyczny.

Kazimierz Dolny nazywany perłą polskiego renesansu, jako obszar kulturowo-przyrodniczy o szczególnych walorach, można postrzegać jako przykład szczególnego przypadku wartości niematerialnej - miasta mekki artystów. Leży w malowniczym i najwyższym miejscu Małopolskiego Przełomu Wisły rozcinającego na całej szerokości z południa na północ pas Wyżyn Polskich. Osobliwością zabytków Kazimierza Dolnego jest to, że wiele budowli kazimierskich często z gontowymi lub czerwonymi dachówkami zostało wzniesionych z miękkiego, łatwego w obróbce miejscowego wapienia. Był to materiał, który pozwalał na bogate zdobienie fasad. Charakterystyczną cechą Kazimierza Dolnego jest urozmaicona rzeźba terenu z licznymi unikatowymi wzgórzami, wąwozami, wapiennymi kamieniołomami oraz naturalny krajobraz wpisujący się w przestrzeń miejską z licznymi manierystycznymi budowlami sakralnymi i mieszczańskimi. Niezaprzeczalnymi atutami gminy jest różnorodność architektury, bogate dziedzictwo kulturowe oraz walory krajobrazowe. Układ

¹¹ Fragmenty rozdziału nt. pradziejów powiatu puławskiego opracowane na podstawie dostępnych informacji – konsultacja, archeolog Sebastian Wardak

urbanistyczno-architektoniczno-krajobrazowy miasta Kazimierz Dolny wraz ze wszystkimi placami, ulicami, drogami, budynkami murowanymi i drewnianymi, ruinami, wąwozami i drzewostanem został wpisany do rejestru zabytków województwa lubelskiego.

Kolejnym miastem będącym częścią trójkąta turystycznego są Puławy, których nadwiślańskie położenie sprzyja rozwojowi oferty kulturalnej i turystycznej. Największą atrakcją Puław jest ogromny park przypałacowy, rozciągający się wzdłuż Wisły, którego zasadniczy kształt został nadany na przełomie XVIII i XIX wieku. Puławy stanowiły ważny krajowy ośrodek polityczny i kulturalny epoki Oświecenia, co związane były z obecnością rodu Czartoryskich, a z racji ożywionego życia artystycznego nazywane były Polskimi Atenami. Ochronie konserwatorskiej podlega układ urbanistyczny miasta ukształtowany na przestrzeni od XVIII-w. do początku XX w. obejmujący część obszaru Puław z zespołami rezydencjalnymi i obiektami towarzyszącymi z uwzględnieniem części dawnej osi rozwojowej miasta – Al. Królewskiej i Partyzantów. Warto także podkreślić, że w Puławach zapoczątkowane zostały dzieje polskiego muzealnictwa (założone w 1801r. pierwsze muzeum na ziemiach polskich, najstarsze muzeum w Europie Środkowej).

Ostatnim elementem trójkąta turystycznego jest Nałęczów. Na obszarze gminy położona jest jedna z głównych dolin rzecznych Płaskowyżu Nałęczowskiego - dolina Bystrej. Rozpoznawalnym elementem krajobrazu okolic Nałęczowa są także liczne malownicze wąwozy lessowe, stanowiące jedną z głównych atrakcji turystycznych Nałęczowa. Miasto zostało wpisane do rejestru zabytków województwa lubelskiego, jako zespół architektoniczno-krajobrazowy. Wyjątkowość układu urbanistycznego Nałęczowa polega na harmonijnym powiązaniu niepowtarzalnego krajobrazu (wąwozy, doliny, wzgórza) z zabudową o walorach zabytkowych. Nałęczów posiadający mikroklimat o unikalnych właściwościach oraz źródła wód mineralnych jest także jedną z najbardziej znanych miejscowości uzdrowiskowych w Polsce.

Gmina Janowiec położona jest na terenie Małopolskiego Przełomu Wisły i leży w zachodniej części trójkąta turystycznego Puławy-Kazimierz Dolny- Nałęczów, przy ujściu rzeki Plewki do Wisły. Za sprawą pozostałości malowniczego barokowego bastionowego zamku oraz kompleksu zabudowy dworskiej wokół niego gmina cieszy się rosnącym zainteresowaniem turystów. Zespół krajobrazowo-architektoniczny miejscowości (zespół zamkowy, zespół kościelny, historyczny układ urbanistyczny) wpisany został do rejestru zabytków województwa lubelskiego.

Rys historyczny

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie obecnego powiatu puławskiego pochodzą sprzed około 30000 lat (środkowy paleolit) na terenie dzisiejszej Góry Puławskiej i wiążą się one z kulturą oryniacką. Kolejne ślady pochodzą sprzed około 13000 lat i związane są z przybyciem na teren powiatu przedstawicieli tzw. kultury późnomagdaleńskiej, o czym świadczy stanowisko odkryte w Klementowicach. O bytności kolejnych kultur na terenie powiatu świadczą stanowiska datowane na schyłkowy paleolit (ok. 9000 – 8000 lat p.n.e.), m.in.:

Górna Niwa, Pożóg Nowy, Włostowice. Na teren powiatu puławskiego pierwsi rolnicy dotarli z początkiem V tysiąclecia p.n.e., rozpoczynając nowy okres w pradziejach zwany neolitem. Z okresu tego pochodzą liczne stanowiska archeologiczne, położone na obszarze powiatu puławskiego, m.in. w Puławach-Włostowicach, gdzie odkryto ceramikę i narzędzia krzemienne. W późniejszym czasie (ok. poł. IV tysiąclecia p.n.e.), na obszarze powiatu pojawiła się kultura pucharów lejkowatych, która jest najlepiej poznaną kulturą pradziejową obszaru. Jej ślady można odnaleźć w okolicach Parchatki, Wąwolnicy, Nałęczowa, Klementowic i Karmanowic. Z okresu trwania tej kultury pochodzą także ślady osadnictwa związanego z kulturą amfor kulistych, głównie w postaci odkrytych cmentarzy w Puławach-Włostowicach, Lasu Stockiego oraz Klementowic. W 1600 r. p.n.e. obszar powiatu wchodzi w zasięg tzw. kultury trzcinieckiej, której pozostałości odkryto m.in.: w Puławach-Włostowicach, w okolicach Nałęczowa, Stoku, Lasu Stockiego, Rąbłowa, Kolonii Zbędownice, Bochothnicy, Kazimierza Dolnego oraz Wojciechowa. Około 1300 r. p.n.e., w III okresie epoki brązu, pojawia się na terenie Puław kultura łużycka, której stanowiska odkryto w okolicach Opoki, Puławach-Włostowicach, Janowic, Bochothnicy, Podgórze, Dobrze. Jedyne stanowisko z wczesnej epoki żelaza na terenie powiatu puławskiego znajduje się w Gołębiu i powiązane jest z kulturą grobów podkloszowych. Nie odkryto na terenie powiatu śladów powiązanych z kulturą lateńską, która utożsamiana jest z kulturą celtycką. Z okresu wpływów rzymskich pochodzą stanowiska odkryte w Puławach – Włostowicach, a także w Cynkowie, Iłkach, Dobrem i Janowcu. Na stanowiskach w Opoce i Puławach-Włostowicach natrafiono również na ślady osadnictwa ludności kultury wielbarskiej, którą wiąże się z germańskimi plemionami Gotów.

Wczesne średniowiecze na obszarze obecnego powiatu puławskiego datuje się na V-VI w. n.e.. O istnieniu osadnictwa świadczy odkryta osada, znajdująca się w Puławach-Włostowicach. Intensywny rozwój osadnictwa na terenie powiatu przypada na okres między VIII i IX wiekiem, co było spowodowane najprawdopodobniej oddziaływaniem ośrodka grodowego w Chodliku. Przykładem jest grodzisko w Nałęczowie. Z II poł. IX i X wieku pochodzą stanowiska archeologiczne zlokalizowane w Karmanowicach, Zawadzie, Rąbłowie i Wąwolnicy. W okresie X-XIII wieku tereny zlokalizowane w granicach obecnego powiatu puławskiego znalazły się w granicach tworzącego się państwa piastowskiego. Z okresu tego pochodzą stanowiska zlokalizowane w okolicach Wąwolnicy, Kazimierza Dolnego, Bochothnicy, Parchatki.

Szczególne znaczenie dla lokacji i rozwoju miast miały i nadal mają szlaki handlowe, w tym zwłaszcza szlak wzdłuż rzeki Wisły, średniowieczne trakty dalekiego zasięgu oraz współczesna sieć drogowa. W średniowieczu przy głównym szlaku komunikacyjnym prowadzącym ze wschodu na zachód położone były Kazimierz Dolny i Wąwolnica, natomiast tereny Kurowa i Puław leżały przy lokalnym szlaku komunikacyjnym prowadzącym z południa na północny-zachód. Na terenach województwa lubelskiego powstające miasta miały charakter rzemieślniczo-rolniczy i kupiecki. Rynek lokalny obejmował skupione wokół miasta osady, wsie i dwory szlacheckie, zaopatrujące się w potrzebne wytwory rzemiosła bądź towary sprowadzane tu przez miejscowych i przyjezdnych kupców. Handel dalekiego zasięgu ograniczał się praktycznie do największych miast oraz tych,

które były położone przy ważniejszych szlakach handlowych, które to decydowały o pomyślności rozwoju osady. Stara średniowieczna droga „ruska” biegła od Kijowa i Grodów Czerwieńskich na zachód przez południową Lubelszczyznę do Zawichostu i Krakowa. Przy niej powstały takie miasta jak Kraśnik i Turobin. Już w XV wieku droga ta zaczęła tracić swe znaczenie. Na czoło zaczął wysuwać się szlak posiadający, dzięki nadaniom Kazimierza Jagiellończyka, charakter drogi otwartej, biegnący od Lwowa (ośrodka handlu wschodniego), przez Hrubieszów, Krasnystaw, Lublin, Kazimierz, Zwoleń do Radomia, a dalej do Wrocławia albo Poznania. W późniejszych latach ukazywały się zarządzenia nakazujące kupcom różnych miast poruszanie się po określonych szlakach. Przymus drożny niejednorodnie decydował o rozwoju czy też upadku danego ośrodka. Do miast rozwijających się dzięki szlakom handlowym należy zaliczyć m.in. Kazimierz, którego położenie wpłynęło na to, iż w XVI wieku był to główny port do wywozu zboża. W wieku XV do połowy XVII miasta Lubelszczyzny przeżywały największy okres rozkwitu. W niektórych miastach z uwagi na rozwój handlu pojawiały się drugie rynki (m.in.: Kazimierz, Janowiec, Kurów). Inne miasta musiały wiązać swe losy bardziej z rzemiosłem niż z handlem. Niektóre rozwijały się dzięki temu, że były siedzibą rezydencji magnatów (np. Kurów). Inne miasta, jak np. Międzyrzecz i Janów powstały na terenach prywatnych, na skutek dokonania lokacji „na surowym korzeniu” (II poł. XV w.). Na rozwój miasteczek duży wpływ miało wybudowanie linii kolejowych, z racji braku odpowiednio rozwiniętych dróg kołowych. Wybudowana w latach 1874-1877 Kolej Nadwiślańska, połączyła Lublin z Warszawą (kolej miała swoją stację w Nowo Aleksandrii tj. w obecnych Puławach). Stacje i dworce przy tej trasie wybudowano według ujednoliconych projektów, nawiązujących w swej formie do drewnianej architektury willowej. Szczególne znaczenie dla rozwoju Kazimierza oraz Puław miała Wisła stanowiąca jeden z głównych szlaków handlowych, którym transportowano surowce oraz żywność (zwłaszcza zboże). Puławy są od powstania związane z Wisłą. Nazwa miejscowości pochodzi od słowa *plawy* oznaczającego przeprawianie się przez wodę lub *pulwy* — łęgi nadwiślańskie. W mieście funkcjonował port, który w XIX wieku rozszerzył działalność o żeglugę pasażerską. Na początku XX wieku w Puławach funkcjonowała także stocznia. Transport rzeczny i przemysł stoczniowy funkcjonowały aż do wybuchu wojny. Współcześnie w mieście funkcjonuje port rzeczny. Puławy obecnie nadal są ważnym węzłem komunikacyjnym w powiecie, łączącym tereny położone na wschód i zachód od środkowego odcinka Wisły. Układ komunikacyjny Puław jest podporządkowany sieci dróg zewnętrznych (droga krajowa nr 12, drogi wojewódzkie 801, 824, 847, 851, linia kolejowa o znaczeniu państwowym relacji Dorohusk - Chełm – Lublin - Puławy - Dęblin – Warszawa).

Analizując dzieje historyczne ziem powiatu puławskiego należy zwrócić uwagę na historię poszczególnych miast i gmin wchodzących w jego skład, ze szczególnym uwzględnieniem zabytków.

Dzieje **Puław** sięgają XV wieku, kiedy istniała na tym obszarze pierwsza osada, która obsługiwała przeprawę przez Wisłę. Od II połowy XVII wieku Puławy znajdowały się w posiadaniu Lubomirskich. Stanisław Lubomirski wznosił pałac, który został spalony podczas wojny północnej w 1706 roku. Został on odbudowany przez

kolejnych właścicieli – Sieniawskich i Czartoryskich, pod których zarządem Puławy przeżywały swój złoty wiek. Miejscowość stała się w tym okresie, obok Warszawy, głównym centrum kulturalno-politycznym kraju. Okres ten kończy powstanie listopadowe, po upadku którego skonfiskowano dobra Czartoryskich. W 1846 r. zrusyfikowano nazwę Puław, zastępując ją Nową Aleksandrią. W 1867 r. Puławy zostały stolicą powiatu nowoaleksandryjskiego. W 1906 roku miejscowość uzyskała status miasta. Historyczna nazwa miasta została przywrócona w 1916 roku. Po odzyskaniu niepodległości nastąpiły intensywne działania związane z odbudową Puław, po ich zniszczeniu w 1915 r. W latach 30. XX w. Puławy zyskały nowy stalowy most oraz zostały włączone do Centralnego Okręgu Przemysłowego. Rozwój miasta przerwał wybuch II wojny światowej, która doprowadziła do jego zniszczenia w 70%. Powojenną historię zdominowała decyzja o budowie Zakładów Azotowych w północnej części miasta, podjęta przez polskie władze w grudniu 1960r. Obecnie Puławy są miastem przemysłowym z rozwiniętymi ośrodkami naukowymi: Instytut Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa-Państwowy Instytut Badawczy; Państwowy Instytut Weterynarii-Państwowy Instytut Badawczy; Oddział Pszczelnictwa Instytutu Sadownictwa i Kwiaciarnictwa; Instytut Nowych Syntezy Chemicznych i Ośrodek Diagnostyki i Zwalczania Zagrożeń Biologicznych Wojskowego Instytutu Higieny i Epidemiologii. Zachowane pałace i inne zabytki architektury oraz częściowo zachowana historyczna zabudowa Puław są doskonałym punktem wyjścia dla szerokiej oferty turystycznej. Zachowany układ urbanistyczny wraz z doliną Wisły stanowi jedną z wizytówek powiatu.

Początki **Kazimierza Dolnego** sięgają XII wieku, kiedy to na obszarze dzisiejszego miasta istniała osada zwana Wietrzną Górą. Pierwotna osada zlokalizowana została przy przeprawie przez Wisłę, co wiązało się z pobieraniem cła i zapewniało rozwój miejscowości. W związku z nadaniem Wietrznej Góry klasztorowi norbertanek w 1181r. część badaczy datuje powstanie osady na czasy Kazimierza Sprawiedliwego. Sama nazwa Kazimierz po raz pierwszy pojawia się w 1249 r. i ma prawdopodobnie charakter tzw. nie dzierżawczy (od nazwy) lecz pamiątkowy (od nadawcy). Nadanie przywileju lokacyjnego na prawie polskim (połowa XIV w.) oraz budowę zamku obronnego przypisuje się Kazimierzowi Wielkiemu. Nadanie praw miejskich na prawie magdeburskim nastąpiło w 1406r. Po pożarach z ok.1560 i ok.1580 miasto uzyskało nową strukturę przestrzenną, kiedy drewnianą zabudowę zaczęła zastępować murowana. „Złoty wiek” w historii miasta datowany jest na XVI w. i pierwszą połowę XVII wieku. Na początku wieku XVII Kazimierz głównie dzięki handlowi zbożem stał się jednym z najpiękniejszych i najbogatszych miast w Polsce. Liczył wtedy ponad 2 tysiące mieszkańców i w regionie był drugim co do wielkości po Lublinie. Rozwój gospodarki folwarcznej na wsi i korzystne ceny na zboże na rynkach zagranicznych wpłynęły na rozwój produkcji zbóż i wzmożony eksport. Port kazimierski rozbudował się, a miasto zaczęto nazywać „Małym Gdańskiem”, ze względu na jego piękno, bogactwo oraz dużą liczbę przebywających w mieście zagranicznych kupców. Rozwinęło się wówczas rzemiosło, w tym złotnictwo. Okres rozwoju miasta przerwały wojny i klęski, które nawiedziły Rzeczpospolitą od II poł. XVII wieku. Największe straty miasto poniosło na początku XVIII wieku, kiedy to ludność miasta została zdziesiątkowana przez dżumę (1701, 1708), a susze na przemian z ulewnymi deszczami spowodowały

nieurodzaj. Próby odrodzenia przyniósł okres reform za panowania króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (od 1764 r.), jednak ożywienie gospodarcze w ówczesnych warunkach nie było łatwe (m.in. ze względu na malejącą liczbę ludności, zmierzch portu zbożowego). Kazimierz zaczął wówczas tracić znaczenie na rzecz pobliskich Puław. Kazimierz Dolny w latach 1819-1832 był miastem prywatnym, natomiast od 1832 aż do utraty praw miejskich w 1869 r. miastem „narodowym”. Po wybudowaniu w 1877 r. kolei nadwiślańskiej, która ominęła Kazimierz, przestał liczyć się wśród miast portowo-handlowych. Od końca XIX w. Kazimierz Dolny przeobrażał się w miejscowość letniskową z zaczątkami kolonii artystycznej. Już na początku XX w. stał się miejscem plenerów warszawskiego środowiska artystów, co niewątpliwie wpłynęło na jego przyszłość i rozwój przestrzenny w końcu XX w. Kazimierz Dolny prawa miejskie odzyskał w 1927 roku. II wojna światowa spowodowała w mieście wielkie zniszczenia (wrzesień 1939 i ofensywa 1944). Po zakończeniu wojny, w celu odbudowy i ochrony zabytków powołano w Kazimierzu -Państwową Pracownię Konserwatorską. Zabytki i architektura Kazimierza Dolnego dzięki swoim unikalnym wysokiej klasy walorom jest szeroko rozpoznawalna zarówno w kraju, jak i zagranicą.

Początki osadnictwa na terenie **Nałęczowa** sięgają przełomu XIII i XIV wieku, lokacji wsi dokonano na prawie niemieckim w XIV w. kiedy to miejscowość była nazywana Bochoćnicą. Po zakupie terenów osady przez Stanisława Małachowskiego w 1751 roku, zmieniona została nazwa osady na Nałęczów, w nawiązaniu do herbu rodu Małachowskich. W II poł. XVIII wieku powstał w Nałęczowie pałac w stylu barokowym, który został otoczony parkiem. W latach 80-tych XVIII w. odkryto lecznicze właściwości wód, co spowodowało utworzenie uzdrowiska i rozwój miejscowości. Wówczas miejscowość stała się jednym z najmodniejszych uzdrowisk w Polsce, zwłaszcza w kręgach literacko-artystycznych. Status uzdrowiska Nałęczów otrzymał w 1928 r., a prawa miejskie w 1963 roku. Nałęczów jest znany z willowej zabudowy. Koniec XIX i początek XX wieku to okres najpiękniejszego nałęczowskiego budownictwa willowego. Powstało wtedy wiele willi zarówno drewnianych jak i murowanych, zwłaszcza przy ulicy Lipowej - głównie wille parterowe jak i jednopiętrowe oraz przy Armatniej Górze - w większości dwupiętrowe postawione na podmurówkach. Specyficzna grupę tworzą, zbudowane na wzór modnych wówczas podwarszawskich letnisk, wille w stylu szwajcarskim jak „Podgórze”, „Widok”, „Oktawia”. Odmienną grupę stanowią wille nawiązujące do secesji, charakteryzujące się dekoracyjnymi fasadami takie jak „Raj”, „Tolin”, „Regina” oraz zbudowane w tzw. stylu włoskim wille „Ukraina” czy „Willa pod Matką Boską”. W Nałęczowie obecny jest również styl zakopiański z takimi obiektami jak kaplica pod wezwaniem św. Karola Boromeusza czy „Chata” Stefana Żeromskiego.

Baranów powstał na terenach średniowiecznej wsi Laskowice. Rozwijał się jako ośrodek handlowy, rzemieślniczy i rolniczy. W 1544 roku osada uzyskała prawa miejskie na prawie magdeburskim. W 1553 roku miasto zyskało przywilej organizowania cotygodniowego targu oraz 3 jarmarków rocznie. W XVII i XVIII wieku miasto podupadło na skutek częstej zmiany właścicieli, pożarów oraz powstawania dogodniejszych szlaków komunikacyjnych. W latach 1764-1781 na miejscu dawnej drewnianej świątyni powstał jednonawowy,

późnobarokowy murowany z cegły kościół pw. św. Jana Chrzyciela z bogato zdobioną elewacją. Obok kościoła stoi murowana dzwonnica z dwoma dzwonami. W 1870 roku na skutek represji po powstaniu styczniowym Baranów utracił prawa miejskie stając się osadą.

Historia **Janowca** sięga czasów średniowiecznych (XII lub XIII w.). W 1325 r. osada była wymieniana pod nazwą Serokomla. Zmiana nazwy na Janowiec i nadanie praw miejskich nastąpiło w 1537 roku. Miasto dzięki swojemu dogodnemu położeniu czerpało zyski z ważnego w XVI w. szlaku handlu prowadzącego z Rusi, przez Małopolskę na Śląsk. Rozwój miasta zahamowały jednak wojny prowadzone w drugiej połowie XVII w. Na terenie Janowca znajduje się malowniczo położony zamek (trwała ruina), skansen (dwór drewniany), drewniany spichlerz, kościół manierystyczny pw. św. Stanisława Biskupa i św. Małgorzaty. Prawa miejskie Janowiec utracił po powstaniu styczniowym w 1870 r. Dzięki zasobom dziedzictwa kulturowego i zabytkom miejscowość jest ważnym produktem turystycznym powiatu puławskiego.

Początek rozwoju **Końskowola** dała istniejąca w XIV wieku wieś o nazwie Wola Witowska. Według zapisów Jana Długosza na terenie gminy istniał kościół i szkoła. Po lokacji w 1532r. nastąpił okres rozwoju miasta za sprawą rodu Tęczyńskich, powstał dwór (nazywany w źródłach zamkiem), prostokątny rynek z regularnym układem ulic, folwark oraz kościół parafialny. Na przełomie XVI i XVII wieku wybudowany został szpital. W drugiej połowie XVII wieku nastąpiło zahamowanie rozwoju miejscowości Końskowola. Na przełomie XVIII i XIX wieku dokonano przebudowy układu urbanistycznego miasta (w tym w 1775r. w centralnym miejscu rynku powstał klasycystyczny ratusz), wytyczono nowe ulice, nastąpił rozwój przemysłu włókienniczego oraz sukienniczego. Powstała wówczas pierwsza w województwie lubelskim brukowana droga bita prowadząca z Końskowoli do Puław. Początek wieku XIX to także okres rozwoju szkółkarstwa i produkcji ogrodniczej. W 1870 roku Końskowola utraciła prawa miejskie, uzyskując tytuł osady-gminy. Z dawnych lat świetności pozostał w Końskowoli układ zabytkowego rynku, a w jego centrum XVIII wieczny ratusz.

Jak wzmiankuje Jan Długosz dzieje **Kurowa** związane są z małopolskim rodem możnowładczym Kurowskich. Obok swej siedziby rodowej mieszkalno– obronnej funkcjonującej już w XIV w. założyli w 1442r. miasto na prawie magdeburskim Kurów. W tym czasie miasto było już w trakcie powstawania i organizacji. W latach 1456 – 1465 funkcjonował Powiat Kurowski i Sąd Ziemiński. W 1783r. Ignacy Potocki założył szkołę parafialną, którą prowadził Grzegorz Piramowicz, a brat Ignacego- Stanisław Kostka Potocki wystawił wspaniałą rezydencję w pobliskim Olesinie. Murowany kościół parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny i św. Michała Archanioła powstawał etapami, wzniesiony w połowie XVI w., rozbudowany w XVII i XVIII wieku. Koło kościoła stoi dzwonnica z XVIII w., a w jego pobliżu plebania, która jest jedną z pierwszych budowli klasycystycznych na Lubelszczyźnie. W 1870 roku Kurów został pozbawiony praw miejskich i przekształcony w osadę. W XIX wieku rozwijał się głównie jako ośrodek handlowo-rzemieślniczy. W trakcie II wojny światowej Kurów został zbombardowany przez lotnictwo niemieckie. Po wojnie przez wiele lat miejscowość była

znanym ośrodkiem futrzarskim. Miejscowość ma układ urbanistyczny charakterystyczny dla miasteczka z wyraźnie zaznaczonym centrum, siecią ulic i peryferiami.

Pierwsze wzmianki na temat **Markuszowa** pochodzą z 1317 roku, pierwsza lokacja osady na prawie magdeburskim nastąpiła w 1330r., natomiast nadanie praw miejskich nastąpiło w 1550r. Ze względu na niedalekie położenie Kurowa i Lublina rozwój miasta był ograniczony – jego rola sprowadzała się głównie do stacji postojowej na szlaku handlowym. Miasto w drugiej połowie XV w. stanowiło ważny ośrodek kalwinizmu. Na początku XVII wieku wzniesiono murowany kościół oraz szpital. W drugiej połowie XVII wieku miejscowość została zniszczona, najpierw przez Kozaków, a następnie przez Szwedów. W II połowie XVII wieku w mieście wybuchł duży pożar. W XVIII wieku Markuszów przeżywał intensywną rozbudowę. Miejscowość utraciła prawa miejskie po powstaniu styczniowym. W centrum miasta zachował się renesansowy układ urbanistyczny ukształtowany w XVI-XVII w., kościół poszpitalny pw. Ducha Świętego wzniesiony w latach 1608-1609 w stylu renesansu lubelskiego, oraz barokowy kościół pw. śś. Józefa i Małgorzaty wzniesiony w latach 1676-1690.

Wąwolnica jest jedną z najstarszych osad w regionie, w pisanych źródłach już w 1027 r. występuje pod nazwą Wawelnica. Miastem na prawie polskim osada została w XIV w., na prawie niemieckim w 1448r. Miejscowość położona jest na skrzyżowaniu traktu lubelskiego (z Lublina do Kazimierza) i traktu zwanego gościńcem Kurowskim (fragment drogi mazowiecko-krakowskiej). Została wówczas otoczona murami obronnymi, wybudowano zamek na wzgórzu. W XV w. w Wąwolnicy odbywały się sądy kasztelańskie, a w XVI w. sądy wojewody lubelskiego nad szlachtą. W połowie 1567 roku miasto spłonęło. W 1576 r. z polecenia króla Zygmunta Augusta, rozpoczęto jego odbudowę, jednak straty były tak wielkie, że przeniesiono je w nowe miejsce. Ukształtowany wtedy układ miasta przetrwał do dziś i skupia się wokół obecnego rynku. Powstałe na mocy królewskiego dokumentu miasto, było jednak mniejsze. W XVI i XVII w. do pierwotnej gotyckiej kapicy zamkowej benedyktyni dobudowali długą nawę i dwie kaplice boczne. Po powstaniu styczniowym, w ramach represji, Wąwolnica utraciła status miasta (1870r). Od 1907 do 1914 roku wznoszony był na planie krzyża łacińskiego obecny neogotycki kościół św. Wojciecha – dzisiejsza bazylika. W 1946 jednostki Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego częściowo spaliły Wąwolnicę za popieranie działającego w okolicy zbrojnego podziemia. Do dzisiaj jednak pozostał wyraźny układ urbanistyczny z zabudową mieszkaniową i zagrodową. Miejscowość posiada bogatą przeszłość historyczną, której pozostałości są widoczne w układzie urbanistycznym z XVII wieku, zespole kościelnym na wzgórzu górującym nad osadą z początków XIV w. Liczne wąwozy, źródła i roślinność porastająca zbocza doliny Bystrej to jedne z wielu atutów przyrodniczych miejscowości. Obecnie Wąwolnica słynie jako Sanktuarium Maryjne.

Pierwszą wzmiankę o **Żyrzynie** można znaleźć w Kronikach Długosza, gdzie występuje jako wieś szlachecka, należąca do parafii Końskowola. W obszarze tym osadnictwo rozwijało się dość wolno z uwagi na bagniste i porośnięte lasami tereny. W XVII wieku został zbudowany drewniany kościółek. W roku 1803 roku rozpoczęto budowę kościoła murowanego pw. śś. Apostołów Piotra i Pawła, który ukończono w latach 1836-1848. Jest to

klasykistyczna budowla murowana, wzniesiona na planie rotundy. Obok znajduje się neogotycka kaplica grobowa Wesslów usytuowana w otoczeniu starodrzewia na miejscu pierwotnego drewnianego kościoła. Na uwagę zasługuje również zespół pałacowy z XIX w.: pałac z ok. 1850r. i przekomponowany park. W 1863 roku na terenie Żyrzyna powstańcy styczniowi stoczyli zwycięską bitwę z rosyjskim konwojem przewożącym pieniądze. W czasie II wojny światowej na terenie gminy działał świetnie zorganizowany ruch oporu.

Z terenu gminy wiejskiej Puławy uwzględniono w opracowaniu najważniejsze zabytki Gołębia.

Jako jednostka administracyjna powiat puławski funkcjonuje od 1867 r., jako powstały, na mocy ukazu carskiego powiat nowoaleksandryjski. W latach 80-tych XIX w. obszar borykał się z kryzysem gospodarczym w rolnictwie, jednak w późniejszych latach, wobec szybkiego tempa rozwoju produkcji przemysłowej i przyrostu naturalnego, widoczny jest jego rozwój, o czym świadczy m.in. liczba ludności powiatu, który w roku 1865 zamieszkiwały 64 392 osoby, w 1897 r. – 123 548 osób, w 1909 r. – 162 467, a w 1913 r. – 187 825 osób. Wzrost liczby ludności widoczny jest również w mieście Puławy, które w 1910 roku, jako jedno z sześciu miast guberni lubelskiej, było zamieszkiwane przez ponad 10 000 mieszkańców. W okresie tym w mieście zamieszkiwała liczna grupa ludności żydowskiej, a także niemieckiej oraz rosyjskiej.

Na przestrzeni lat rolę siedziby administracyjnej powiatu pełniły: Lublin i Kazimierz Dolny.

W skład obecnego powiatu puławskiego, powstałego w 1999 roku wchodzi 11 gmin, w tym jedna miejska – Puławy, dwie miejsko-wiejskie – Kazimierz Dolny oraz Nałęczów, oraz 8 gmin wiejskich – Baranów, Janowiec, Końskowola, Kurów, Markuszów, Puławy, Wąwolnica, Żyrzyn. W obrębie powiatu znajdują się 162 sołectwa. Powiat ma powierzchnię 934 km² i jest zamieszkiwany przez 115 206 osób, według danych na 31 grudnia 2015 roku.

Rysunek 1. Gminy powiatu puławskiego



2. Zabytki wpisane do rejestru zabytków województwa

Na terenie powiatu puławskiego znajduje się statystycznie najwięcej zabytków wpisanych do rejestru w województwie lubelskim. Zgodnie z Obwieszczeniem nr 1/2017 Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie z dnia 09 stycznia 2017 r. w sprawie wykazu zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych województwa lubelskiego i rejestru zabytków archeologicznych województwa lubelskiego, występuje tu ponad 200 wpisów dotyczących zabytków nieruchomych (zgodnie z danymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa w powiecie jest 435 zabytków nieruchomych) oraz jeden zabytek archeologiczny. Najwięcej zabytków nieruchomych według ilości wpisów znajduje się w Kazimierzu Dolnym – 102 wpisy (48%). W Nałęczowie jest ich 47 (22%), a 19 w mieście Puławy (8%). Liczbę wpisów zabytków nieruchomych zgodnie z rejestrem zabytków województwa, prezentuje poniższa tabela. Wykaz zabytków nieruchomych, wpisanych do rejestru zabytków województwa lubelskiego, stanowi załącznik do niniejszego opracowania. Obiekty te objęte są m.in. rygorami ochrony konserwatorskiej (wynikającymi z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Wszystkie działania podejmowane przy tych obiektach wymagają zgody wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Tabela 10. Wpisane do rejestru konserwatora zabytki województwa lubelskiego w poszczególnych gminach powiatu puławskiego (według liczby wpisów)

Nazwa gminy	Liczba wpisów	%
Kazimierz Dolny	102	48,34
Nałęczów	47	22,27
Miasto Puławy	19	9,00
Końskowola	8	3,79
Wąwolnica	8	3,79
Kurów	7	3,32
Janowiec	5	2,37
Puławy	4	1,90
Żyrzyn	4	1,90
Markuszów	4	1,90
Baranów	2	0,95
Miasto Puławy Kazimierz Dolny	1*	0,47

* aleja pomiędzy Puławami a Bochońską, wraz ze szpalerami drzew

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Obwieszczenia nr 1/2017 Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie z dnia 09 stycznia 2017 r. w sprawie wykazu zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych województwa lubelskiego i rejestru zabytków archeologicznych województwa lubelskiego (z uwzględnieniem decyzji nr DOZ-OAiK-6700/609/09[IG/KD/09]

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, stanowiska archeologiczne, bez względu na stan zachowania, podlegają opiece i ochronie. Jedynym zabytkiem archeologicznym wpisanym do rejestru „C” zabytków archeologicznych województwa lubelskiego znajdującym się na terenie powiatu puławskiego jest teren stanowiska archeologicznego – zespołu szpitalnego obejmującego partie fundamentowe kościoła pw. Św. Cecylii, dzwonnicy, budynku szpitalnego, wikariatu oraz cmentarza przykościelnego w Janowcu¹².

3. Ewidencje zabytków w powiecie puławskim

W myśl ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami na szczeblach wojewódzkich, powiatowych i gminnych, a zadaniem gmin jest ochrona zabytków, które znajdują się w ich granicach. Gminna ewidencja zabytków zawiera w sobie informacje o: zabytkach nieruchomych, które wpisane są do rejestru oraz znajdujących się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, stanowiskach archeologicznych, historycznych układach ruralistycznych i urbanistycznych oraz innych zabytkach nieruchomych wytyczonych przez prezydenta, burmistrza czy wójta w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Na terenie powiatu puławskiego prawie wszystkie gminy, z wyjątkiem Nałęczowa, posiadają gminne ewidencje zabytków.

Tabela 11. Wykaz gminnych ewidencji zabytków w powiecie puławskim

¹² Na podstawie Załącznika Nr 2 do Obwieszczenia Nr 1/2017 Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie z dnia 09 stycznia 2017 r. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru „C” zabytków archeologicznych województwa lubelskiego według stanu na dzień 31 grudnia 2016 r. (z uwzględnieniem decyzji nr DOZ-OAiK-6700/609/09[IG/KD/09]

Lp.	Gmina	Gminna ewidencja zabytków
1	Baranów	Tak
2	Janowiec	Tak
3	Kazimierz Dolny	Tak
4	Końskowola	Tak
5	Kurów	Tak
6	Markuszów	Tak
7	Nałęczów	Nie
8	Puławy (miasto)	Tak
9	Puławy (gmina)	Tak
10	Wąwolnica	Tak
11	Żyrzyn	Tak

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badania prowadzonego wśród gmin objętych opracowaniem we wrześniu i październiku 2016 r.

4. Charakterystyka i zasoby dziedzictwa kulturowego powiatu

Obszar powiatu puławskiego bogaty jest w różnego rodzaju zabytki oraz miejsca o charakterze historycznym, stanowiące ważną część zasobu dziedzictwa kulturowego regionu. Zachowane zabytki stanowiące element krajobrazu kulturowego powiatu są różnorodne pod względem przeznaczenia. Atutem powiatu jest fakt, że w jego granicach znajduje się Kazimierz Dolny, który wraz z Mięćmierzem, Albrechtówką, Za Dębem, Lasem Miejskim i Jeziorszczyzną, uznany został za Pomnik Historii w dniu 8 września 1994 roku zarządzeniem Prezydenta RP¹³.

W powiecie puławskim zlokalizowanych jest wiele zabytków, z unikatowymi w skali kraju formami architektury, stanowiących wyróżniki epok historycznych, w tym zwłaszcza obiekty reprezentujące nurt renesansu lubelskiego, barok i neoklasycyzm.

Jednym z najlepszych przykładów budowli sakralnej w typie renesansu lubelskiego jest Kościół Farny św. Jana Chrzyciela i św. Bartłomieja w Kazimierzu Dolnym (przebudowany przez Jakuba Balina w latach 1610-1613) z bogatą siecią wewnętrznych sklepień "lubelskich". Kościół ten jest charakterystyczny dla renesansu lubelskiego: jednonawowy z wydłużonym prezbiterium, z trójkątnymi szczytami ze specyficzną dekoracją sklepienną.

Do innych znanych przykładów budowli reprezentujących nurt renesansu lubelskiego zaliczyć można inne budowle zlokalizowane w powiecie: kościół pw. św. Stanisława Biskupa i św. Małgorzaty w Janowcu, kościół pw. św. Ducha w Markuszowie oraz kościół szpitalny pw. św. Anny w Końskowoli. Warto wspomnieć, że w 2013 roku został stworzony Szlak Renesansu Lubelskiego, który łączy 42 zabytkowe obiekty, głównie sakralne posiadające cechy charakterystyczne dla renesansu lubelskiego. Na szlaku znajduje się 8 obiektów z terenu powiatu puławskiego: w Kazimierzu Dolnym (spichlerze i dwa kościoły) i kościoły w Markuszowie, Kurowie, Końskowoli, Janowcu oraz Gołębiu. Należy podkreślić, że wiele z tych budowli powstało w XVII w., gdy rozwijał się już barok, lecz stanowią one konglomerat form gotyckich i renesansowych.

¹³ Monitor Polski nr 50, poz. 417

Najwybitniejszym przedstawicielem stylu późnego renesansu oraz manieryzmu na terenie powiatu jest rzeźbiarz i architekt Santi Gucci Fiorentino. Jego realizacje to m.in. architektura zamku w Janowcu 1565- 1585, autorstwo nagrobku Andrzeja i Barbary Firlejów w Janowcu 1588-1587, autorstwo chrzcielnic wykonanych w kościele parafialnym w Kazimierzu (1587r.) i w Janowcu (1598r.). Do prac warsztatu Santi Gucciego można zaliczyć nagrobek Stanisława Zbąskiego w kościele Narodzenia NMP w Kurowie.

Styl barokowy na terenie powiatu związany jest głównie z działalnością Tylmana z Gameren, który był autorem projektów wielu pałaców i dworów barokowych w Polsce (np. pałac Krasińskich w Warszawie, Czerniaków ze słynną łazienką) w tym na terenie powiatu puławskiego: przebudowy zamku w Janowcu z 1654r i budowy pałacu w Puławach dla Lubomirskich (1671–1676) – do czasów obecnych z tej przebudowy pozostało przyziemie od strony łachy Wiślanej i sień na parterze za wejściem głównym; projektu nagrobka Zofii z Opalińskich Lubomirskiej z kościoła parafialnego w Końskowoli z 1675r., nieistniejący kościół w Klementowicach. Tylman z Gameren należący do czołówki najwybitniejszych architektów europejskich był przedstawicielem nowego typu architekta zajmującego się przygotowaniem projektów architektonicznych, natomiast realizację powierzał architektom-budowniczym (tzw. konduktorom).

Na szczególną uwagę zasługuje urodzony w Puławach architekt Piotr Aigner, przedstawiciel neoklasycyzmu (m.in. współtwórca założeń parkowo- pałacowe w Wilanowie, fasady kościoła św. Anny w Warszawie), którego działalność znacząco wpłynęła na krajobraz kulturowy Puław i okolic z takimi realizacjami jak: Pałac Marynki; Świątynia Sybilli, Dom Gotycki; kościół WNMP w Puławach; Pałac w Olesinie; kościół św. Apostołów Piotra i Pawła w Żyrzynie.

W powiecie puławskim znajduje się m.in.¹⁴:

- 6 przestrzennych założeń, zawierających zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym sieci dróg (Janowiec, Końskowola, Wąwolnica, Kazimierz Dolny, Nałęczów i Puławy),
- 3 zamki (ruiny): w Kazimierzu Dolnym, Janowcu i Bochofnicy,
- 7 pałaców: w Puławach (pałac Czartoryskich, pałac „Marynki”), w Nałęczowie, Olesinie, Bronicach, Czesławicach i Celejowie – wraz z otaczającymi je parkami oraz znajdującymi się w ich otoczeniu budynkami i budowlami, będącymi dziełami architektury i budownictwa,
- 8 dworów: w Wylągach, Nałęczowie, Drzewcach, Kęble, Kośminie i Żyrzynie – wraz z otaczającymi je parkami oraz znajdującymi się w ich otoczeniu budynkami i budowlami, będącymi dziełami architektury i budownictwa, oraz dodatkowo dwa dwory translokowane z innych miejscowości i

¹⁴ Na podstawie informacji przekazanych przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie

włączone w zastane otoczenie: w Kazimierzu Dolnym (dwór z Gościeradowa), w Janowcu (dwór z Moniaków),

- 37 willi i 39 domów mieszkalnych (większość położona jest na obszarze Kazimierza Dolnego i Nałęczowa)
- 20 kościołów, 5 kaplic, 1 bożnicę,
- 12 cmentarzy (z wyłączeniem tzw. cmentarzy kościelnych w otoczeniu świątyń), w tym 4 cmentarze żydowskie, 1 cmentarz kolonistów niemieckich w Leokadiowie, 1 cmentarz ewangelicki w Końskowoli, oraz 1 cmentarz wojenny w Olesinie,
- część Nałęczowskiej Kolejki Dojazdowej (torowiska z torami i rozjazdami i 1 semafor w Drzewcach),
- Fort IV Twierdzy Dęblin (na gruntach miejscowości Borowa).

ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE

Zabytek archeologiczny to, w myśl ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Według zgromadzonych danych, podczas badań prowadzonych wśród gmin objętych opracowaniem we wrześniu i październiku 2016 r., na terenie powiatu puławskiego znajduje się 810 zabytków archeologicznych niewypisanych do rejestru zabytków województwa lubelskiego. Ich największe skupisko występuje w gminach Kurów (205), Żyrzyn (162), Kazimierz Dolny (151) oraz Końskowola (136).

ZABYTKI NIERUCHOME

W powiecie puławskim, według zgromadzonych danych, miastem o największej liczbie zabytków nieruchomych jest Kazimierz Dolny, następnie kolejno Nałęczów i Puławy (gmina miejska). Natomiast najmniej występuje ich w gminach Baranów i Żyrzyn. Do najważniejszych zabytków nieruchomych powiatu zaliczyć możemy:

1) Zespół urbanistyczno-architektoniczno-krajobrazowy miasta Kazimierz Dolny

Układ urbanistyczny Kazimierza posiada cechy miast średniowiecznych, ze zwartą zabudową rynku oraz ul. Senatorskiej, Lubelskiej i części ul. Nadrzecznej. Miasto jako szczególny obszar zostało objęte ochroną prawną i konserwatorską w oparciu o liczne akty prawne z lat: 1947 (zarządzenie o uznaniu za zabytek), 1966 (decyzja o wpisie do rejestru zabytków), 1983 (ponowna decyzja o wpisie do rejestru zabytków).

Unikalny zespół urbanistyczno-architektoniczno-krajobrazowy chroniony jest również poprzez uznanie całego miasta za Pomnik Historii w 1994r. Celem ochrony pomnika historii jest zachowanie ze względu na wyjątkowe,

uniwersalne wartości oraz autentyczność i integralność, układu urbanistycznego, zabudowy mieszkalnej i pełnego programu budowli monumentalnych z okresu staropolskiego. Podkreślenia wymaga, że mimo planów znaczącej rozbudowy miasta z 1970r. w duchu budownictwa socjalistycznego, dzięki postawie wielu środowisk, w tym w szczególności ówczesnego konserwatora zabytków miasta Kazimierz udało się zachować jego kameralny charakter.

2) Zespół zamkowy w Kazimierzu Dolnym (wieża i zamek)

Wieża z lokalnego kamienia – opoki wapiennej zwana również basztą wzniesiona została naprzeciwko przeprawy „woyszyńskiej” i pełniła rolę strażnicy poboru cła na Wiśle. Niektóre cechy architektoniczne wieży wskazują, że fortyfikacja ta mogła być wybudowana pod koniec wieku XIII, a najpóźniej w czasach Władysława Łokietka tj. do lat 30-tych XIV wieku. Wieżę prawdopodobnie otaczał mały drewniany zameczek dla niewielkiej załogi królewskiej, po którym już nie ma śladu. Jedyny otwór wejściowy znajduje się na wysokości 6m, dawniej dochodzono do niego pomostem z otaczających go „murów drewnianych”, a od początku XX w. zewnętrznymi schodami. Obecnie wewnątrz jest jednoprzestrzenne, a na szczycie wieży znajduje się taras widokowy.

Zamek został wzniesiony przez Kazimierza Wielkiego w I poł. XIV w. Murowany zamek wyżynny typu ogrodzieniec był przebudowywany i remontowany przez kolejnych właścicieli. Jego dzieje związane były z rodami Firlejów, Radziwiłłów, Lubomirskich, Sapiehów oraz Czartoryskich. W latach 2010-2014 przeprowadzone zostały kompleksowe prace konserwatorsko-remontowe zamku i wieży. Wieża i zamek stanowią nie tylko urokliwą dominantę krajobrazową, ale również symbol pomyślnego rozwoju państwa ostatnich Piastów.

Rysunek 2. Zamek w Kazimierzu Dolnym



Źródło: Starostwo Powiatowe w Puławach

3) Spichlerze w Kazimierzu Dolnym

Spichlerze kazimierskie powstały w XVI i XVII wieku, pierwotnie służyły przechowywaniu zboża, a wznoszone były niedaleko portu handlowego nad Wisłą, głównie na Przedmieściu Gdańskim zwany też Dolnym (obecnie ul. Puławska) oraz Przedmieściu Górnym (obecnie ulica Krakowska). Z ponad sześćdziesięciu obiektów (w tym trzydziestu murowanych) obecnie istnieje wyłącznie jedenaście murowanych z opoki. Do najbardziej znanych należą: Spichlerz Ulanowskiego, Pod Wianuszkami, Pod Żurawiem, Feiersteina, Bliźniak, Kobiątka, hotel Król Kazimierz nazywany dawniej Przetwórnią Owoców.

4) Kamienice mieszczańskie w Kazimierzu Dolnym

Na uwagę zasługuje dziesięć mieszczańskich kamienic, ze szczególnym uwzględnieniem tych renesansowych. Poniżej przedstawiono te najbardziej charakterystyczne.

Kamienica „Celejowska” powstała w 1635 r. Należąca pierwotnie do kupca, Bartłomieja Celeja, skąd pochodzi jej nazwa, jest jednym z głównych przykładów architektury renesansowo-manierystycznej w Polsce. Główna elewacja z olbrzymią attyką pokryta jest boniowaniem, czyli tynkiem naśladowującym kamienny budulec. Uważana za jedną z najpiękniejszych kamienic renesansowych w Polsce. Kamienice Przybyłów - Mikołaja i Krzysztofa z 1615r. Na fasadach widzimy postacie patronów ich właścicieli, frontony kamienic są ozdobione

dekoracjami, płaskorzeźby przedstawiają głównie postacie biblijne oraz świętych. Kamienica Biała wybudowana została w 1640 roku. Jej architektura wzorowana była na Kamienicy Celejowskiej, ale ostatecznie przybrała znacznie prostszy kształt, natomiast materiałem wykorzystanym do jej budowy był kamień wapienny.

5) Zespół pałacowo-parkowy Czartoryskich w Puławach

Barokowy pałac półobronny wzniesiony w latach 1671-1676, z przeznaczeniem dla S. H. Lubomirskiego. Pałac został zniszczony w roku 1706, odbudowany w latach 1731-1736 w stylu rokoko, a następnie przebudowany pod koniec XVIII w. w stylu klasycystycznym przez Czartoryskich. Otoczenie pałacu, pod nadzorem ks. Izabeli Czartoryskiej, zaprojektował w postaci ogrodu angielskiego James Savage. Formy wymuszone, podporządkowane geometrycznym rygorom -pozostałościami stylu francuskiego zostały zastąpione naturalnymi, powiązаныmi z elementami krajobrazu i jego przyrodą zgodnie z programem księżnej związanym ideowo z twórczością klasyków, a potem romantyków. W latach 1840-43 ponownie przebudowano pałac nadając mu charakter pseudoklasycystyczny. Kolejna przebudowa nastąpiła po pożarze pałacu z 1858 r. W granicach zespołu wzniesiono m.in. Domek Chiński zwany również Altaną Chińską (połowa XVIII w.), Domek Grecki (1778-1791); neoklasycystyczny Pałac Marynki (wzniesiony 1790-1794); sarkofag Czartoryskich (1797); Świątynię Sybilli (1798-1801) uznawaną za pierwsze muzeum na ziemiach polskich, która była wzorowana na Świątyni Westy w Tivoli pod Rzymem; Dom Gotycki (wzniesiony 1800-1809), który służył jako miejsce przechowywania m.in. zbiorów europejskich, a także Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny – dawną kaplicę pałacową; Domek Żółty (początek XIX w.); Bramę Rzymską (1829); Pasaż Angielski (przesklepiony ok. 1800 r.); Schody Serpentynowe (I poł. XVIII w.) i Groty w skarpie przystosowane do założen parkowych (koniec XVIII w.). Obecnie w Pałacu funkcjonuje Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa- Państwowy Instytut Badawczy, biblioteka rolnicza i muzeum ks. Czartoryskich. Zespół parkowo- pałacowy Czartoryskich w Puławach należy do najciekawszych i najlepiej zachowanych założen tego typu w Polsce.

Rysunek 3. Pałac Czartoryskich



Źródło: Starostwo Powiatowe w Puławach

Rysunek 4. Zespół Pałacu Czartoryskich – Świątynia Sybilii



Źródło: Starostwo Powiatowe w Puławach

6) Zamek w Janowcu

Zamek wybudowany na wzgórzu został w latach 1508-1526, rozbudowany w 1577-78 i pierwszej połowie XVII o manierystyczne założenie pałacowe, następnie przebudowany w formach barokowych w drugiej połowie XVII w. Zamek ucierpiał znacząco podczas wojen w XVIII w. i od XIX w. zaczął popadać w ruinę. Zakupiony przed II Wojną Światową do 1975r. stanowił własność Leona Kozłowskiego, będąc ostatnim prywatnym zamkiem w PRL. Nieopodal zamku na terenie parku znajduje się również drewniany dwór z mansardowym dachem, który wybudowano w latach 1760-1770 we wsi Moniaki. Dwór przeniesiono do Janowca w latach 1978-1985r., gdzie obecnie można oglądać wystawę wewnątrz dworu ziemiańskiego. Na wzgórzu znajduje się również drewniana XIX wieczna stodoła z Wylągów, spichlerz z Podlodowa oraz drewniany budynek na podmurówce przeniesiony z Kurowa.

Rysunek 5. Zamek w Janowcu



Źródło: Danapass

7) Zespół zabudowy uzdrowskiej w Nałęczowie (Park Zdrojowy)

Zespół zabudowy uzdrowskiej obejmuje: sanatorium murowane sprzed 1820 r. przebudowane w latach 1878-1879 (sanatorium Książę Józef); Stare Łazienki murowane o cechach klasycystycznych z 1817-1820, rozbudowane około 1879r.; Dworek Biskupi z 1809r.; neoklasycystyczny tzw. Domek Grecki z około 1904 r.; Austeria (murowany zajazd) sprzed 1750 r., przebudowana w 1879 r. na Willę Gotycką (Angielską). Na terenie Parku Zdrojowego znajduje się barokowy pałac Małachowskich zbudowany w latach 1767-1773 oraz oficyna

pałacowa, dawna wieża obronna, a później zamek starościński z 2. poł. XIV w. lub 1. poł. XV w., przebudowany około 1693 r. i w 1975 r.

CMENTARZE I KOŚCIOŁY

Do zabytków nieruchomości zalicza się również **cmentarze**, które wraz z kościołami stanowią ważny element krajobrazu kulturowego, jako miejsca kultu religijnego. Jest to rodzaj zabytku, który jest charakterystyczny zarówno dla obszarów miejskich jak i wiejskich. Według pozyskanych danych, w powiecie puławskim możemy znaleźć wiele zabytkowych cmentarzy, z czego najcenniejsze usytuowane są w Kazimierzu Dolnym, Nałęczowie i Puławach. Do najważniejszych przykładów cmentarzy i kościołów zaliczyć możemy:

1) Cmentarz parafii p.w. św. Józefa we Włostowicach w Puławach

Jeden z najstarszych cmentarzy w Polsce powstały w 1801 roku dzięki ks. Adamowi Kazimierzowi Czartoryskiemu. Nagrobki cmentarza włostowickiego należą do bardzo starych i pięknych dzieł sztuki sepulkralnej z różnymi wariantami nagrobków: poziome płyty z piaskowca, w postaci obelisków, nawiązujące do secesji. Są tu groby wielu zasłużonych osób wyznania katolickiego, prawosławnego i ewangelickiego. Jednym z najstarszych jest nagrobek ewangelicki z 1797r.

2) Cmentarz parafialny w Nałęczowie

Cmentarz powstał w 1816 r., najstarsze zachowane nagrobki pochodzą z lat 50. XIX w. Wśród najpiękniejszych pomników nagrobnych są grobowce: Michała Elwiro Andriollego (1836-1893), wybitnego polskiego rysownika i malarza, grobowiec Wernickich z 1904 r., jedyne w Polsce dzieło dłuta światowej sławy rzeźbiarza włoskiego Emilio Zocchi, czy grób generała dyw. Władysława Wejtko (1859-1933).

3) Cmentarz parafialny w Kazimierzu Dolnym

Cmentarz powstał w ok. 1860 roku, kiedy powstała pierwsza jego część zwana „dolną”, natomiast w 1924 roku powstała kolejna część, położona nad starym cmentarzem i zwana „górną”,. Obydwie części połączone zostały kamiennym mostem arkadowym, który uznawany jest za zabytek sztuki współczesnej. Jednak to dolna część funkcjonuje jako zabytkowa, jest jedną z piękniejszych nekropolii w kraju, przede wszystkim ze względu na swoje położenie na stoku wzgórza, jak również liczne zabytkowe nagrobki.

4) Zespół kościoła paraf. (Farnego) pw. św. Jana Chrzyciela i Bartłomieja w Kazimierzu Dolnym

Gotycki kościół funkcjonował przed założeniem parafii w 1325 roku, po pożarach z 1561 r. i 1585r. odbudowany w latach 1586-1613 r. w stylu renesansu lubelskiego z wykrąglonym prezbiterium. Kościół nadal pełni swoją funkcję, łącząc ją z funkcją turystyczną. Ulokowany jest na wzgórzu poniżej zamku.

5) Zespół kościoła szpitalnego pw. Św. Ducha i św. Anny Matki NMP w Kazimierzu Dolnym

Budowę kościoła rozpoczęto w połowie XVII wieku, jednak prace ukończono w ok. 1670 r. Kolejny przykład kościoła, który jest zaliczany do lubelskiego renesansu. Obok murowany szpital z ok.1635r., przytułek Św. Ducha (obecnie ośrodek kultury).

6) Kaplica pw. NMP w Wąwolnicy

Średniowieczna gotycka kaplica zamkowa podobnie jak kaplica św. Trójcy w Lublinie jest budowlą dwukondygnacyjną, stanowiącą element murów obronnych wznoszący się tuż nad skrajem wzgórza. W prezbiterium kaplicy znajduje się figura Matki Bożej Kębelskiej.

7) Kościół św. Józefa w Puławach

Pierwsze wzmianki o kościele (kaplicy) we Włostowicach pochodzą z XV w. Obecnie istniejący murowany kościół w stylu późnego baroku został zbudowany w latach 1726-1728.

8) Kaplica Czartoryskich (od 1919 r. kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP w Puławach)

Zasadniczy korpus klasycystycznej kaplicy wybudowany został w latach 1800-1803 (a w następnym okresie do 1814 r. prowadzono prace wykończeniowe w jej wnętrzu) na wzór rzymskiego Panteonu. Podobny układ świątyni zastosował Piotr Aigner również w kościele parafialnym w Żyrzynie i w kościele św. Aleksandra na placu Trzech Krzyży w Warszawie.

9) Kościół pw. Narodzenia NMP i św. Michała Archanioła w Kurowie

Pierwsze doniesienia dotyczące parafii pojawiły się w połowy XV w. na kiedy to określa się powstanie kościoła. Na przełomie XVI i XVII w. kościół znajdował się we władaniu kalwinów do 2 poł. XVII w., kiedy przeszedł w ręce katolików. Jego główna nawa wzniesiona została w XVII w., boczne natomiast w XVIII w., dzięki czemu uznawany jest za kościół o układzie bazylikowym.

10) Kościół pw. św. Klemensa i św. Małgorzaty w Klementowicach

Jego początki sięgają 1684 r., kiedy powstał pierwszy kościół zaprojektowany przez Tylmana z Gameren wykonany z drzewa modrzewiowego, który przetrwał do 1916 r., kiedy z powodu złego stanu technicznego został rozebrany, a w jego miejsce wybudowano nową świątynię, której budowę zakończono w 1927 r. Ten trójnawowy murowany z cegły z dodatkiem kamienia neogotycki kościół do dziś stoi w prawie niezmienionej formie.

11) Kościół parafialny pw. św. Floriana i św. Katarzyny w Gołębiu i Domek Loretański

Kościół wzniesiony został w XVII w., jego nazwa wywodzi się od dwóch wcześniejszych kościołów, które istniały od XII w. do XV w. Obecny Kościół został wybudowany w stylu renesansowo-manierystycznym i jest przykładem łączenia wpływów niderlandzkich z motywami Santi Guccio.

W kościele znajduje się figura Matki Bożej Loretańskiej wykonana z drewna kokosowego. Domek Loretański z pierwszej poł. XVII w. to połączenie dwóch mniejszych budowli: wewnętrznej kaplicy oraz zewnętrznej obudowy wykonanej z kamienia wapiennego.

Rysunek 6. Kościół pw. Św. Floriana w Gołębiu



Źródło: Urząd Gminy Puławy

12) Kościół parafialny pw. Znalezienia Krzyża Świętego i św. Andrzeja Apostoła w Końskowoli

Kościół murowany z ok. 1560r., po pożarze, odbudowany w 1627r., przebudowany w latach 1724-1731 w stylu barokowym.

NAJWAŻNIEJSZE MIEJSCA PAMIĘCI POWIATU PUŁAWSKIEGO:

1) Dęby Pamięci w Wąwolnicy

Znajdujące się na Wzgórzu Kościelnym w Wąwolnicy, poświęcone są głównie jej mieszkańcom zamordowanym przez oprawców hitlerowskich i sowieckich. Każdy dąb uwieńcza kamień pamiątkowy. Upamiętniają powstańców styczniowych, zamordowanych przez NKWD w 1940r., rozstrzelanych przez wojska niemieckie w 1944 r, a najnowszy – ofiary katastrofy smoleńskiej z 2010r.

2) Pomniki upamiętniające wydarzenia „Krwawej Środy” z 18 listopada 1942r

Nazwiska ofiar zamordowanych przez hitlerowskiego okupanta uwieczniono w miejscach pamięci w Kazimierzu Dolnym (obelisk u stóp klasztoru franciszkanów), Bochofnicy (pomnik przy OSP), a także we wsi Zbędnowice (monument z granitu). Celem ataku była likwidacja ruchu oporu, wymuszenie posłuszeństwa i uległości wobec władz okupacyjnych.

3) Pomnik upamiętniający bitwę w Lesie Stockim

Pomnik poświęcony zwycięskiej bitwie stoczonej 24 maja 1945 r. przez niepodległościowe oddziały partyzanckie z siłami komunistycznymi. Była to jedna z największych bitew podziemia antykomunistycznego.

4) Głaz pamiątkowy poświęcony Ignacemu Potockiemu na skwerze w centrum Kurowa.

Poświęcony Ignacemu Potockiemu, który był właścicielem dóbr Kurowa i współtworzył Konstytucję 3 maja 1791 r. Został ufundowany na 200 rocznicę uchwalenia Konstytucji.

5) Pomnik na Starym Rynku w Kurowie

Upamiętniający pomordowanych przez niemieckiego okupanta dnia 6 marca 1944 r. więźniów Zamku Lubelskiego - żołnierzy AK i BCh w jednej z największych publicznych egzekucji na terenie województwa lubelskiego.

6) Tablica pamiątkowa zamieszczona na lewym skrzydle Pałacu Czartoryskich w Puławach

Kamienna tablica pamiątkowa upamiętniająca pobyt Józefa Piłsudskiego w Puławach w dniach 13-15 sierpnia 1920 r., gdzie wydano rozkaz operacyjny do rozpoczęcia kontrofensywy.

7) Dąb Niepodległości w Puławach z tablicą kamienną z 1928 r.

Drzewo i tablica zlokalizowane na Skwerze Niepodległości w Puławach dla upamiętnienia odzyskania niepodległości.

8) Pomnik Odzyskania Niepodległości we Włostowicach

Przed pomnikiem obchodzone są uroczystości patriotyczne tak jak Narodowe Święto Niepodległości, Święto Narodowe 3 Maja.

9) Kapliczka Pamięci 1863 roku, na wzgórzu Jabłuszko w Nałęczowie.

Wybudowana przez powstańca sybiraka Mateusza Wójcickiego (1826-1916), który 35 lat spędził na katordze i syberyjskim zesłaniu.

10) Pomnik upamiętniający bitwę pod Żyrzynem w 1863r.

Pomnik wykonany z granitowego głazu z tablicą informującą o zwycięskiej bitwie powstańców styczniowych stoczonej z wojskami rosyjskimi w dniu 09 sierpnia 1863r.

ZABYTKI RUCHOME

Zabytki ruchome to jak wskazuje ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rzecz lub zespół rzeczy ruchomych, które posiadają wartość historyczną, artystyczną lub naukową. W powiecie puławskim najwięcej zabytków ruchomych znajduje się w Kazimierzu Dolnym, których jest aż 396, w Puławach znajduje się ich 184. Liczba dla całego powiatu to 784, a więc, jak widzimy, przeszło połowa z nich znajduje się na terenie Kazimierza Dolnego. Do przykładów zabytków ruchomych powiatu zaliczyć można m.in.:

1) Sarkofag Augusta i Marii Zofii Czartoryskich w Puławach

Sarkofag z kararyjskiego marmuru wykonał Maksymilian Laboureur w Rzymie (1797) na wzór nagrobka Scypiona, poświęcony pamięci A.A. Czartoryskiego oraz Z.M. Czartoryskiej.

2) Rzeźba Tankred i Klorynda w Puławach

Powstała pod koniec XVIII wieku we Florencji. Jej autorem jest Francesco Lazzarini. Pierwotnie przeznaczona dla parku łązienkowskiego w Warszawie, gdzie znajdowała się od 1791 r. do 1806 r., kiedy to została подарowana rodzinie Czartoryskich i przewieziona do Puław. W 1831 roku, po konfiskacie pałacu i parku przez rząd carski, rzeźbę wraz z zespołem innych zabytków udało się wywieźć siostrze Adama Jerzego Czartoryskiego, Zofii z Czartoryskich Zamoyskiej, do swojej posiadłości w Podzamczu koło Maciejowic. Posąg powrócił do Puław dopiero w 1947 roku. Oryginał rzeźby znajduje się wewnątrz Altany Chińskiej na terenie Zespołu pałacowo-parkowego. Wierne kopie można oglądać w Łazienkach Królewskich w Warszawie i w parku w Puławach.

3) Pomnik ku pamięci ks. Józefa Poniatowskiego

Obelisk wykonany z czarnego marmuru ufundowany przez ks. Izabelę Czartoryską, umieszczony w dolnej kondygnacji Świątyni Sybili w Puławach.

4) Chrzcielnica kamienna Kościoła Farnego w Kazimierzu Dolnym

Powstała w 1587 roku, wykonał ją Santi Gucci Fiorentino, architekt i rzeźbiarz pochodzenia włoskiego.

5) Organy Kościoła Farnego w Kazimierzu Dolnym

Organy prawdopodobnie zostały wykonane na początku XVII w. Nie jest pewne, kto jest ich wykonawcą. Organy działają na miechach klinowych napędzanych przez dmuchawę elektryczną. Na początku XX w. dwa miechy zostały zastąpione magazynowymi, ale powrócono do pierwotnej konstrukcji. Obecnie mają ponad 1400 piszczałek, są najstarszym tego typu instrumentem w Polsce.

6) Elementy wyposażenia kościoła szpitalnego p.w. św. Ducha i św. Anny w Kazimierzu Dolnym

Drewniane wyposażenie Kościoła pochodzi z XVII wieku. W jego skład wchodzi m.in. ławy kościelne czy konfesjonały, późnobarokowe obrazy ołtarzowe z poł. XVIII w.

7) Cudowna Figura Matki Boskiej Kębelskiej umieszczona w Kaplicy w Wąwolnicy

Figura Matki Boskiej Kębelskiej pochodzi z ok. 1440 r. Została wykonana z pnia lipowego o wys. 85 cm i rozpiętości w najszerszym miejscu 27 cm, w nieznaną bliżej pracowni śląskiej lub pomorskiej. Jest dziełem z tzw. cyklu Pięknych Madonn, których prototypem była kamienna rzeźba Pięknej Madonny z Vimpergu. Najistotniejszym motywem w figurce jest prezentacja światu Dzieciątka Jezus przez Matkę.

8) Vanitas w kościele parafialnym pw. Znalezienia Krzyża Świętego i św. Andrzeja Apostoła w Końskowoli

Figura wykonana w XVII w. z wapienia kredowego przedstawia nieboszczyka w stanie rozkładu, pomnik nawiązuje do popularnego w dobie baroku motywu Vanitas- symbolizującego marność życia.

NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE

UNESCO definiuje niematerialne dziedzictwo kulturowe jako zwyczaje, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe ziemi puławskiej, to przede wszystkim, ponad 200 letnie tradycje muzealnicze (najstarsze na ziemiach Polski muzeum), tradycje naukowe i badawcze zapoczątkowane jeszcze w XIX wieku i kontynuowane do dziś, tradycje literackie.

Powiatowa Biblioteka Publiczna w Puławach jako Centrum Wiedzy o Regionie gromadzi i dokumentuje literaturę regionalną ukazującą się w gminach powiatu tj. wydawnictwa regionalne oraz czasopisma lokalne na tematy życia społecznego, kulturalnego, przyrodniczego oraz poznania i utrwalenia tradycji regionu. Biblioteka gromadzi również inne wydawnictwa niematerialne: foldery, prospekty, mapy turystyczne, widokówki, kalendarze oraz zbiory niepiśmienne: rzeźba, grafika, malarstwo, wycinanki. Te zbiory mają charakter uniwersalny, tj. obejmują wszystkie dziedziny wiedzy związanej tematycznie z regionem i celem jest zainteresowanie dziedzictwem kulturowym naszego regionu.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe ziemi puławskiej, to również obrzędy odwołujące się do religii chrześcijańskiej, wierzeń pogańskich, jak i pracy na roli. Powiat puławski bogaty jest w obrzędy doroczne i zwyczaje ludowe. Kultywowane są one dzięki corocznym dożynkom (święto plonów) powiatowym, które odbywają się zawsze pod koniec lata. Całodzienną zabawę uświetnia twórczość lokalnych muzyków, odbywa się również turniej na najsprawniejszego softysa, swoje potrawy i trunki wystawiają koła gospodyń wiejskich, które również tworzą piękne i misternie wykonane wieńce dożynkowe.

Dziedzictwo kulturowe to również charakterystyczne lokalne wyroby i produkty. Powiat Puławski słynie również z tradycyjnej kuchni, potraw i dań takich jak zupa dziadowska (Baranów), lemieszka „psiocha”(Końskowola), bociany (Borysów, Kazimierz Dolny), czy korona mięsna po „sadursku” (Nałęczów). Na liście produktów tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi znajduje się wiele pozycji dotyczących powiatu puławskiego:

-Świnia rasy puławskiej. Historia świń rasy puławskiej sięga początku wieku XX. Jest pierwszą rodzimą rasą świń w Polsce. Charakterystyczne umaszczenie łacie czarno-białe.

-wyroby z Baranowa: Szynka nadwieprzańska, Polędwica nadwieprzańska, Boczek nadwieprzański, Baleron nadwieprzański, Kiełbasa nadwieprzańska, Kaszanka „nadwieprzanka”,

- Kiełbasa wiejska z Dobrosławowa (gmina wiejska Puławy),

- różane wyroby z Końskowoli: Konfitura różana z Końskowoli, Konfitura z owoców róży, Rogaliki półfrancuskie śmietanowe z masą orzechową i różą, Nalewka z płatków róży, Syrop z płatków róży, Syrop z owoców róży. Historia szkółkarstwa i produkcji ogrodniczej w gminie Końskowola sięga początków XIX wieku, kiedy to Izabela Czartoryska w Pożogu, należącym do tzw. „klucza końskowolskiego”, założyła ogród w stylu angielskim oraz pierwszą szkółkę drzew i krzewów.

- Truskawka z gminy Puławy,

- Cebularz lubelski. Cebularze jako pierwsi zaczęli wypiekać Żydzi z lubelskiego Starego Miasta. Potem receptura rozprzestrzeniła się po całej Lubelszczyźnie. Przed wojną był wypiekany m.in. przez Żydów kazimierskich i zamojskich. Dodatkowo nazwa i oznaczenie geograficzne Cebularza lubelskiego chronione są przez Unię Europejską.

-Nałęczowski miód wielokwiatowy,

-Zawijoki janowickie (Gmina Janowiec) - farsz z kaszy jaglanej i kiszzonej kapusty zawinięty w liść kapusty. Przygotowywane są na wieczerzę wigilijną oraz podczas różnych festynów i dożynek.

Należy również wspomnieć o tradycji wypiekania na terenie powiatu koguta kazimierskiego tj. wyrobu piekarniczego z drożdżowego ciasta o kształcie koguta-bazyliuszka. Tradycja ta nawiązuje do legendy o kazimierskim kogucie, któremu udało się przechytryć diabła.

Dziedzictwo regionu pielęgnowane jest również poprzez różnego rodzaju widowiska oraz inscenizacje np. turniej rycerski „O Pierścień Czarnej Damy” w Janowcu, który nawiązuje do pięknej rycerskiej tradycji ale też do legendy o ukazującej się na zamku Czarnej Damie ubranej w czarną balowa suknię. Jak głosi legenda Czarna Dama to duch nieszczęśliwie zakochanej księżniczki Heleny Lubomirskiej, który co noc wracał do Janowca i odwiedzał sypialnię rodziców.

Lokalna kultura eksponowana jest również podczas Powiatowego Dnia Kultury, kiedy można podziwiać wyroby garncarskie, ludowe ozdoby świąteczne, lokalną rzeźbę, koronki czy malarstwo. Ponadto, co roku organizowane są: Międzynarodowe Warsztaty Jazzowe, Festiwal Produktu Lokalnego, Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych, Ogólnopolskie Spotkania Lalkarzy, Święto Róży, Międzynarodowe Spotkania Folklorystyczne czy Święto Truskawki.

W każdej gminie powiatu puławskiego działają ośrodki kultury, towarzystwa regionalne, stowarzyszenia, zespoły artystyczne, koła gospodyń czy choćby indywidualne osoby, których praca przyczynia się do kultywowania kultury wielu pokoleń.

DOBRA KULTURY WSPÓŁCZESNEJ

Kierując się polskim prawem, które określa dobra kultury współczesnej, niebędące zabytkami tj.: pomniki, budynki, miejsca pamięci, zespoły budynków, założenia urbanistyczne, a które uznane zostały za dorobek współcześnie żyjących pokoleń, musi je cechować wysoka wartość artystyczna i krajobrazowa. Wśród dóbr kultury współczesnej powiatu puławskiego można wyróżnić:

1) Most im. Prezydenta Ignacego Mościckiego w Puławach

Most powstał w 1934 r., wysadzony w 1944 r. przez wycofujące się wojska niemieckie, odbudowany w 1949 r. Jest on mostem o konstrukcji kratownicowej o długości 483 m. Wyznacza on połowę długości biegu Wisły.

2) Liceum Plastyczne im. Józefa Chełmońskiego w Nałęczowie

Budynek wykonany w modernistycznej formie w 1967r., był jedną z pierwszych inwestycji szkolnictwa artystycznego w kraju.

5. Zabytki będące w posiadaniu powiatu puławskiego lub jednostek organizacyjnych powiatu puławskiego.

Powiat puławski posiada zabytki (według ilości wpisów 9) będące jego własnością, w czterech miejscowościach: Puławy, Kazimierz Dolny, Nałęczów i Kębło (patrz tabela 12).

Tabela 12. Wykaz zabytków będących własnością powiatu puławskiego

Miejscowość	Zabytek	Adres
Puławy	Siedziba Starostwa Powiatowego	Al. Królewska 19
	Muzeum Oświatowe	Ul. Włostowicka 27
	Młodzieżowy Dom Kultury	Ul. Sieroszewskiego 4
	Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie	Ul. Al Królewska 3
	I Liceum Ogólnokształcące im. Ks. J.A. Czartoryskiego	Al. Partyzantów 12, 14,16
Kazimierz Dolny	Zespół Szkół im. Jana Koszczyca Witkiewicza (usytuowanie Zespołu na terenie urbanistyczno-architektoniczno-krajobrazowym miasta Kazimierz Dolny)	Ul. Nadwiślańska 9
	Szkolne Schronisko Młodzieżowe „Pod Wianuszkami”	Ul. Puławska 80
Nałęczów	Zespół Szkół nr 2 w Nałęczowie, Liceum Ogólnokształcące im. S. Żeromskiego - Willa Janina	Ul. B. Prusa 13
Kębło	Specjalny Ośrodek Szkłono - Wychowawczy w Kębło im. Św. Franciszka z Asyżu	Kębło 7

Źródło: Starostwo Powiatowe w Puławach

1) Siedziba Starostwa Powiatowego w Puławach

Budynek z cegły powstał w 1902 r. jako internat Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa, który działał w Pałacu Czartoryskich od 1869 roku. W okresie 20-lecia międzywojennego w obiekcie tym, podobnie jak obecnie, mieścił się urząd Starostwa Powiatowego. Budowla piętrowa, murowana z czerwonej cegły ceramicznej łączonej fugą cementowo – wapienną. W 2016 r. w budynku został wykonany szereg prac konserwatorskich i restauratorskich tj. renowacja elewacji budynku, remont korytarzy i klatek schodowych oraz bieżąca konserwacja Sali Pompejańskiej.

Rysunek 7. Budynek Starostwa Powiatowego w Puławach



Źródło: Starostwo Powiatowe w Puławach

2) Muzeum Oświatowe w Puławach

Pierwotnie był to budynek szkoły, który powstał na początku XIX w. Jego projektantem był Piotr Aigner, a fundatorką Izabela Czartoryska. Przeznaczony był dla ludności wiejskiej, a funkcję oświatową pełnił do 1969 r., a od 1987 roku znajduje się w nim Muzeum Oświatowe.

3) Młodzieżowy Dom Kultury w Puławach

Młodzieżowy Dom Kultury przy ul. Sieroszewskiego 4, znajduje się w zabytkowym budynku pochodzącym z początku XX w.

4) Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Puławach

Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie znajduje się w zabytkowym domu mieszkalnym z II połowy XIX wieku wraz ze stróżówką i ogrodzeniem, wpisanym do rejestru zabytków.

5) I Liceum Ogólnokształcące im. Ks. J.A. Czartoryskiego w Puławach

Zespół budynków Liceum został wybudowany w latach 1923-1926. Gmach szkoły oddanej do użytku w 1926 r. został zaprojektowany przez Jana Koszczyca-Witkiewicza. Budynek główny liceum wraz z portiernią, dyrektorówką i ogrodem wpisane są do rejestru zabytków. Budynek główny liceum jest jedynym w Puławach przykładem monumentalnej architektury dwudziestolecia międzywojennego.

6) Zespół Szkół im. Jana Koszczyca Witkiewicza w Kazimierzu Dolnym

Zespół powstał w 1918 r. jako Szkoła Rzemiosł Budowlanych i nadal pełni funkcję oświatową.

7) Szkolne Schronisko Młodzieżowe „Pod Wianuszkami” w Kazimierzu Dolnym

Budynek był pierwotnie spichlerzem, który powstał pod koniec XVII w. Mieścił się w nim również zakład garbarski, zniszczony podczas wojny i odbudowany w latach 80-tych XX w. Od tamtego czasu pełni rolę schroniska.

8) Zespół Szkół nr 2 w Nałęczowie, Liceum Ogólnokształcące im. S. Żeromskiego - Willa Janina

Budynek powstał około roku 1900, w stylu zakopiańskim. Pierwotnie jako budynek mieszkalny, a następnie szkoła podstawowa. Obecnie Willa należy do Zespołu Szkół Nr 2 w Nałęczowie.

9) Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w Kęble

Zespół pałacowo-parkowy pochodzący z 1880 r. o cechach neoklasycyzmu pierwotnie pełnił funkcję mieszkalną, a od 1947 r. służył jako Państwowy Dom Dziecka. Od 1984 r. do dzisiaj funkcjonuje w nim Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy.

6. Ochrona walorów kulturowych i historycznych

Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. wyznacza kilka form ochrony walorów kulturowych i historycznych. Należą do nich:

- Park krajobrazowy, w którego granicach, zgodnie z ustawą, zakazuje się niszczenia i uszkodzenia obiektów o szczególnym znaczeniu historycznym czy kulturowym;
- Obszar chronionego krajobrazu – na jego obszarze również zakazuje się niszczenia i uszkodzenia obiektów o szczególnym znaczeniu historycznym czy kulturowym;
- Pomnik przyrody, który jest pojedynczym tworem o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej czy krajobrazowej.

Na terenie powiatu puławskiego znajduje się jeden park krajobrazowy. Kazimierski Park Krajobrazowy utworzony został w 1979 r. Swoim zasięgiem obejmuje następujące gminy powiatu puławskiego: Końskowola, Kazimierz Dolny, Wąwolnica, Kurów, Janowiec, Nałęczów, Puławy (gmina miejska), Puławy (gmina wiejska) i jest najstarszym parkiem krajobrazowym województwa lubelskiego.

Opisując dzieje parku, należy zacząć od budowy geologicznej. Podłoże parku to przede wszystkim skały wapienne, które powstały ze szczątków organizmów, które żyły w morzu kredowym. Ślady po licznych gatunkach zwierząt do dziś widnieją w kamieniołomach, znajdujących się na terenie parku. Swoje piętno odcisnęły tam również zlodowacenia i naniesione pyły lessowe. Powstałe z nich formy, w wyniku procesów erozyjnych, zostały podzielone przez wąwozy. Jest to szczególnie widoczne na obszarze Płaskowyżu Nałęczowskiego, gdzie przemiany krajobrazu nadal trwają i są jedną z najbardziej charakterystycznych cech parku. Pokryty jest on wieloma formami terenu o charakterze naturalnym i antropogenicznym, co przyczynia się również do występowania zróżnicowanej roślinności. Na terenie parku znajdują się dodatkowo trzy rezerваты: Krowia Wyspa, Skarpa Dobrska i Łęg na Kępie, które powstały, aby wzmocnić ochronę szczególnych walorów krajobrazowych, przyrodniczych i geologicznych. W parku zwraca się również dużą uwagę na walory kulturowe, bowiem w jego centrum znajduje się miasto Kazimierz Dolny, uznane za pomnik historii, a do jego najznamienitszych zabytków należą m.in.: ruiny zamku Kazimierza Wielkiego, renesansowy kościół farny., zespół klasztorny Franciszkanów Reformatów z II poł. XVII w., renesansowe kamienice Celejów i Przybyłów oraz grupa spichlerzy z XVI - XVII w. Na szczególną uwagę zasługuje również układ urbanistyczny z czworobocznym rynkiem i kościołem w Janowcu czy zespoły pałacowo - parkowe w Celejowie i Kęble.

Kolejną formą ochrony są pomniki przyrody, których powiat posiada 75, z czego najstarsze zostały utworzone w 1987 roku, a najmłodsze w 2013. Na terenie Miasta Puławy znajdują się aż 23 okazy z 75 (18 dębów szypułkowych, 2 orzechy czarne, 1 dąb bezszypułkowy, 1 modrzew europejski i 1 miłorząb chiński). Tylko dwa z pośród nich posiadają oficjalne nazwy, „Dewajtis” ustanowiony został pomnikiem przyrody 31.10.2012 i znajduje się w Puławach, tak jak „Dąb Niepodległości”.

W granicach powiatu znajdują się dwa obszary chronionego krajobrazu i są to: „Kozi Bór” oraz „Pradolina Wieprza”, oba utworzone w 1990 roku, a ich łączna powierzchnia to 45 979, 09 ha.

Tabela 13. Obszary NATURA 2000 Powiatu Puławskiego

Lp.	Obszar	Nazwa Obszaru	Forma ochrony
1	PLB140004	Dolina Środkowej Wisły	obszar specjalnej ochrony ptaków (Dyrektywa Ptasia)
2	PLB140006	Małopolski Przełom Wisły	specjalny obszar ochrony siedlisk (Dyrektywa Siedliskowa)
3	PLH060015	Płaskowyż Nałęczowski	specjalny obszar ochrony siedlisk (Dyrektywa Siedliskowa)
4	PLH060045	Przełom Wisły w Małopolsce	specjalny obszar ochrony siedlisk (Dyrektywa Siedliskowa)
5	PLH060051	Dolny Wieprz	specjalny obszar ochrony siedlisk (Dyrektywa Siedliskowa)
6	PLH060055	Puławy	specjalny obszar ochrony siedlisk (Dyrektywa Siedliskowa)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: www.natura2000.gdos.gov.pl

Na obszarze powiatu puławskiego znajdują się również, obszary włączone w formę ochrony przyrody Natura 2000 (patrz tabela 13) – Dolina Środkowej Wisły, Małopolski Przełom Wisły, Płaskowyż Nałęczowski, Przełom Wisły w Małopolsce, Dolny Wieprz, Puławy. W przypadku obszaru Doliny Środkowej Wisły niewielka jego powierzchnia znajduje się w granicach województwa lubelskiego w stosunku do mazowieckiego. Do najważniejszych miast jakie położone są w pobliżu zaliczane są Puławy. Obszar ten stanowi obszar specjalnej ochrony ptaków charakterystycznych dla dolin dużych rzek nizinnych. Jego szczególnym atutem jest zachowanie fragmentów lasów łęgowych wierzbowo-topolowych, które obecnie są już rzadko spotykane w dolinach dużych rzek. Kolejnym obszarem jest Małopolski Przełom Wisły, który jest specjalnym obszarem ochrony siedlisk obejmuje odcinek doliny Wisły między Józefowem a Kazimierzem. Do jego największych walorów można zaliczyć ukształtowanie terenu i występującą roślinność. Natomiast w przypadku Płaskowyżu Nałęczowskiego, który pokrywa się w pewnej mierze z Kazimierskim Parkiem Krajobrazowym, warto zwrócić uwagę na wąwozy lessowe i grotty w Bochotnicy powstałe w wyniku wydobywania wapienia. Przełom Wisły w Małopolsce zaliczany również do specjalnych obszarów ochrony siedlisk obejmuje przełomowy odcinek doliny Wisły, od ujścia Sanu powyżej Annapola do miasta Puławy. W tym przypadku należy podkreślić unikalne walory krajobrazowe i to że Dolina Wisły uważana jest za korytarz ekologiczny rangi europejskiej. Na obszarze Dolnego Wieprza zachowały się liczne zabytki czasów nowożytnych (zarówno architektura sakralna jak i parki barokowe), zabudowa wiejska i małomiasteczkowa. Do jego głównych walorów zaliczyć można to, że pełni funkcję korytarza ekologicznego o randze krajowej. Obszar Puławy, także zaliczany do specjalnych obszarów ochrony siedlisk, powstał celem ochrony kolonii norków, które zajmują strych w budynku placówki opiekuńczo - wychowawczej w Puławach.

7. Dziedzictwo kulturowe

Tożsamość regionalna oraz lokalna są przykładami tożsamości społecznej i kulturowej. Opierają się na tradycji regionalnej, która bezpośrednio odnosi się do terytorium, regionu, cech społecznych kulturowych czy gospodarczych. Do czynników określających tożsamość regionalną i lokalną, odnoszącą się do terytorium i regionu, zaliczamy dominujące formy urbanistyczno-architektoniczne, parametry środowiska naturalnego, postawę kulturową i religijną oraz świadomość dziedzictwa kulturowego.

Dziedzictwo kulturowe ziemi puławskiej, to przede wszystkim obrzędy odwołujące się do religii chrześcijańskiej, wierzeń pogańskich, jak i pracy na roli. Powiat puławski bogaty jest w obrzędy doroczne i zwyczaje ludowe. Kulturowane są one dzięki corocznym dożynkom (święto plonów) powiatowym, które odbywają się zawsze pod koniec lata. Całodzienną zabawę uświetnia twórczość lokalnych muzyków, odbywa się również turniej na najsprawniejszego sołtysa, swoje potrawy i trunki wystawiają koła gospodyń wiejskich, które również tworzą piękne i misternie wykonane wieńce dożynkowe. Powiatowa Biblioteka Publiczna w Puławach jako Centrum Wiedzy o Regionie gromadzi i dokumentuje literaturę regionalną ukazującą się w gminach powiatu puławskiego. Są to wydawnictwa regionalne oraz czasopisma lokalne na tematy życia społecznego, kulturalnego, przyrodniczego oraz poznania i utrwalenia tradycji regionu. Gromadzi również inne wydawnictwa niematerialne: foldery, prospekty, mapy turystyczne, widokówki, kalendarze oraz zbiory niepiśmienne: rzeźba, grafika, malarstwo, wycinanki. Te zbiory mają charakter uniwersalny, tj. obejmują wszystkie dziedziny wiedzy związanej tematycznie z regionem i celem jest zainteresowanie dziedzictwem kulturowym naszego regionu. Lokalna kultura eksponowana jest również podczas Powiatowego Dnia Kultury, kiedy można podziwiać wyroby garncarskie, ludowe ozdoby świąteczne, lokalną rzeźbę, koronki czy malarstwo. Ponadto, co roku organizowane są: Międzynarodowe Warsztaty Jazzowe, Festiwal Produktu Lokalnego, Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych, Ogólnopolskie Spotkania Łalkarzy, Święto Róży, Międzynarodowe Spotkania Folklorystyczne czy Święto Truskawki.

Powiat puławski posiada bardzo bogate zasoby dziedzictwa kulturowego, które szczególnie kumulują się w Kazimierzu Dolnym, Nałęczowie i Puławach. Całość wzbogacona jest o zachowane zasoby krajobrazu i przyrody. Kazimierz Dolny został uznany przez Prezydenta RP za pomnik historii, a wraz z Międzimerzem tworzy zespół urbanistyczno-architektoniczno-urbanistyczny, wpisany do rejestru zabytków przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Obszar ten charakteryzuje się wybitnymi walorami architektonicznymi, zwłaszcza renesansowymi, głębokimi tradycjami handlowymi, sztuką sięgającą średniowiecza, otoczoną unikatowym krajobrazem doliny rzecznej otoczonej siecią wąwozów, zarośniętych lasami i sadami. Ukształtowanie powierzchni tworzy unikatowy krajobraz w skali kraju, a nawet Europy, dzięki Płaskowyżowi Nałęczowskiemu, Małopolskiemu Przełomowi Wisły, Pradoliny Wieprza i Kazimierskiego Parku Krajobrazowego. Od wieków znaczną część społeczeństwa stanowiła ludność żydowska, która odcisnęła swoje piętno na dorobku kulturalnym. Kazimierz wraz Puławami

i Naęczowem stanowi trójkąt turystyczny, a jego historię tworzyły znamienite Polskie rody, jak Czartoryscy, Firlejowie, Lubomirscy, Małachowscy czy Sapiehowie, wzbogacając okolicę o wspaniałe zabytki architektoniczne i dzieła sztuki. Kazimierz Dolny znany jest z festiwali artystycznych, galerii, muzeów czy wieczorów muzycznych. Dużą wagę przywiązuje się tutaj nadal do obrzędów ludowych, które były pierwotnie uwarunkowane porami roku, praktykami religijnymi czy przesileniami słonecznymi. Kontynuując tradycję obchodzenie dożynek, karnawału, zaduszek, nocy świętojańskiej czy topienia marzanny, nadal ma duże znaczenie dla społeczności lokalnej. Jak wskazano w opracowaniu, z terenu powiatu puławskiego pochodzi wiele produktów tradycyjnych oraz charakterystycznych potraw lokalnych.

Inną kwestią jest znaczenie dziedzictwa kulturowego dla gospodarki, które, zwłaszcza w regionach nieposiadających wiodących gałęzi gospodarczych czy przemysłowych, często wykorzystywane jest jako szczególny walor rozwoju gospodarczego. Dzięki rozwiniętej tożsamości gospodarczej i szerokiej promocji zabytków miasta, nawet całe regiony są w stanie oprzeć swoją gospodarkę na turystyce. Do wsparcia i stymulacji turystyki ze strony państwa i władz dochodzi poprzez politykę kulturalną, która ma za zadanie ochronę dziedzictwa, stając się głównym czynnikiem polityki turystycznej, która jest świadomym popieraniem i kształtowaniem turystyki. Dzięki odpowiedniej polityce ochronnej i rozwojowej, można wykreować atrakcyjny turystycznie wizerunek regionu. Można je postrzegać jako podstawę przedsiębiorczości lokalnej, czynnik konkurencyjności, produkt rynkowy. Jednak, aby dziedzictwo kulturowe mogło stanowić o sile gospodarczej jednostek osadniczych, musi być opatrzone rozbudowaną infrastrukturą, do której nie zaliczymy wyłącznie transportu, ale również bazę turystyczną, w tym noclegową, a przede wszystkim program kulturalny i promocję. Powiat puławski jest pod tym kątem silnie zabezpieczony przez dobrze rozwiniętą bazę turystyczno-wypoczynkową w Kazimierzu Dolnym, Janowcu, Puławach, Naęczowie i Wąwolnicy. Trzeba zauważyć, że jego głównym kierunkiem gospodarczym jest rolnictwo, jednak turystyka jest ważnym kierunkiem rozwoju, dzięki znacznym walorom przyrodniczym Kazimierskiego Parku Krajobrazowego, Dolinie Wisły i mikroklimatowi Naęczowa. Główną atrakcją, dzięki nawarstwieniu zabytków kultury i historii Polski, pozostaje Kazimierz Dolny, ofertę którego uzupełniają w szczególności Puławy, Naęczów czy Janowiec.

Analiza SWOT

Tabela 14. Analiza SWOT

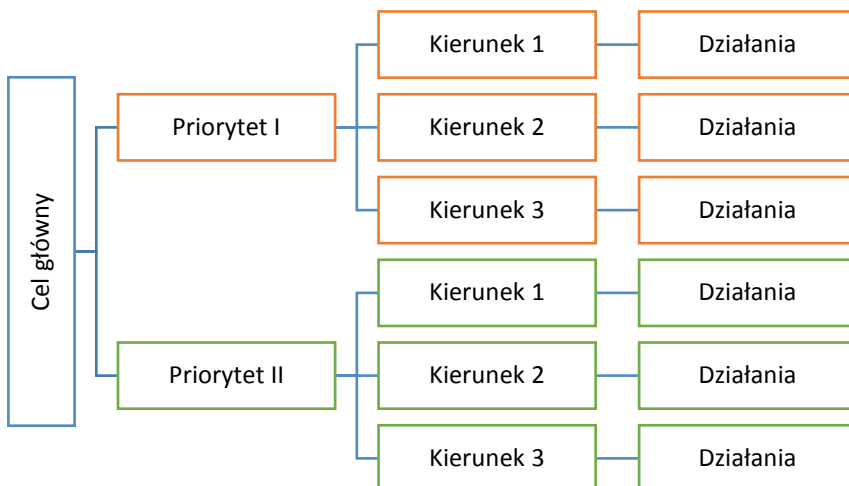
Silne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> – Bogate i unikalne dziedzictwo kulturowe (trójkąt turystyczny: Puławy – Kazimierz Dolny – Nałęczów; Janowiec) – Bogata kultura i sztuka ludowa – Liczne zabytki sakralne i kultu (Sanktuarium Matki Bożej Kębelskiej, Kaplica w Kęble, Sanktuarium Matki Bożej Kazimierskiej) – Bardzo dobre warunki turystyczno-wypoczynkowe – Miejscowość uzdrowiskowa (Nałęczów) – Atrakcyjne tereny przyrodnicze (park krajobrazowy, rezerwy, obszary chronionego krajobrazu, obszary Natura 2000) – Imprezy kulturalne (Festiwal Filmu i Sztuki „Dwa Brzegi”, Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych, Puławski Festiwal Muzyczny „Wszystkie Strony Świata”, Międzynarodowe Warsztaty Jazzowe, Puławskie Lato Bluesowe, Międzynarodowy Festiwal Orkiestr Dętych) oraz turystyczne (Święto Róży, Święto Truskawki) o charakterze ponadregionalnym odbywające się cyklicznie na terenie powiatu – Działalność zespołów artystycznych promujących powiat na zewnątrz – Działanie Lokalnej Organizacji Turystycznej „Kraina Lessowych Wąwozów” – Działalność Lokalnej Grupy Działania „Zielony Pierścień” – Działalność lokalnych organizacji na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego (Towarzystwo Ochrony Dziedzictwa Kulturowego „Fara Końskowolska”) – Niewielki poziom bezpośredniej konkurencyjności pomiędzy gminami w zakresie oferty turystycznej ze względu na jej różnorodność – Akcentowanie rozwoju turystyki z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych powiatu 	<ul style="list-style-type: none"> – Niedostateczne wykorzystanie potencjału wynikającego z bogatego dziedzictwa kulturowego i historycznego oraz atrakcyjnych warunków przyrodniczo-krajobrazowych – Niewielka ilość opracowanych programów opieki nad zabytkami w gminach powiatu puławskiego – Niedostateczna promocja powiatu puławskiego – Niewystarczający stan zabezpieczenia obiektów zabytkowych i postępujący proces ich niszczenia – Zły stan techniczny części obiektów zabytkowych – Brak wyczerpującej inwentaryzacji dziedzictwa na terenie powiatu – Niewystarczające środki finansowe w budżecie powiatu i gmin na działania z zakresu ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego – Niewystarczające zaplecze hotelowo-konferencyjne, konieczne dla rozwoju turystyki biznesowej – Niedostateczna infrastruktura turystyczna do wydłużenia sezonu [umożliwiająca rozwój turystyki całorocznej] turystycznego poza miesiące letnie – Dominacja turystyki jednodniowej i weekendowej – Brak świadomości społeczeństwa na temat istotności dziedzictwa kulturowego – Słabe powiązanie edukacji szkolnej z edukacją kulturową
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> – Wzrost zainteresowania turystyką kulturową – Uwzględnienie ochrony dziedzictwa kulturowego w planowaniu przestrzennym – Wzrost znaczenia i wartości zabytków i lokalnych tradycji jako produktu turystycznego – Rozbudowa zaplecza turystyczno-wypoczynkowego – Rozwój i promocja turystyki całorocznej, związanej z aktywnym wypoczynkiem na terenie powiatu – Rozwój działalności pozarolniczej na wsi, poprzez wykorzystanie walorów krajobrazowo-przyrodniczych – Wykorzystanie potencjału rzek – Kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych – Tworzenie nowych projektów i produktów turystycznych w oparciu o istniejące zasoby – Koordynacja punktów informacji turystycznej – Poprawa dostępności do zabytków przez wprowadzenie nowoczesnych systemów informacji turystycznej – Rozwój organizacji pozarządowych 	<ul style="list-style-type: none"> – Brak wystarczających środków finansowych na realizację inwestycji rozwojowych z zakresu kultury – Brak realnych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki – Bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych – Duża konkurencja o środki zewnętrzne – Skomplikowane procedury w ubieganiu się o środki zewnętrzne – Silna konkurencja ze strony innych miast – Pogorszenie stanu jakości środowiska

Źródło: Opracowanie własne

IV. ZAŁOŻENIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Na podstawie przeprowadzonej diagnozy oraz analizy SWOT, biorąc pod uwagę bogate dziedzictwo kulturowe powiatu oraz jego stan, a także mając świadomość niedostatecznego wykorzystania potencjału płynącego z posiadanych zasobów dziedzictwa, wyznaczono **cel główny** Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Puławskiego którym jest: „Ochrona dziedzictwa kulturowego powiatu puławskiego, poprawa jego atrakcyjności oraz popularyzacja i promocja”.

Rysunek 8. Schemat założeń Programu Opieki nad Zabytkami



Źródło. Opracowanie własne

W celu jego realizacji wyznaczono dwa priorytety, dla których opracowano kierunki działań i wyznaczono działania. **Priorytet pierwszy:** „Rewaloryzacja elementów dziedzictwa kulturowego i kształtowanie krajobrazu kulturowego powiatu”, wiąże się z realizacją twardych działań inwestycyjnych (często kosztownych) oraz prawno-instytucjonalnych, mających na celu ochronę, oraz poprawę stanu dziedzictwa kulturowego powiatu.

W ramach tego priorytetu wyznaczono **trzy kierunki działań:**

- zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego,
- poprawa atrakcyjności zabytków,
- ochrona krajobrazu kulturowego.

Kierunki te oraz zaplanowane w ich ramach działania, stanowią odpowiedź na zidentyfikowane w analizie SWOT słabe strony m.in.: zły stan techniczny części obiektów, niewystarczająca inwentaryzacja dziedzictwa, postępujący proces niszczenia obiektów zabytkowych. Realizacja wyznaczonych działań przyczyni się do poprawy atrakcyjności zabytków powiatu, zapobiegnie ich degradacji oraz pozwoli na zapewnienie im należytej ochrony. Na przeszkodzie realizacji działań w ramach tego priorytetu mogą stanąć ograniczone środki finansowe, powiatu jak i gmin wchodzących w jego skład jak i innych właścicieli zabytków.

Tabela 15. Założenia strategiczne Programu w zakresie priorytetu I

Priorytet I: Rewaloryzacja elementów dziedzictwa kulturowego i kształtowanie krajobrazu kulturowego powiatu	
Kierunki działań	Działania
1. Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego	<ul style="list-style-type: none"> - inwentaryzacja zasobów dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu - prowadzenie monitoringu stanu zachowania obiektów zabytkowych będących własnością powiatu - prowadzenie bieżących prac porządkowych przy zabytkach - poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych, będących własnością powiatu, poprzez prowadzenie prac konserwatorskich i restauratorskich - uwzględnienie dziedzictwa kulturowego przy planowaniu programów i zadań inwestycyjnych
2. Poprawa atrakcyjności zabytków	<ul style="list-style-type: none"> - poprawa dostępności do obiektów zabytkowych (dla osób starszych i niepełnosprawnych) oraz informacji o nich za pomocą różnych środków przekazu - przygotowanie mechanizmu wspierania prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych nie będących własnością powiatu - informowanie właścicieli obiektów zabytkowych o możliwych źródłach finansowania prac remontowo-konserwatorskich
3. Ochrona krajobrazu kulturowego	<ul style="list-style-type: none"> - współpraca z gminami przy opracowaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w zakresie uwzględnienia ochrony zasobów zabytkowych i walorów przyrodniczych - monitorowanie prowadzenia działalności inwestycyjnej na terenach objętych ochroną konserwatorską

Źródło: Opracowanie własne

Priorytet drugi: „Budowanie tożsamości kulturowej mieszkańców powiatu i promocja zasobów dziedzictwa kulturowego” skupia się przede wszystkim na: realizacji działań promocyjno-edukacyjnych oraz organizacyjnych, mających na celu wzrost świadomości społeczeństwa na temat istotności dziedzictwa kulturowego, budowaniu tożsamości lokalnej oraz kreowaniu produktów turystycznych w oparciu o dziedzictwo kulturowe powiatu. W ramach priorytetu wyznaczono **trzy kierunki działań:**

- wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w tworzeniu oferty turystycznej powiatu,
- popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym powiatu,
- poprawa dostępności do informacji o zabytkach znajdujących się na terenie powiatu.

Zaplanowane w ramach tych kierunków działania oparte są na istniejącym bogatym i unikalnym dziedzictwie kulturowym powiatu, które ciągle nie jest wystarczająco wypromowane, zarówno wśród jego mieszkańców, jak i wśród potencjalnych odwiedzających. Ważne jest więc podjęcie działań mających na celu edukację dzieci i

młodzieży w zakresie dziedzictwa, ale także wzmocnienie działań promocyjnych skierowanych „na zewnątrz”, które to, jeśli zostaną dobrze przeprowadzone, dadzą efekty w postaci zwiększenia liczby turystów odwiedzających obszar powiatu. Istotna jest ponadto integracja działań związanych z promocją dziedzictwa kulturowego z bogatymi zasobami przyrodniczo-krajobrazowymi terenu powiatu. W kontekście realizacji zaplanowanych w ramach tego priorytetu działań, niezwykle istotna jest współpraca pomiędzy jednostkami samorządu terytorialnego, ich jednostkami organizacyjnymi, organizacjami pozarządowymi, stowarzyszeniami oraz przedsiębiorcami i osobami prywatnymi.

Tabela 16. Założenia strategiczne Programu w zakresie priorytetu II

Priorytet II: Budowanie tożsamości kulturowej mieszkańców powiatu i promocja zasobów dziedzictwa kulturowego	
Kierunki działań	Działania
1. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w tworzeniu oferty turystycznej powiatu	<ul style="list-style-type: none"> - wydawanie publikacji popularyzujących wiedzę o zasobach dziedzictwa kulturowego powiatu oraz jego walorach turystycznych - utworzenie systemu identyfikacji wizualnej obiektów zabytkowych, walorów przyrodniczych i szlaków turystycznych - promowanie tematycznych szlaków turystycznych wykorzystujących dziedzictwo kulturowe powiatu
2. Popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym powiatu	<ul style="list-style-type: none"> - współpraca z jednostkami samorządowymi, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami w zakresie upowszechnienia wiedzy i organizacji wydarzeń edukacyjnych, dotyczących dziedzictwa kulturowego powiatu - współpraca z mediami w celu promocji dziedzictwa kulturowego - opracowywanie i wydawanie publikacji popularyzujących wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego powiatu
3. Poprawa dostępności do informacji o zabytkach znajdujących się na terenie powiatu	<ul style="list-style-type: none"> - zapewnienie warunków do badania i dokumentowania obiektów zabytkowych - popularyzacja realizacji konserwatorskich o wysokiej jakości - oznakowanie zabytków prawnie chronionych

Źródło: Opracowanie własne

V. ZARZĄDZANIE PROGRAMEM

1. Realizatorzy i podmioty współpracujące we wdrażaniu programu

Realizatorami Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Puławskiego jest w głównej mierze administracja powiatowa, gminy wchodzące w granice administracyjne powiatu, właściciele obiektów zabytkowych. Możliwe jest również przekazanie części zadań i środków instytucjom kultury, kościołom oraz organizacjom pozarządowym, które działać będą w imieniu władz samorządowych i właścicieli obiektów zabytkowych.

2. Źródła finansowania działań

Aby założenia Programu mogły zostać zrealizowane, niezbędne jest zapewnienie źródeł ich finansowania. Środki pochodzące z budżetów gmin i powiatu mogą okazać się niewystarczające i dlatego warto jest zapewnić finansowanie zewnętrzne, pochodzące z programów i projektów, w ramach działań wyższych jednostek administracyjnych szczebla wojewódzkiego, krajowego czy Unii Europejskiej. Do głównych dysponentów środków, umożliwiających wykonywanie działań z zakresu opieki nad zabytkami, należą: Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzki Konserwator Zabytków i jednostki samorządu terytorialnego tj. gminy, powiat i samorząd województwa.

Od 2005 r. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego ogłasza roczne nabory do programów, z których finansowane są zadania z zakresu kultury, m.in. w ramach Programu „Dziedzictwo Kulturowe” można się ubiegać o środki z priorytetów:

- „Ochrona zabytków” – na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlanych prowadzonych przy zabytkach będących w rejestrze zabytków;
- „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą” – z którego realizowane są również zadania na terenie Polski, a zaliczyć do nich można: rewaloryzację, prace remontowe i konserwatorskie zabytków;
- „Ochrona zabytków archeologicznych” – dzięki któremu można sfinansować: ewidencjonowanie i inwentaryzację zasobów archeologicznych, nieinwazyjne badania archeologiczne, opracowania, pod warunkiem publikacji książkowej wyników prowadzonych badań archeologicznych.

Środki finansowe przyznawane są również w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego 2014-2020, w ramach osi priorytetowej 7 „Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego”. W tym przypadku finansowanie możliwe jest w ramach działania 7.1 Dziedzictwo kulturowe i naturalne oraz 7.2 Ochrona różnorodności przyrodniczej wskazanych w tabeli nr 166.

Tabela 17. Opis priorytetów w ramach RPO WL 2014-2020

7.1 Dziedzictwo kulturowe i naturalne	7.2 Ochrona różnorodności przyrodniczej
<p>Wsparciem objęte zostaną:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Prace konserwatorskie, prace restauratorskie, modernizacja i roboty budowlane (z wyłączeniem rozbiórki) dotyczące zabytków i zespołów tych zabytków wraz z otoczeniem i/lub przystosowanie ich na cele kulturalne. • Ochrona zabytków ruchomych jako element projektu. • Roboty budowlane i modernizacja infrastruktury kultury (w szczególności ośrodki kultury, biblioteki publiczne itp.) przyczyniającej się do aktywnego udziału społeczeństwa w kulturze. • Projekty z zakresu ochrony dziedzictwa niematerialnego. • Monitoring i zabezpieczenie obiektów infrastruktury kultury i dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń. • Zakup i modernizacja wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej w obiektach będących celem projektu (wyłącznie jako jeden z elementów projektu), roboty budowlane i modernizacja infrastruktury technicznej i sanitarnej (w tym z zakresu przystosowania obiektów do potrzeb osób niepełnosprawnych) – wyłącznie jako jeden z elementów realizacji projektów wymienionych w pkt. 1 i 3. • Zagospodarowanie terenu wokół obiektów (m.in. budowa miejsc parkingowych) wyłącznie jako jeden z elementów realizacji projektów wymienionych w pkt. 1 i 3. • Ochrona i zachowanie zabytkowych ogrodów i parków. • Roboty budowlane, modernizacja i wyposażenie infrastruktury ułatwiającej dostęp do miejsc i obszarów atrakcyjnych turystycznie, m.in. infrastruktura zlokalizowana wokół istniejących zbiorników wodnych (kąpieliska, plaże, pomosty, mola, przystanie wodne, bulwary, promenady), itp. • Roboty budowlane i modernizacja infrastruktury technicznej i sanitarnej (w tym z zakresu przystosowania obiektów do potrzeb osób niepełnosprawnych) – wyłącznie jako jeden z elementów realizacji projektów wymienionych w pkt. 8 i 9, • Zagospodarowanie terenu wokół obiektów (m.in. budowa miejsc parkingowych) wyłącznie jako jeden z elementów realizacji projektów wymienionych w pkt.8 i 9. 	<p>Wsparciem objęte zostanie:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zachowanie zagrożonych wyginięciem gatunków i siedlisk przyrodniczych⁹⁰, aby umożliwić prawidłowe funkcjonowanie sieci NATURA 2000, • Odbudowa zdegradowanych siedlisk, przywracanie właściwych stosunków wodnych siedlisk wodno-błotnych, • Ochrona in situ i ex situ zagrożonych gatunków i siedlisk przyrodniczych w ramach kompleksowych projektów o zasięgu regionalnym na obszarach parków krajobrazowych, rezerwatów przyrody (w tym na obszarach Natura 2000 będących częścią parków krajobrazowych i rezerwatów przyrody)i ogrodów botanicznych, • Przygotowanie dokumentacji technicznej oraz przyrodniczej (w tym m.in. opracowanie planów ochrony gatunków i siedlisk, inwentaryzacji przyrodniczej, opisu stanu istniejącego wraz z analizą potrzeb oraz analizą opcji), opracowanie planów ochrony, • Kampanie informacyjne i promocyjne dotyczące promocji różnorodności biologicznej w ramach edukacji ekologicznej jako element projektu związanego z ochroną różnorodności biologicznej, • Wyposażenie, rozbudowa i modernizacja centrów edukacji ekologicznej wraz z komplementarnymi do krajowych kampaniami promocyjnymi i edukacyjnymi dotyczącymi bioróżnorodności oraz szeroko rozumianą edukację ekologiczną jak element powyższego typu projektu, • Budowa, rozbudowa, modernizacja obiektów dla zwierząt i roślin w ogrodach zoologicznych lub w ogrodach botanicznych, • Projekty dotyczące zwiększenia zieleni w miastach (m.in. zieleńców i terenów zieleni osiedlowej) w ramach rekultywacji terenów zdegradowanych działalnością człowieka.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Szczegółowego Opisu Osi Priorytetowych Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020. uchwały Nr CLIII/3093/2016 Zarządu Województwa Lubelskiego z dnia 28 grudnia 2016 r.

Kolejnym ministerialnym programem, który może wspierać ochronę zabytków i dziedzictwa kulturowego jest Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko w ramach osi priorytetowej VIII Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury. Celem osi jest ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego. Typy projektów, które mogą zostać zrealizowane w ramach ww. programu:

1. Prace konserwatorskie, restauratorskie oraz roboty budowlane przy obiektach i na obszarach zabytkowych i zespołach tych obiektów oraz w ich otoczeniu;
2. Rozbudowa, przebudowa i remont niezabytkowej infrastruktury na cele działalności kulturalnej, edukacji artystycznej, archiwów;
3. Zakup trwałego wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej, w tym edukacji artystycznej oraz realizacji prac konserwatorskich;
4. Tworzenie i modernizacja wystaw stałych;
5. Ochrona i zachowanie zabytkowych ogrodów i parków;
6. Konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i udostępnienie poprzez proces digitalizacji;
7. Zabezpieczenie obiektów przed kradzieżą i zniszczeniem;
8. Rozbudowa, przebudowa i remont pomieszczeń lub obiektów z przeznaczeniem na magazyny studyjne. W ramach jednego projektu beneficjent może łączyć różne typy

Źródła finansowania zadań programu nie powinny ograniczać się wyłącznie do środków publicznych i wskazane jest w jak największym stopniu włączyć środki prywatnych, w zależności od prawa własności i władania zasobami dziedzictwa kulturowego na obszarze powiatu puławskiego.

3. Monitoring i ewaluacja programu

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. w art. 87 ust. 5, nakłada na zarząd województwa, powiatu, wójtów, burmistrzów oraz prezydentów, sporządzanie co dwa lata sprawozdań z realizacji programów, które weryfikować będą odpowiednio: sejmik województwa, rada powiatu lub rada gminy. W przypadku niniejszego dokumentu zadania te leżą w kompetencjach Zarządu Powiatu oraz Rady Powiatu.

Proces monitoringu i ewaluacja programu będzie wykonywany przez władze powiatowe na podstawie wskaźników odpowiadających działaniom, poniżej podano przykładowe wskaźniki:

Tabela 17. Monitoring programu - Priorytet I

Priorytet I - Rewaloryzacja elementów dziedzictwa kulturowego i kształtowanie krajobrazu kulturowego powiatu	
<i>Działanie</i>	<i>Wskaźnik postępu</i>
Inwentaryzacja zasobów dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu	- liczba obiektów w ewidencjach - liczba obiektów w rejestrze
Prowadzenie monitoringu stanu zachowania obiektów zabytkowych będących własnością powiatu	- liczba obiektów, w których przeprowadzono monitoring,
prowadzenie bieżących prac porządkowych przy zabytkach	- liczba obiektów objętych zadaniem, - roczne nakłady finansowe
poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych będących własnością powiatu, poprzez prowadzenie prac konserwatorskich i restauratorskich	- liczba obiektów objętych zadaniem, - roczne nakłady finansowe
uwzględnienie ochrony zabytków przy planowaniu programów i zadań inwestycyjnych	- liczba programów uwzględniających ochronę zabytków
poprawa dostępności do obiektów zabytkowych (dla osób starszych i niepełnosprawnych) oraz informacji o nich za pomocą różnych środków przekazu	- roczne nakłady na infrastrukturę techniczną, - liczba obiektów wyposażonych w infrastrukturę,
przygotowanie mechanizmu wspierania prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych nie będących własnością powiatu	- liczba obiektów objętych wsparciem np. dofinansowaniem, - roczne nakłady finansowe
informowanie właścicieli obiektów zabytkowych o możliwych źródłach finansowania prac remontowo-konserwatorskich	- liczba osób będących społecznymi opiekunami zabytków - ilość informacji zamieszczonych na stronie internetowej powiatu
współpraca z gminami przy opracowaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w zakresie uwzględnienia ochrony zasobów zabytkowych i walorów przyrodniczych	- liczba miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniająca uzgodnienia w zakresie ochrony zasobów zabytkowych i walorów przyrodniczych
monitorowanie prowadzenia działalności inwestycyjnej na terenach objętych ochroną konserwatorską	- liczba kontroli konserwatorskich prowadzonych przez organy administracji państwowej

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 18. Monitoring programu - Priorytet II

Priorytet II - Budowanie tożsamości kulturowej mieszkańców powiatu i promocja zasobów dziedzictwa kulturowego	
<i>Działanie</i>	<i>Wskaźnik postępu</i>
wydawanie publikacji popularyzujących wiedzę o zasobach dziedzictwa kulturowego powiatu oraz jego walorach turystycznych	- liczba publikacji zawierających dane o zabytkach powiatu puławskiego - liczba zamieszczonych informacji o zabytkach umieszczanych w mediach
utworzenie systemu identyfikacji wizualnej obiektów zabytkowych, walorów przyrodniczych i szlaków turystycznych	- liczba opracowanych i wdrożonych systemów identyfikacji wizualnej obiektów zabytkowych, walorów przyrodniczych i szlaków turystycznych - liczba obiektów zabytkowych, walorów przyrodniczych i szlaków turystycznych, oznakowanych według utworzonego systemu identyfikacji wizualnej
promowanie tematycznych szlaków turystycznych wykorzystujących dziedzictwo kulturowe powiatu	- liczba wydanych publikacji zawierających informacje na temat szlaków turystycznych wykorzystujących dziedzictwo kulturowe powiatu
współpraca z jednostkami samorządowymi, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami w zakresie upowszechnienia wiedzy i organizacji	- liczba imprez, wydarzeń, konferencji, sesji upowszechniających wiedzę i stwarzających możliwość wymiany informacji o zabytkach i

Priorytet II - Budowanie tożsamości kulturowej mieszkańców powiatu i promocja zasobów dziedzictwa kulturowego	
wydarzeń edukacyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego powiatu	dziedzictwie kulturowych powiatu
współpraca z mediami w celu promocji dziedzictwa kulturowego	- liczba akcji promocyjnych, wydawnictw, stron internetowych, badań, opracowań itp.
opracowywanie i wydawanie publikacji popularyzujących wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego powiatu	- liczba opracowanych publikacji do edukacji regionalnej,
zapewnienie warunków do badania i dokumentowania obiektów zabytkowych	- liczba utworzonych programów naukowych
popularyzacja realizacji konserwatorskich dobrej jakości	- liczba wydawnictw, publikacji, akcji społecznych itp. promujących dobrej jakości realizacje konserwatorskie
oznakowanie zabytków prawnie chronionych	- liczba oznakowanych zabytków

Źródło: Opracowanie własne

VI. SŁOWNIK POJĘĆ

Zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek archeologiczny - jest to każdy ślad działalności człowieka znajdujący się w ziemi lub pod wodą, którego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek ruchomy - to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Pomnik historii - zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury naszego kraju.

Pomnik przyrody - są to pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej, ich skupiska o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej, odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów: okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głązy narzutowe oraz jaskinie.

Użytki ekologiczne – to zasługujące na ochronę pozostałości ekosystemów, mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej – naturalne zbiorniki wodne, śródpolne i śródleśne oczka wodne, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, wydmy, płaty nieużytkowanej roślinności, starorzecza, wychodnie skalne, skarpy, kamieńce, siedliska przyrodnicze oraz stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, ich ostoje, oraz miejsca rozmnażania lub miejsca sezonowego przebywania .

VII. SPIS TABEL I RYSUNKÓW

Spis tabel

Tabela 1. Kluczowe przepisy ustawy o ochronie zabytków w kontekście opracowania programu ochrony zabytków.....	6
Tabela 2. Zestawienie ustaw zawierających przepisy związane z ochroną zabytków.....	7
Tabela 3. Cele i zasady szczegółowe.....	14
Tabela 4. Kierunki i działania PZP.....	15
Tabela 5. Kierunki i źródła.....	16
Tabela 6. Cele i działania.....	17
Tabela 7. Wykaz uchwał w sprawie przyjęcia strategii rozwoju gmin Powiatu Puławskiego.....	23
Tabela 8. Wykaz uchwał w sprawie przyjęcia studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin powiatu puławskiego.....	24
Tabela 9. Wykaz gminnych programów opieki nad zabytkami w powiecie puławskim.....	26
Tabela 10. Wpisane do rejestru konserwatora zabytki województwa lubelskiego w poszczególnych gminach powiatu puławskiego (według liczby wpisów).....	37
Tabela 11. Wykaz gminnych ewidencji zabytków w powiecie puławskim.....	37
Tabela 12. Wykaz zabytków będących własnością powiatu puławskiego.....	54
Tabela 13. Obszary NATURA 2000 Powiatu Puławskiego.....	58
Tabela 14. Analiza SWOT.....	61
Tabela 15. Założenia strategiczne Programu w zakresie priorytetu I.....	62
Tabela 16. Założenia strategiczne Programu w zakresie priorytetu II.....	64
Tabela 17. Opis priorytetów w ramach RPO WL 2014-2020.....	66
Tabela 18. Monitoring programu - Priorytet I.....	68
Tabela 19. Monitoring programu - Priorytet II.....	68

Spis rysunków

Rysunek 1. Gminy powiatu puławskiego.....	36
Rysunek 2. Zamek w Kazimierzu Dolnym.....	42
Rysunek 3. Pałac Czartoryskich.....	44
Rysunek 4. Zespół Pałacu Czartoryskich – Świątynia Sybilii.....	44
Rysunek 5. Zamek w Janowcu.....	45
Rysunek 6. Kościół pw. Św. Floriana w Gołębiu.....	48
Rysunek 7. Budynek Starostwa Powiatowego w Puławach.....	55
Rysunek 8. Schemat założeń Programu Opieki nad Zabytkami.....	62

VIII. ZAŁĄCZNIKI

Załącznik 1. Wykaz zabytków nieruchomych, położonych na terenie powiatu puławskiego, wpisanych do rejestru zabytków województwa lubelskiego

IX. BIBLIOGRAFIA

1. Gminny Program Opieki Nad Zabytkami. Poradnik metodyczny, Warszawa, 2008
2. Wyniki badania przeprowadzonego w gminach powiatu puławskiego
3. Odkryj na nowo, Puławy, 2015
4. Powiat Puławski dawniej i dziś, Puławy, 2012
5. Piękno tej ziemi (broszura informacyjna), Puławy, 2009
6. 4 pory roku (broszura informacyjna), Puławy, 2011
7. Puławy, Kazimierz, Nałęczów i okolice, Włodzimierz Wójcikowski, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa
8. Kazimierz Dolny - przewodnik po mieście i okolicach, Dariusz Kopciowski, Waldemar Odorowski, Jacek Studziński i Jadwiga Teodorowicz – Czerepińska, Lublin 2014.
9. Kazimierz Dolny w 3 dni – przewodnik turystyczny, Joanna Wacława Niegodzisz, Warszawa 2006.
10. Uzdrowisko Nałęczów – Przewodnik, Przewodnicy PTTK Nałęczów, Nałęczów 2007.
11. Baranów – zarys historii i rozwoju szkolnictwa, Piotr Wiącek, Baranów 1997.
12. Właściciele Kurowa i jego dóbr ziemskich, Krzysztof Andrzej Boreczek, Lublin-Kurów 2005.
13. Burzliwa Historia Markuszowa, Sławomir Łowczak, Markuszów 2001.
14. Kazimierz Dolny – monografia historyczno – urbanistyczna, Jadwiga Teodorowicz – Czerepińska, Kazimierz 1981.
15. Sakralnym Szlakiem Powiśla Lubelskiego, Ks. dr Tadeusz Pajurek, Lublin 2012.
16. Janowiec nad Wisłą, Andrzej Pawłowski, Kazimierz Dolny ,2002.
17. Puławy spotkanie z historią, Henryk Czech, Puławy 2011.
18. Puławy miasto powstałe z ogrodu, Urząd Miasta Puławy.
19. Puławy – zespół pałacowo – parkowy, Stanisław Turski.
20. Puławy – zespół pałacowo – parkowy, Jerzy Zub, Tarnobrzeg 2002.
21. Puławy i okolice – przewodnik turystyczny, Tomasz Maciejczyk, Kraków 2013.
22. Powiat Puławski – leksykon krajoznawczy, Marek Nasiadka, Puławy 2012.
23. Piękno tej ziemi, Starostwo Powiatowe w Puławach.
24. Kalendarz Imprez 2016, Starostwo Powiatowe w Puławach oraz Lokalna Organizacja Turystyczna „Kraina Lessowych Wąwozów”.
25. Twórcy ludowi Ziemi Puławskiej, Jadwiga Orlewska, Puławy 2011.
26. Magia Świąt Wielkiej Nocy – spotkanie z tradycją, Powiatowa Biblioteka Publiczna w Puławach, Puławy 2011.
27. Kajakiem przez pradolinę Wieprza – przewodnik dla kajakarzy Baranów – Kośmin-Dęblin, Żyrzyn 2014.
28. Kraina Lessowych Wąwozów – mapa turystyczna, Nałęczów 2014.
29. Osobliwości, zagadki i tajemnice Nałęczowa, Jerzy Michał Sołdek, Nałęczów 2011
30. Zarys dziejów architektury w Polsce, Adam Miłobędzki, Warszawa 1988
31. Przeobrażenia zabudowy i krajobrazu miasteczek Lubelszczyzny, Elżbieta Przesmycka, Lublin 2001
32. Rocznik Lubelski 1989-1990: Administracja państwowa i samorządowa Puław w latach 1918-1939, Tadeusz Radzik, Lublin 1992
33. Rezydencja Książąt Czartoryskich w Puławach, Mieczysław Kseniak, Lublin 1998

34. Smaki ziemi puławskiej turystyczne, przyrodnicze i kulinarne, Powiatowa Biblioteka Publiczna w Puławach, Puławy 2009
35. Zachować w pamięci kulturowe, krajobrazowe i kulinarne dziedzictwo ziemi puławskiej, Powiatowa Biblioteka Publiczna w Puławach, Puławy 2010
36. Pani na Puławach. Opowieść o Izabeli z Flemingów Czartoryskiej, Gabriela Pauszer- Klonowska, Warszawa 2010
37. Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów, Izabela Czartoryska, Wrocław 1805
38. Puławy Miejsca upamiętnione, Henryk Czech, Puławy 2006
39. O historii dawnej kaplicy księżąt Czartoryskich i dziejach parafii pod wezwaniem Wniebowzięcia najświętszej Marii Panny od chwili erygowania do roku 1948, Zbigniew Kiełb
40. Dokumenty strategiczne i planistyczne gmin powiatu puławskiego (strategie rozwoju, gminne programy opieki nad zabytkami, studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego)
41. Strony internetowe gmin powiatu puławskiego
42. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (art. 5, art. 6 ust. 1, art. 86, Dz. U. z 2009 r. nr 114, poz. 946)
43. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003r (Dz.U. z 2014, poz. 1146 z późn. zm.)
44. Ustawa z dnia 5.06.1998 r. o samorządzie województwa, (Dz. U. z 2016 r. poz. 486 ze zm.)
45. Ustawa z dnia 5.06.1998 r. o samorządzie powiatowym, (Dz. U. z 2016 r. poz. 814 ze zm.)
46. Ustawa z dnia 8.03.1990 r. o samorządzie gminnym, (Dz. U. z 2016 r. poz. 446 ze zm.)
47. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2016 r. poz. 778, z późn. zm.)
48. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2016 r. poz. 290, z późn. zm.)
49. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2016 r. poz. 672, z późn. zm.)
50. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2015 poz. 1651, z późn. zm.)
51. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2015 r. poz. 1774, z późn. zm.)
52. Ustawa z dnia 31 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2011 r. nr 207, poz. 1230)
53. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U. 2003 nr 96 poz. 873, z późn. zm.)
54. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2012 r. poz. 987, z późn. zm.)
55. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2012 r. poz. 642, z późn. zm.)
56. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. z 2016 poz. 1506)

57. Uchwała nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. w sprawie przyjęcia Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności
58. Uchwała Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Kraju 2020
59. Uchwała Nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020”
60. Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030
61. Uchwała nr 125/2014 Rady Ministrów z dnia 24 czerwca 2014 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”
62. Uchwała Nr XXXIV/559/2013 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 24 czerwca 2013 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 roku)”
63. Uchwała nr XI/162/2015 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 października 2015r. w sprawie uchwalenia Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego
64. Uchwała nr IX/129/2015 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 26 czerwca 2015 r. w sprawie przyjęcia „Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2015 – 2018”
65. Komunikat Zarządu Województwa Lubelskiego - Instytucji Zarządzającej Regionalnym Programem Operacyjnym Województwa Lubelskiego na lata 2007 - 2013 z dnia 10 marca 2015 r. o podjęciu przez Komisję Europejską decyzji przyjmującej Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014 -2020
66. Uchwała Nr XLVI/715/06 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 24 kwietnia 2006 r. Program Rozwoju i Rewitalizacji Miast dla Województwa Lubelskiego
67. Strategia Rozwoju Powiatu Puławskiego do 2020 roku z perspektywą do roku 2030
68. Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Puławskiego na lata 2014-2017 z perspektywą do roku 2024
69. Plan Rozwoju Turystyki dla subregionu trójkąta turystycznego Kazimierz Dolny - Nałęczów - Puławy na lata 2012 – 2020
70. Obwieszczenie nr 1/2017 Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie z dnia 09 stycznia 2017 r. w sprawie wykazu zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych województwa lubelskiego i rejestru zabytków archeologicznych województwa lubelskiego
71. www.pulawy.powiat.pl
72. www.minrol.gov.pl
73. www.funduszeuropejskie.gov.pl
74. www.lubelskie.pl;

- 75. www.nid.pl
- 76. www.zabytek.pl
- 77. wkz.lublin.pl
- 78. www.kraina.org.pl
- 79. www.zielonypierscien.eu

Wykaz zabytków nieruchomych, położonych na terenie powiatu puławskiego, wpisanych do rejestru zabytków województwa lubelskiego opracowany na podstawie Załącznika Nr 1 i 2 do Obwieszczenia Nr 1/2017 Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie z dnia 09 stycznia 2017 r (z uwzględnieniem decyzji nr DOZ-OAiK-6700/609/09[IG/KD/09].

Lp.	miejsowość/ miasto	ulica	zakres wpisu	nr rejestru
BARANÓW				
1.	Baranów		- kościół paraf. pw. św. Jana Chrzciciela wraz z wyposażeniem wnętrza i otaczającym go drzewostanem, plebania, bramadzwonnica, ogrodzenie z czterema kapliczkami	A/922
2.	Czołna		- wiatrak „koźlak”	A/752
JANOWIEC				
3.	Janowiec		- zespół krajobrazowoarchitektoniczny obejmujący: 1) zespół zamkowy obejmujący: ruiny zamku wraz z wystrojem architektonicznym, malarskim, sgraffitowym, rzeźbiarskim oraz z zachowanymi ruchomościami, teren zespołu wraz z jego ukształtowaniem i zadrzewieniem (tj.: góra zamkowa, mury obronne i ziemne elementy obronne - w tym: pozostałości fosy, stok Równiny Radomskiej, park, sady oraz teren translokowanego do Janowca zespołu budynków dworskich i wydmy terenu na wschód od zespołu dworskiego); dwór przeniesiony z Moniaków spichlerz przeniesiony z Kurowa, spichlerz przeniesiony z Podlodowa; 2) zespół kościelny obejmujący: kościół paraf. pw. św. Małgorzaty wraz z wystrojem i wyposażeniem, plebanie, ogrodzenie cmentarza kościelnego z bramkami i otarzymi oraz cmentarz przykościelny wraz z zadrzewieniem w gran. ogrodzenia; 3) historyczny układ urbanistyczny rynku i ulic d. miasta oraz strefa ochrony krajobrazu	A/500
4.	Janowiec		- zespół zamkowy: ruiny zamku i teren z ukształtowaniem i zadrzewieniem, obejmujący górę zamkową z pozostałościami fosy i ziemnymi elementami obronnymi, stok Równiny Radomskiej, park, sady, teren translokowanego zespołu budynków dworskich i wydmy terenu na wschód od zespołu dworskiego,	A/500
5.	Janowiec		- dwór przeniesiony z Moniaków	A/500
6.	Janowiec		- spichlerz przeniesiony z Kurowa, na wzgórzu zamkowym	A/500
7.	Janowiec		- spichlerz przeniesiony z Podlodowa	A/500
KAZIMIERZ DOLNY				
8.	Bochotnica		- ruiny zamku (tj. pozostałości warownej siedziby mieszkalnej, fragmenty murów obwodowych, luźne elementy kamienne i ceglane oraz cała góra zamkowa z jej ukształtowaniem	A/449
9.	Bochotnica		- pozostałości kaplicy grobowej – mauzoleum Jana Oleśnickiego vel Bochotnickiego	A/1111
10.	Bochotnica		- aleja Puławy – Bochotnica – patrz: Puławy	
11.	Kazimierz Dolny		- zespół urbanistyczno-architektoniczno-krajobrazowy miasta Kazimierza Dolnego wraz ze wszystkimi placami, ulicami, drogami, budynkami murowanymi i drewnianymi (w tym: willa z ogrodem – ul. Zamkowa 8 i ruiny willi tzw. Szukalskiego, na wzgórzu Albrechtówka – Męcierz Okale-Okale), ruinami, wąwozami i drzewostanem	A/46
12.	Kazimierz Dolny		- zespół kościoła paraf. (farnego): kościół paraf. (farny) pw. św. Jana Chrzciciela i Bartłomieja Ap., z wyposażeniem w zabytki ruchome, otaczający drzewostan w gran. cmentarza kościelnego, ogrodzenie z bramkami, d. dzwonnica (ul. Zamkowa 2), organistówka (ul. Puławska 2), plebania z otoczeniem w gran. działki (ul. Zamkowa 6), budynek d. stajni i wozowni plebańskiej (ul. Zamkowa 4), d. kostnica cmentarna – dom kościelny (ul. Zamkowa 1) w gran. d. cmentarza grzebalnego przy Farze, cmentarz parafialny stary zwany „za Farą” – w gran. ogrodzenia cmentarnego	A/123
13.	Kazimierz Dolny	ul. Albrechtówka 5	- willa Klarnerów – patrz: Męcierz Okale	
14.	Kazimierz Dolny	ul. Browarna 2 (d. Rynek 15)	- budynek mieszkalno-usługowy	A/1046
15.	Kazimierz Dolny	ul. Czerniawy	- cmentarz żydowski (kirkut)	A/886
16.	Kazimierz Dolny	ul. Doły 24	- chałupa	A/802
17.	Kazimierz Dolny	ul. Góry 1	- wiatrak „paltrak” ze wsi Witowice, patrz: Nadedworce 31	
18.	Kazimierz Dolny	ul. Podgórna 3/ ul. Klasztorna (d. ul. Klasztorna 1a)	- figura przydrożna z posągami św. Antoniego z Dzieciątkiem	A/1037
19.	Kazimierz Dolny	ul. Klasztorna 3	- zespół franciszkański: kościół pw. Zwiastowania NMP i św. Piotra z Alkantry z pełnym wystrojem architektonicznym i ruchomościami, klasztor z wyposażeniem, dziedziniec klasztorny ze studnią, ogrodzenie cmentarza kościelnego z bramą, schodami i korytarzem kryjącym schody, cmentarz kościelny i cała powierzchnia terenu należącego do klasztoru, z kapliczkami, krzyżami, drzewami, ogrodami i murem ogrodzeniowym, góra, na której zespół jest zlokalizowany	A/464
20.	Kazimierz Dolny	ul. Klasztorna 4	- kamienica, wraz z otoczeniem	A/834
21.	Kazimierz Dolny	ul. Krakowska I a-3 (obc. ul. Krakowska 1a, ul. Cmentarna)	- dom z otoczeniem	A/208
22.	Kazimierz Dolny	ul. Krakowska 36-36a	- dawna plebania przeniesiona z Karczmisk	A/313
23.	Kazimierz Dolny	ul. Krakowska 38	- kapliczka przydrożna z figurą św. Jana Nepomucena	A/695
24.	Kazimierz Dolny	ul. Krakowska 51	- willa, wraz z bramką i furtką	A/371
25.	Kazimierz Dolny	ul. Krakowska 51a-51b	- ruiny tzw. Faktorii angielskiej z najbliższym otoczeniem	A/332
26.	Kazimierz Dolny	ul. Krakowska 61	- d. spichlerz „Kobiałki”	A/215

Lp.	miejsowość/ miasto	ulica	zakres wpisu	nr rejestr
27.	Kazimierz Dolny	ul. Krakowska 65	- spichlerz (w ruinie) zw. „Ulanowski”	A/692
28.	Kazimierz Dolny	ul. Lubelska 1 (d. Rynek 6 (d. 9), ul. Lubelska 1)	- dom	A/704
29.	Kazimierz Dolny	ul. Lubelska 4 (d. Mały Rynek 6)	- bożnica	A/833
30.	Kazimierz Dolny	ul. Lubelska 11	- dom, wraz z wystrojem i działką	A/840
31.	Kazimierz Dolny	ul. Lubelska 12 i 14	- zespół szpitalny: kościół pw. Św. Ducha i św. Anny Matki NMP z wystrojem wnętrza i wyposażeniem, dawny szpital, drzewostan w granicach cmentarza kościelnego (patrz też ul. Nadrzeczna 7)	A/388
32.	Kazimierz Dolny	ul. Lubelska 1517 (d.17)	- kamienica	A/747
33.	Kazimierz Dolny	ul. Lubelska 19	- dom drewniany z mурowaną oficyną	A/707
34.	Kazimierz Dolny	ul. Lubelska 23	- dom mieszkalny, z otoczeniem	A/808
35.	Kazimierz Dolny	ul. Lubelska 30	- dom mieszkalny	A/883
36.	Kazimierz Dolny	ul. Lubelska 35	- dom mieszkalny z budynkiem gospodarczym	A/772
37.	Kazimierz Dolny	ul. Lubelska 39	- chałupa i lamus, wraz z ich wyposażeniem oraz otoczeniem	A/844
38.	Kazimierz Dolny	ul. Lubelska 45, 45a	- dom mieszkalny wraz z działką	A/885
39.	Kazimierz Dolny	ul. Lubelska 50	- zespół budynków: dom mieszkalny, stodoła i obora	A/757
40.	Kazimierz Dolny	ul. Lubelska 52, 52a	- dom i stodoła	A/709
41.	Kazimierz Dolny	ul. Małachowskiego 16 (d. 6)	- willa z otaczającym ogrodem i studnią	A/684
42.	Kazimierz Dolny	ul. Małachowskiego 19 i 19a	- willa „Pod wieiórką” (tzw. „Kuncewiczówka”), w gran. ogrodu	A/892
43.	Kazimierz Dolny	ul. Małachowskiego 21	- dom z otoczeniem	A/826
44.	Kazimierz Dolny	Mały Rynek 1 (d. 4)	- budynek „Jatek”	A/696
45.	Kazimierz Dolny	Mały Rynek 2-3	- dom mieszkalny, wraz z terenem wskazanym w decyzji	A/884
46.	Kazimierz Dolny	ul. Nadedworce 31 (d. Góry 1)	- wiatrak „paltrak” ze wsi Witowice, z zachowanymi urządzeniami młynarskimi	A/793
47.	Kazimierz Dolny	ul. Nadrzeczna 7	- dom (d. wikarówka)	A/919
48.	Kazimierz Dolny	ul. Nadrzeczna 14	- dom	A/700
49.	Kazimierz Dolny	ul. Nadrzeczna 16 (d. 18)	- dom z wystrojem wnętrza (dekoracja kolumn międzyokienne) i otaczającym terenem	A/1038
50.	Kazimierz Dolny	ul. Nadrzeczna 24 (d. 30)	- dworek	A/466
51.	Kazimierz Dolny	ul. Nadrzeczna 54 (d. 68)	- dom	A/711
52.	Kazimierz Dolny	ul. Nadwiślańska 5/7 (d. 5)	- dom	A/832
53.	Kazimierz Dolny	ul. Plebanka 4, ul. Podgórna	- obora	A/778
54.	Kazimierz Dolny	ul. Plebanka 7a (d. 7)	- dom	A/755
55.	Kazimierz Dolny	ul. Plebanka 17a (d. 19a)	- budynek mieszkalny	A/716
56.	Kazimierz Dolny	ul. Podzamcze 18 (d. 12)	- dom zwany „Starą Piekarnią”, wraz z dekoracją architektoniczną i najbliższym otoczeniem w gran. parceli	A/467
57.	Kazimierz Dolny	ul. Podzamcze 20 (d. 12a)	- dwór przeniesiony z Gościeradowa, z najbliższym otoczeniem	A/181
58.	Kazimierz Dolny	ul. Puławska 2	- organistówka – patrz: zespół kościoła paraf. (farnego)	
59.	Kazimierz Dolny	ul. Puławska 54 (d.34)	- spichlerz tzw. „Ulanowski”, z otoczeniem	A/486
60.	Kazimierz Dolny	ul. Puławska 54a (d. 34)	- dom przeniesiony z Modliborzyc	A/420
61.	Kazimierz Dolny	ul. Puławska 60 (d. 40)	- spichlerz „Feiersteina”, wraz z otoczeniem	A/827
62.	Kazimierz Dolny	ul. Puławska 68 (d. 46)	- spichlerz „Bliźniaczy”	A/210
63.	Kazimierz Dolny	ul. Puławska 80 (d. 64)	- spichlerz „Pod wianuszkami” (dawna garbarnia)	A/209
64.	Kazimierz Dolny	ul. Puławska 82 (d. 66)	- ruiny spichlerza z najbliższym otoczeniem, w gran. niezabudowanego terenu	A/465
65.	Kazimierz Dolny	ul. Puławska 116 (d. 100 i 112)	- spichlerz, zw. „Pod Żurawiem”, odbudowany	A/836

Lp.	miejsowość/ miasto	ulica	zakres wpisu	nr rejestr
66.	Kazimierz Dolny	Rynek	- studnia miejska (na rynku)	A/954
67.	Kazimierz Dolny	Rynek/ul. Lubelska	- studnia miejska (na rynku, od str. ul. Lubelskiej), w gran. ogrodzenia	A/955
68.	Kazimierz Dolny	Rynek 2	- kamienica	A/1034
69.	Kazimierz Dolny	Rynek 4/ Krzywe Koło 3-5	- relikt piwnic dawnej zabudowy, zachowane pod budynkiem d. „Hotelu Polskiego” E. Berensa i pod budynkiem tzw. sklepiku	A/926
70.	Kazimierz Dolny	Rynek 6 (d. 9)/ Lubelska 1	- dom – patrz: ul. Lubelska 1	
71.	Kazimierz Dolny	Rynek 10 (d. 2)	- kamienica	A/206
72.	Kazimierz Dolny	Rynek 11 (d. 3)	- kamienica	A/207
73.	Kazimierz Dolny	Rynek 12	- kamienica „Pod św. Mikołajem”	A/167
74.	Kazimierz Dolny	Rynek 13-14	- kamienica „Pod św. Krzysztofem”, wraz z oficyną	A/166
75.	Kazimierz Dolny	Rynek 15	- budynek – patrz: ul. Browarna 2	
76.	Kazimierz Dolny	Rynek 17	- dom, wraz z działką	A/1069
77.	Kazimierz Dolny	Rynek 18, 18a (d. 32)	- kamienica tzw. „Gdańska”	A/205
78.	Kazimierz Dolny	ul. Sadowa 4 (d. 2)	- dom z ogrodem	A/861
79.	Kazimierz Dolny	ul. Senatorska	- kuźnia, wraz z otoczeniem	A/846
80.	Kazimierz Dolny	ul. Senatorska 5 (d. 3)	- kamienica tzw. „Górskich” wraz z wyposażeniem wnętrza	A/203
81.	Kazimierz Dolny	ul. Senatorska 11	- kamienica tzw. „Celejowska”	A/154
82.	Kazimierz Dolny	ul. Senatorska 15	- kamienica	A/683
83.	Kazimierz Dolny	ul. Senatorska 17	- kamienica tzw. „Biała”	A/204
84.	Kazimierz Dolny	ul. Senatorska 21	- budynek łaźni miejskiej	A/735
85.	Kazimierz Dolny	ul. Szkolna 2	- kapliczka przydrożna z 1588 r.	A/751
86.	Kazimierz Dolny	ul. Szkolna 3	- willa, studnia, dwie bramki w ogrodzeniu działki, ogród	A/829
87.	Kazimierz Dolny	ul. Szkolna 17	- dom, studnia, otoczenie	A/830
88.	Kazimierz Dolny	ul. Szkolna 23 (d.29)	- willa „Słoneczna”	A/909
89.	Kazimierz Dolny	ul. Szkolna 29 (d. 31)	- willa „Uciecha”	A/913
90.	Kazimierz Dolny	ul. Tyszkiewicza 2	- budynek urzędu pocztowotelekomunikacyjnego, wraz z otaczającą go małą architekturą i drzewami	A/908
91.	Kazimierz Dolny	ul. Tyszkiewicza 36a (d. 18)	- spichlerz (pozostałość)	A/682
92.	Kazimierz Dolny	ul. Zamkowa	- cmentarz parafialny stary zw. „za Farą” w gran. ogrodzenia cment. – patrz: zespół kościoła farnego	
93.	Kazimierz Dolny	ul. Zamkowa	- ruiny zamku, wieża-strażnica, droga, otaczający drzewostan wraz ze wzgórzem na którym są usytuowane	A/213
94.	Kazimierz Dolny	ul. Zamkowa 1	- cmentarz parafialny stary zw. „za Farą” – patrz: zespół kościoła paraf. (farnego)	
95.	Kazimierz Dolny	ul. Zamkowa 2	- d. kostnica cmentarna – dom kościelny – patrz: zespół kościoła paraf. (farnego)	
96.	Kazimierz Dolny	ul. Zamkowa 4	- d. dzwonnica – patrz: zespół kościoła paraf. (farnego)	
97.	Kazimierz Dolny	ul. Zamkowa 6	- d. stajnia i wozownia plebańska – patrz: zespół kościoła paraf. (farnego)	
98.	Kazimierz Dolny	ul. Zamkowa 8	- plebania – patrz: zespół kościoła paraf. (farnego)	
99.	Męcierz Okale		- ruiny willi tzw. Szukalskiego, na wzgórzu Albrechtówka – patrz: zespół urbanistycznoarchitektoniczno-krajobrazowy miasta Kazimierza Dolnego A/46	A/46
100.	Męcierz Okale	Nr 2 (dz. nr 2)	- stodoła	A/784
101.	Męcierz Okale	Nr 8 (dz. nr 17/6)	- chałupa z Kurowa	A/805
102.	Męcierz Okale	Nr 15 (dz. nr 169/1)	- dom ze wsi Bałtów	A/792
103.	Męcierz Okale	dz. nr 18/1	- chałupa ze wsi Młynki – nr 9 (d.26)	A/699
104.	Męcierz Okale	Nr 31 (d. 14); dz. nr 177)	- chałupa ze wsi Bęczyn	A/791

Lp.	miejsowość/ miasto	ulica	zakres wpisu	nr rejestru
105.	Męcierz Okale	Nr 41 (dz. nr 734)	- chałupa	A/783
106.	Męcierz Okale	Albrechtówka 5	- willa Klarnerów, ogród, brama, budynek gospodarczy zw. dozorcówką	A/750
107.	Męcierz Okale	dz. nr 34	- wiatrak, wraz z działką	A/925
108.	Wylągi		- kapliczka przydrożna z figurą św. Józefa z Dzieciątkiem	A/717
109.	Wylągi	Wylągi 43	- zespół dworski: dwór z oficyną (skrzydłem bocznym), domek w ogrodzie, budynki gospodarcze wokół d. dziedzińca gospodarczego (stodoła, obora, spichlerz, chlewnia, kurnik), otoczenie dworu składające się z ogródka przy domu, sadu, starodrzewiu i lasu	A/788
KOŃSKOWOLA				
110.	Końskowola		- osada miejska Końskowola z ukształtowaniem terenu, zabudową, układem komunikacyjnym, zielenią, systemem wodnym rzeki Kurówki	A/856
111.	Końskowola	ul. Lubelska 86	- kościół paraf. pw. Znalezienia Krzyża Świętego i św. Andrzeja Ap. z wyposażeniem, dzwonnica, bramą, cmentarz przykościelny w granicach ogrodzenia z bramką i 13 kapliczkami rozmieszczonymi na obwodzie muru, ogrodzenie cmentarza, zadrzewienie na cmentarzu przykościelnym	A/949
112.	Końskowola	Lubelska 97, 122	- zespół kościoła filialnego: kościół pw. św. Marka Ew. i Anny Matki NMP wraz z wyposażeniem wnętrza i otaczającym drzewostanem - w obrębie cmentarza kościelnego (w granicach ogrodzenia), dawny szpital dla ubogich, kapliczka słupowa oraz murowana dawna plebania wchodząca w skład zespołu kościoła filialnego, wraz z terenem w granicach tej działki	A/951
113.	Końskowola	Górna Niwa nr 8 i 10	- cmentarz ewangelicki i kirkut żydowski	A/1026
114.	Końskowola	ul. Lubelska 81	- budynek dawnej szkoły	A/851
115.	Końskowola	ul. Lubelska 120	- dom	A/998
116.	Końskowola	ul. Pożowska 2	- spichlerz w gran. dziedziczą gosp. d. folwarku i d. holendernia	A/874
117.	Końskowola	Rynek 35	- budynek dawnego ratusza	A/872
KURÓW				
118.	Klementowice		- kościół paraf. pw. św. Klemensa i Małgorzaty oraz dzwonnica, w gran. ogrodzenia kościelnego	A/931
119.	Kurów		- kościół paraf. pw. Narodzenia NMP i św. Michała Arch. z wyposażeniem wnętrza, dzwonnica, mur z bramkami, drzewostan w obrębie cmentarza kościelnego, plebania i budynek d. szkoły Grzegorza Piramowicza (ul. I Armii WP)	A/409
120.	Kurów		- spichlerz w zabudowaniach gospodarczych plebanii rzymskokat. - przeniesiony do Janowca gm. Janowiec – patrz: Janowiec	
121.	Kurów		- cmentarz z I wojny świat. – patrz: Olesin gm. Kurów	
122.	Kurów	ul. Blich	- cmentarz żydowski	A/1030
123.	Olesin		- zespół pałacowo-parkowy: pałac, park z fragmentami małej architektury i glazami, układ wodny z groblami, ukształtowanie terenu, drzewostan, czterorzędowa aleja dojazdowa	A/789
124.	Olesin		- cmentarz z I wojny świat., w gran. ogrodzeni	A/1013
MARKUSZÓW				
125.	Markuszów		- zespół kościoła parafialnego: kościół pw. św. Józefa i św. Małgorzaty z wyposażeniem architektoniczno-rzeźbiarskim i wszystkimi ruchomościami, ogrodzenie cmentarza kościelnego z bramkami, dzwonnica, drzewostan w gran. cmentarza kościelnego, plebania (ze sklepionymi lokalnościami w kondygnacji piwnicznej) wraz z najbliższym otoczeniem	A/540
126.	Markuszów		- kościół szpitalny pw. Św. Ducha z wystrojem architektoniczno-sztukatorskim i wyposażeniem w zabudowę ruchome, dzwonnica, drzewostan w granicach ogrodzenia cmentarza kościelnego, ogrodzenie cmentarza kościelnego, kamienny obelisk, kapliczka z figurą	A/541
127.	Markuszów		- cmentarz żydowski, wraz z drogą dojazdową	A/1000
128.	Markuszów (dawn. Łany)		- kościół starokatolickiej parafii Mariawitów pw. Przenajświętszego Sakramentu	A/873
NAŁĘCZÓW				
129.	Antopol (obręb geod.: Bochońnica Kolonia)		- park (ukształtowanie terenu, drzewostan, układ wodny i drogowy)	A/820
130.	Bronice		- zespół pałacowo-parkowy: pałac z dekoracją architektoniczną i sztukateriami wraz z najbliższym otoczeniem, lamus, park wraz z drzewostanem, ukształtowaniem terenu, układem wodnym i zachowanym układem przestrzennym (w tym: droga dojazdowa, aleje spacerowe i gazon) oraz istniejące ślady murów oporowych między pałacem i lamusem, fragm. ogrodzenia od strony pn.	A/450
131.	Czesławice		- zespół pałacowo-parkowy: pałac, brama, dwa fragmenty ogrodzenia, powozownia, park z drzewostanem i układem wodnym, drzewostanem, trzy aleje dojazdowe	A/727
132.	Drzewce		- zespół dworski: dwór, spichlerz, park z gazonem i podjazdem, starodrzewiem i skupinami krzewów wyznaczających wnętrza, dwie aleje dojazdowe (w tym – aleja Drzewce-Buchałowice o dł. 1,5 km)	A/754
133.	Nałęczów		- zespół architektoniczno-krajobrazowy Nałęczowa	A/585
134.	Nałęczów		- zespół pałacowo-zdrojowy: d. pałac Małachowskich (wraz ze stolarką i dekoracjami ściennymi), Domek Grecki, stary pałac zwany zamkiem, brama wjazdowa, Domek Gotycki (d. karczma), Łazienki, Domek Biskupi, Sanatorium, park wraz z rzeźbami, układem wodnym i sztuczną wyspą oraz łąkami przylegającymi do parku od strony zachodniej	A/257
135.	Nałęczów	ul. Armatnia Góra 6	- willa „Borowianka”	A/806
136.	Nałęczów	ul. Armatnia Góra 10	- willa „Ukraina”, z otoczeniem	A/973
137.	Nałęczów	ul. Armatnia Góra 12	- willa „Oktawia”	A/399

Lp.	miejsowość/ miasto	ulica	zakres wpisu	nr rejestru
138.	Nałęczów	ul. Armatnia Góra 16	- willa „Podgórze”, oficyna, ustęp, bramka ogrodzenia, ogród	A/869
139.	Nałęczów	ul. Armatnia Góra 18	- kaplica pw. św. Karola Boromeusza	A/865
140.	Nałęczów	ul. Armatnia Góra 22, 22a, ul. Lasockiego 2	- budynek d. pensjonatu zwany „Willa Widok” z ogrodem	A/862
141.	Nałęczów	ul. Bochothnica	- cmentarz parafialny	A/972
142.	Nałęczów	ul. Bochothnica	- zespół kościoła parafialnego: kościół pw. św. Jana Chrzciciela wraz z wyposażeniem wnętrza, ogrodzenie cmentarza kościelnego, „stara” plebania, zadrzewienie i wzgórze	A/978
143.	Nałęczów	ul. Chmielewskiego 4 i ul. Spółdzielcza 14	- zespół zabudowy dawnej „Szkoły Witkiewiczowskiej”, wraz z pełnym wystrojem: gmach szkoły rzemieślniczej, nast. spółdzielczej – ul. Chmielewskiego 4, budynek gospodarczy (d. oficyna) – ul. Spółdzielcza 14 – wraz z pełnym wystrojem	A/605
144.	Nałęczów	ul. Głęboznica 8	- willa „Brzozy”, wraz z ogrodem (i drogą dojazdową)	A/828
145.	Nałęczów	ul. Górskiego 7 (d. 2)	- budynek tzw. „dwór Górskiego” wraz z ogrodem	A/763
146.	Nałęczów	ul. Graniczna 24a (d.13 i 26)	- dom mieszkalny	A/756
147.	Nałęczów	ul. Kościuszki 4 (d.3)	- willa „Słoneczna” wraz z ogrodem	A/744
148.	Nałęczów	Al. Lipowa	- kapliczka z posągami św. Michała Archanioła	A/868
149.	Nałęczów	Al. Lipowa 7	- willa „Regina” z otaczającym ogrodem	A/917
150.	Nałęczów	Al. Lipowa 8-8A	- willa „Różana”, wraz z oficyną w ogrodzie	A/907
151.	Nałęczów	Al. Lipowa 15 (d.11)	willa „Raj” dawniej zwana „Babin”, wraz z otoczeniem	A/809
152.	Nałęczów	Al. Lipowa 16	- willa „Pod Matką Boską”, wraz z ogrodem	A/853
153.	Nałęczów	Al. Lipowa 19	- willa „Mazowsze” (dawniej „Pod Jesionem”), w gran. ogrodu	A/858
154.	Nałęczów	Al. Lipowa 24, ul. Prusa 1	- willa „Aniela”, ogród	A/1019
155.	Nałęczów	Al. Lipowa 27	- willa „Nagórze” wraz z ogrodem	A/855
156.	Nałęczów	Al. Lipowa 28	- dom, z ogrodem	A/860
157.	Nałęczów	Al. Lipowa 29	- willa „Doktorska”, wraz z wystrojem, stolarką i piecami, oficyna, brama – łącznik z kratą (między oficyną i willą), ogrodzenie od ulicy, brama wjazdowa, ogród	A/823
158.	Nałęczów	Al. Lipowa 37	- willa „Tolin”, wraz z wystrojem architektonicznym i rzeźbami we wnętrzu, budynek gospodarczy, ogrodzenie, brama wjazdowa, ogród	A/822
159.	Nałęczów	Al. Lipowa 39	- willa „Zofijówka”, budynek gospodarczy, ogród, brama wjazdowa	A/933
160.	Nałęczów	Al. Lipowa 4141a, ul. Graniczna	- willa „Pod Kraszewskim”, oficyna, ogród	A/850
161.	Nałęczów	ul. 1 Maja 22	- willa „Uciecha”, oficyna, altanka, ogród	A/971
162.	Nałęczów	ul. Paderewskiego 5	- willa „Wołyń”, wraz z otoczeniem	A/1066
163.	Nałęczów	ul. Partyzantów 8	- willa „Marzanna” z wystrojem	A/843
164.	Nałęczów	ul. Poniatowskiego 11	- willa „Lucyna”, wraz z działką i zadrzewieniem na tej działce	A/1068
165.	Nałęczów	ul. Poniatowskiego 27	- willa „Marianówka”, park (z konfiguracją terenu i drzewostanem)	A/1057
166.	Nałęczów	ul. Poniatowskiego 29	- willa „Poniatówka” wraz z działką	A/1017
167.	Nałęczów	ul. Poniatowskiego 33	- budynek Ochronki im. Adama Żeromskiego, wraz z działką, jej ukształtowaniem, drzewostanem i ogrodzeniem	A/880
168.	Nałęczów	ul. Prusa 11	- willa „Janina”	A/875
169.	Nałęczów	ul. Prusa 12a	- budynek tzw. „Domek Prusa”	A/841
170.	Nałęczów	ul. Prusa 28	- dawna Szkoła Ziemiaków składająca się z budynku mieszkalnego i gospodarczego	A/859
171.	Nałęczów	ul. Spółdzielcza 14	- oficyna szkoły spółdzielczej – patrz: zespół „Szkoły Witkiewiczowskiej” przy ul. Chmielewskiego 4	
172.	Nałęczów	ul. Żeromskiego 8	- zespół zabytkowy: tzw. „Chata Żeromskiego”, Mauzoleum Adama Żeromskiego, studnia, otaczający ogród	A/824
173.	Nałęczów (Nałęczowska Kolej Dojazdowa)		- Nałęczowska Kolej Dojazdowa na trasie: Nałęczów-KarczmiskaRozalin-Opole Lubelskie, Rozalin-Poniatowa, KarczmiskaWilków, obejmująca: torowisko z torami i rozjazdami, 8 mostów, 2 wiadukty, 3 przepusty, 6 budynków stacji Karczmiska, d. budynek stacji Karczmiska, budynek stacji Opole Lub., budynek mieszkalny na stacji Rozalin, budynek stacji Poniatowa, 5 semaforów kratownicowych, wagę platformową na stacji Karczmiska	A/10
174.	Sadurki		- zespół stacji kolejowej: budynek dworca, wieża ciśnieniowa, dom mieszkalny, budynek ładowni, budynek bagażowni, cztery piwnice, dwie szopy z obórkami, dwa szalety, ukształtowanie dróg i podjazdu, drzewostan	A/831

Lp.	miejsowość/ miasto	ulica	zakres wpisu	nr rejestru
PUŁAWY				
175.	Borowa		- fort IV Twierdzy Dęblin – patrz: Twierdza Dęblin w Dęblinie A/895	
176.	Bronowice		- park z alejami dojazdowymi, ukształtowaniem terenu, drzewostanem, układem wodnym cokołem pamiątkowym z 1917 r., krzyż z 1850 r.	A/726
177.	Gołąb		- kościół paraf. pw. śś. Floryana i Katarzyny z wyposażeniem w zabytki ruchome, cmentarz kościelny z drzewostanem, ogrodzenie cmentarza kościelnego, kaplica Matki Boskiej Loretańskiej z dekoracją architektoniczną, rzeźbiarską i zabytkami ruchomymi	A/120
178.	Góra Puławska		- zespół kościelny: kościół paraf. pw. św. Wojciecha z wystrojem architektonicznym i wyposażeniem w zabytki ruchome, dzwonnica, teren cmentarza kościelnego z zadrzewieniem, ogrodzenie z dwiema bramkami oraz otoczenie kościoła	A/483
179.	Leokadiów		- cmentarz kolonistów niemieckich	A/1014
MIASTO PUŁAWY				
180.	Puławy	ul. Czarotoryskich 8, ul. Marszałka J. Piłsudskiego10	- część obszaru miasta Puławy w granicach przebiegających od Kępy Szydłowieckiej drogą przechodzącą w ul. 4-go Pułku Piechoty WP z zabudowanym terenem od strony zachodniej oraz terenem, na którym znajduje się dawny zajazd „Pod Pielgrzymem” (A/404), następnie ul. Piłsudskiego (dawna ul. Zwycięstwa), ul. Ks. Izabelli, ul. Waryńskiego do ulicy Czarotoryskich, Al. Małą (dawna ul. Gagarina) do ul. Piłsudskiego (dawna ul. Zwycięstwa) i Al. Królewskiej (dawna Al. Jedności), z włączeniem fragmentu Al. Partyzantów na odcinku istniejących starych drzew w przedłużeniu Al. Królewskiej aż do gmachu Liceum Ogólnokształcącego im.Ks.A.J.Czarotoryskiego, przez ul. Krańcówą (wraz z terenem, na którym znajduje się budynek Starostwa), dalej wzdłuż skarpy do ul. Głębokiej, następnie wzdłuż muru dawnego ogrodu owocowego, dalej wzdłuż górnej granicy skarpy do ul. Zielonej, ul. Zieloną z obustronna zabudową do ul. Kazimierskiej, skąd przez łączę Wiślaną do Kępy Szydłowieckiej wraz ze znajdującymi się na tym terenie zespołami rezydencjonalnymi, razem z budowlami towarzyszącymi, obiektami architektury parkowej, rzeźbami i elementami lapidarialnymi oraz parkiem, zespołem kościelnym (indywidualne decyzje w sprawie wpisu do rejestru uzyskały: grotty, pałac „Marynki”, Altana Chiriska, dwie kordegardy, kaplica pałacowa (ob. kościół paraf. pw. Wniebowzięcia NMP), dzwonnica, pałac Czarotoryskich, Domek Żółty (tzw. Aleksandryjski), świątynia Sybilli, Dom gotycki, elementy małej architektury: mostek n/fosą, brama główna, brama z dziedzińca głównego do parku, brama rzymska (tzw. łuk rzymski), tarasy rampowe (tzw. zakosy), schody angielskie (tzw. pasaż angielski), most arkadowy (tzw. rzymski), mostek nad „Głęboką Drogą”), a także zabudową willową i mieszkalną byłych oficjalistów dworskich, z włączeniem alei prowadzącej do kościoła przy ul. Włostowickiej (A/686).	A/150
181.	Puławy	ul. Ceglana	- relikty wodociągu oraz ujęcia wody dla osady pałacowej, złożone z trzech stawów, rowów drenażowych z fragmentami oszalowania, ceglanej obudowy osadnika (studni)	A/1116
182.	Puławy	ul. Czarotoryskich 8	- budynek stacji pomp z wieżą ciśnienia (w parku pałacowym)	A/714
183.	Puławy	ul. Czarotoryskich 6a (d. 8)	- dawny szpital św. Karola, wraz z przylegającym do skrzydła wschodniego murem i bramą wjazdową, w gran. parceli	A/708
184.	Puławy	Al. Królewska 3 (d. Al. Jedności)	- budynek mieszkalny ze stróżówką, murowanym ogrodzeniem i terenem	A/854
185.	Puławy	Al. Królewska 11a (d. Aleja Jedności)	- dom wraz z otoczeniem	A/857
186.	Puławy	Al. Królewska 19 (d. Aleja Jedności)	- budynek, otoczenie z drzewostanem	A/1035
187.	Puławy	ul. Moniuszki 6	- dom	A/911
188.	Puławy	Al. Partyzantów 12, 14, 16 (d. 12)	- budynek Liceum Ogólnokształcącego im. Ks. A.J.Czarotoryskiego (d. Gimnazjum), z budynkiem portierni oraz budynek tzw. „dyrektorówki” z otoczeniem	A/804
189.	Puławy	ul. 4-go Pułku Piechoty WP 4 i ul. Rybacka 2	- dawny zajazd pocztowy	A/404
190.	Puławy	ul. Sieroszewskiego 4	- budynek wraz z pozostałościami d. ogrodu	A/801
191.	Puławy	ul. Skowieszyńska 12	- dom	A/910
192.	Puławy	ul. Skowieszyńska 30	- dom, wraz z otoczeniem	A/992
193.	Puławy	ul. Włostowicka	- cmentarz paraf., w gran. ogrodzenia	A/940
194.	Puławy	ul. Włostowicka 25 (d. 27)	- budynek d. szkoły wiejskiej z przyległym terenem	A/878
195.	Puławy	ul. Włostowicka 61	- zespół kościoła parafialnego: kościół parafialny pw. św. Józefa Oblubieńca NMP, dzwonnica, kostnica, ogrodzenie cmentarza kościelnego z bramą, teren w gran. cmentarza kościelnego wraz z drzewostanem i tablicami nagrobnymi	A/961
196.	Puławy	ul. Zielona 9	- willa „Kruszyna”	A/777
197.	Puławy	ul. Zielona 32	- willa „Duninów	A/890
198.	Puławy	ul. Zielona 36 (d. 34)	- willa „Samotnia”	A/800
199.	Puławy-Bochotnica		- aleja pomiędzy Puławami a Bochotnicą, wraz ze szpalerami drzew	A/686
WĄWOLNICA				
200.	Celejów		- zespół pałacowo-parkowy: pałac, park z ukształtowaniem terenu, układ wodny wraz ze stawami, groblami i źródłami, aleja dojazdowa od strony północnej, figura Najświętszej Marii Panny, fragmenty murów oporowych i mała architektura na terenie parku	A/787
201.	Celejów		- budynek d. papierni (ob. w ruinie)	A/743
202.	Kębło		- zespół dworsko-pałacowy: dwór, park	A/1001
203.	Wąwolnica		- osada Wąwolnica obejmująca: ukształtowanie terenu, układ urbanistyczny z zabudową mieszkalną i zagrodową, kościół pw. św. Wojciecha BM, kaplicę pw. NMP wraz z wyposażeniem wnętrza, otaczającym drzewostanem i wzgórzem na którym wzniesiony jest kościół i kaplica, plebania, cmentarz	A/798
204.	Wąwolnica	Rynek 28	- dom	A/871

Lp.	miejsowość/ miasto	ulica	zakres wpisu	nr rejestr
205.	Wąwolnica	ul. Zamkowa	- figura przydrożna z rzeźbą św. Jana Nepomucena	A/1635
206.	Zarzeka		- kapliczka z figurą Matki Boskiej z Dzieciątkiem	A/1002
207.	Zarzeka		- cmentarz żydowski z relikiami nagrobków	A/1113
ŻYRZYN				
208.	Kośmin		- zespół dworsko-parkowy: dwór i pozostałości parku	A/1626
209..	Żyrzyn		- kościół paraf. pw. śś. Apostołów Piotra i Pawła z wystrojem wnętrza i zabytkowymi ruchomościami, dzwonnica, ogrodzenie cmentarza kościelnego z czterema kapliczkami, drzewostan w obrębie cmentarza kościelnego	A/415
210.	Żyrzyn		- kaplica grobowa Wessłów wraz z otoczeniem w granicach murowanego ogrodzenia	A/1616
211.	Żyrzyn		- zespół dworsko-parkowy: dwór, pozostałości XVIII-wiecznego dworu i schodów ogrodowych, oranżeria, park z systemem wodnym i dwiema alejami dojazdowymi (w kierunku północnym i południowym), kopiec z płaskorzeźbą na stawie zachodnim	A/310